

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет
внутрішніх справ

**Серія «Бібліотечка слідчого і детектива:
учасники кримінального провадження»**

С. Є. АБЛАМСЬКИЙ

**ЗАХИСТ
ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ
ПОТЕРПІЛОГО
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Монографія

За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора О. О. Юхна

Харків
2015

УДК 343.122 (477)
ББК 67.9 (4УКР) 311.11
А13

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Харківського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 13 від 22.12.2014 р.)*

Рецензенти:

Лисенко В. В. – доктор юридичних наук, професор;
Захаров В. П. – доктор юридичних наук, професор;
Назаров В. В. – доктор юридичних наук, професор

Абламський С. Є.

- A13 **Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні** : монографія / С. Є. Абламський / За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О. О. Юхна. – Харків : Панов, 2015. – 240 с. (Серія «Бібліотечка слідчого і детектива:учасники кримінального провадження»)

ISBN

Монографія присвячена комплексному вивченню теоретичних, законодавчих і прикладних питань, пов'язаних із захистом прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні. У роботі розглянуто правове положення потерпілого у кримінальному провадженні, проаналізовано правовий механізм захисту його прав та законних інтересів як учасника кримінального провадження. На підставі проведеного дослідження виявлено пов'язані з цим проблеми та запропоновані можливі шляхи вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України в частині піднятого питання.

Розраховано на науковців, юристів-практиків, викладачів, ад'юнктів і студентів вищих навчальних закладів, а також усіх, що цікавиться новітніми тенденціями розвитку сучасної юриспруденції у дослідженому напрямі.

**УДК 343.122 (477)
ББК 67.9 (4УКР) 311.11**

ISBN

© Абламський С. Є., 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Розділ 1	
ПОТЕРПІЛИЙ ЯК УЧАСНИК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	
1.1. Правовий захист особи на початковому етапі досудового розслідування	7
1.2. Процесуальний статус потерпілого у кримінальному провадженні	27
1.3. Реалізація кримінальних процесуальних гарантій прав потерпілого при здійсненні досудового розслідування	44
Розділ 2	
ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	
2.1. Реалізація потерпілим своїх прав та законних інтересів на стадії досудового розслідування.....	67
2.2. Забезпечення прав, свобод та законних інтересів потерпілого органами досудового розслідування.....	89
2.3. Особливості повноважень прокурора у забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого	110
Розділ 3	
НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ, СВОБОД ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО	
3.1. Вплив міжнародно-правових актів на забезпечення і реалізацію захисту прав та законних інтересів потерпілого	130

3.2. Проблеми та шляхи вдосконалення відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому у кримінальному провадженні.....	155
3.3. Удосконалення забезпечення правової допомоги потерпілому на стадії досудового розслідування	177
ВИСНОВКИ	199
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	205
Додаток А	232
Додаток Б	236

ВСТУП

Пріоритетною проблемою у будь-якому суспільстві, яка має багатовікову історію, є захист прав, свобод та законних інтересів особи, у тому числі й потерпілої від кримінального правопорушення. У ході приєднання до міжнародної, зокрема європейської спільноти і реформування національного законодавства наша країна останнім часом постійно запроваджує міжнародні правові стандарти, серед яких важливе місце посідають питання захисту прав, свобод та законних інтересів особи, і зокрема, потерпілого у кримінальному провадженні. З прийняттям у 2012 році Кримінального процесуального кодексу України підняті в даному дослідженні питання зорієнтовано в концептуально нову площину, що й обумовлює необхідність його теоретичного переосмислення і втілення запроваджених новел у прикладну діяльність.

Окремим аспектам захисту прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, у тому числі й потерпілого, присвятили свої дослідження такі учені, як: Ю. П. Алєнін, В. П. Бож'єв, В. В. Введенська, О. П. Герасимчук, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, Ю. О. Гурджі, С. В. Давиденко, П. С. Дагель, В. Г. Даєв, Є. В. Діденко, О. В. Капліна, Н. С. Карпов, Х. Р. Кахнич, О. П. Кучинська, Ю. О. Кухарчук, О. О. Кочура, А. В. Лапкін, О. В. Мартовицька, С. В. Михайліва, В. В. Молдован, В. Т. Нор, Т. В. Омельченко, О. В. Панчук, І. І. Потєружа, Т. І. Присяжнюк, М. В. Сенаторов, Т. Л. Сиройд, М. С. Строгович, С. В. Толокольніков, Л. Д. Удалова, Л. В. Франк, Н. Б. Федорчук, Л. І. Шаповалова, О. О. Юхно, Ю. П. Янович та ін. Дослідження цих та інших учених мають важливе теоретичне та практичне значення, оскільки створили наукове підґрунтя для подальшого розвитку та удосконалення кримінального процесуального інституту потерпілого. Водночас, за останні роки кримінальне процесуальне законодавство України зазнало концептуальних і прогресивних змін, що в певній мірі відповідає європейським пра-

вовим стандартам у сфері кримінального судочинства. Однак, на сьогодні у теорії кримінального процесу все ж таки існують різні, а часом і діаметрально протилежні, наукові позиції щодо питань забезпечення і реалізації захисту прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Крім того, більшість досліджень з цих питань ґрунтуються на аналізі попереднього кримінального процесуального законодавства 1960 року, але після введення в дію чинного КПК України проблемні аспекти захисту прав, свобод та законних інтересів, зокрема, потерпілого у кримінальному провадженні концептуально не досліджувались. Враховуючи вищевикладене, на підставі аналізу чинного законодавства України та нормативно-правової бази у монографії зроблено спробу комплексного висвітлення проблем, пов'язаних із забезпеченням і реалізацією захисту прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні. Автор в ході наукової діяльності здійснює пошук більш ефективних засобів посилення при забезпеченні і реалізації захисту прав та законних інтересів потерпілого, при цьому запрошує юридичну спільноту до наукової дискусії та участі у вирішенні нагальних правових проблем з підтятого питання.

При обґрунтуванні окремих наукових пропозицій та висновків використано емпіричну базу, статистичні дані, узагальнення матеріалів практики працівників досудового розслідування, органів прокуратури, інших правоохоронних органів і суду, адвокатури, результати анкетування практичних працівників та інші джерела.

Висловлюю щире подяку рецензентам докторам юридичних наук, професорам В. В. Лисенку, В. П. Захарову, В. В. Назарову за слушні зауваження та цінні поради. Окремі слова вдячності висловлюю науковому керівнику доктору юридичних наук, професору Олександру Олександровичу Юхну.

Автор

Розділ 1

ПОТЕРПІЛИЙ ЯК УЧАСНИК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

1.1. ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ОСОБИ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Однією з багатоміжових проблем розвитку демократичного, правового суспільства, що незмінно перебуває в центрі пильної уваги правової думки, залишаються питання захисту прав, свобод та законних інтересів особи. Зазначене обумовлено тим фактом, що протягом досить таки тривалого часу злочинність невинно розвивалась за кількісними та якісними показниками. Як свідчать дослідження, протягом 1966–1985 рр. відбувалось неухильне зростання загальнокримінальної злочинності. При цьому, кожні п'ять років приріст середнього коефіцієнту злочинності практично зростав удвічі. Більш того, протягом 1990–1991 рр. процеси криміналізації суспільства взагалі почали виходити з під контролю держави. Якщо в Радянському Союзі (СРСР), зокрема у 1956 році було зареєстровано 579,116 протиправних діянь (292, 6 злочинів на 100 тис. населення), то вже у 1991 році зареєстрована злочинність за абсолютними показниками зросла майже у шість разів, досягнувши позначки 3,223,147 злочинів (майже 1,115 протиправних діянь на 100 тисяч усього населення колишнього СРСР). За цей період темпи зростання рівня злочинності випереджали навіть зростання населення у 4,6 рази. За період з 1992 по 1995 рік кількість зареєстрованих злочинів в Україні збільшилась і досягла на кінець зазначеного періоду 641,860, а коефіцієнт злочинності в розрахунку на 100 тис. населення становив 1,241 злочинів¹.

¹ Костін М. І. Природа негласних слідчих (розшукових) дій у системі «логічного до-

Цей рівень стабільно залишається доволі високим. Так, згідно з даними МВС України в 2011 р. зареєстровано 515,8 тис. злочинів, що визначає показник коефіцієнту злочинності приблизно у 1,130 злочинів на 100 тис. населення, в 2013 р. було зареєстровано 563,560 тис. кримінальних правопорушень, в 2014 р. 529, 139 тис., а за січень-червень 2015 р. уже зареєстровано 450,320 тис. таких правопорушень.

Таким чином, враховуючи сучасні соціальні та правові зміни, підняте питання набуває особливої актуальності і гостроти. Першочерговість правового аналізу цього питання зумовлено тим, що з прийняттям Конституції України¹ наша держава вийшла на значно новий етап державотворення, а вступаючи до Ради Європи зобов'язалась не лише визнати, але і закріпити у національному законодавстві міжнародні правові стандарти щодо захисту прав, свобод та законних інтересів особи, зокрема й у сфері кримінального судочинства.

З прийняттям Кримінального процесуального кодексу України у 2012 р. (далі – КПК України)² захист особи та охорона її прав, свобод та законних інтересів стали невід'ємною складовою досягнення завдань кримінального провадження, оскільки, за твердженням Ю. М. Тодики, порушення прав і свобод особи зумовлює дестабілізацію розвитку демократичного, правового суспільства³, що ми на сьогодні спостерігаємо у відношенні потерпілого, кількість яких з кожним роком продовжує зростати. Зокрема, у 2010 р. потерпілим визнано 321,228 тис. осіб, у 2011 р. – 343,159 тис., станом на листопад 2012 р. – 302,563 тис., у 2013 р. – 426,651 тис., за 2014 р. – 393, 532 тис. осіб, а за січень-червень 2015 р. уже 214,841 тис. потерпілих.

У контексті цього доречно зазначив Г. Й. Удовенко, що права людини мають бути тим мірилом розвитку демократії, до якої ми так прагнемо. Права людини це компас, за яким

казування» / М. І. Костін // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ . – 2013. – № 2. – С. 251–252.

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

² Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651–VI // Голос України № 90–91 (5340–5341) від 19.05.2012 р. – С. 9–49.

³ Конституційно-правовий статус человека и гражданина в Украине / Ю. Н. Тодыка, О. Ю. Тодыка. – К. : Концерн «ВД «н Юре», 2004. – С. 4.

держава повинна звіряти свою діяльність в усіх сферах суспільного життя¹. У свою чергу Д. Е. Аблязов відмітив, що проблема належного забезпечення прав людини і громадянина в наш час є складною як у теоретичному, так і практичному відношенні. На його думку, зазначене обумовлено тим, що навіть після прийняття Конституції України, яка закріпила доволі широкий перелік прав людини і громадянина, державні органи та посадові особи не завжди спроможні належним чином їх реалізувати², у зв'язку з чим, на нашу думку, досить важко вести мову про належний та ефективний захист прав, свобод та законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні.

З часу здобуття Україною незалежності питанням захисту прав, свобод та законних інтересів потерпілого присвячено низку наукових праць, але й на сьогодні дана проблема перебуває в центрі уваги. Дійсно, пріоритетність проведених у цьому напрямі досліджень важко переоцінити, оскільки кожного дня збільшується коло правовідносин, що нерозривно призводить до змін та розширення прав і свобод людини в цілому. Відтак виникає необхідність чіткого закріплення відповідних законодавчих положень з цього питання з метою подальшого ефективного прикладного їх забезпечення і реалізації. З приводу цього цілком доречно наголосив Т. В. Омельченко, що ускладнений рівень правовідносин не сприяє пересічному громадянину самостійно захищати особисті права і свободи. Відтак, це зумовлює не тільки необхідність постійного підвищення загального рівня правових знань, але й спонукає державу до розробки загальноприйнятих правил, які б гарантували отримання необхідної інформації щодо прав та обов'язків особи у конкретних правовідносинах³. Стосовно цього зазначимо, що належне забезпечення та реалізація прав і законних інтересів кожної особи є вирішальним компонентом становлення і розвитку правової держави, її головною та кінцевою метою.

¹ Удовенко Г. И. Обеспечение прав человека / Г. И. Удовенко // Голос Украины. – 2003. – № 233–234 (3233–3234). – 9 декабря. – С. 8.

² Аблязов Д. Е. Соціальна, правова держава та права людини і громадянина / Д. Е. Аблязов // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 10.

³ Омельченко Т. В. Институалізація правової допомоги в Україні / Т. В. Омельченко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2012. – Том 25 (64). – № 2. – С. 88.

При цьому, захист як одна зі спеціальних правових гарантій здійснення суб'єктивних прав та законних інтересів, їх відновлення у разі порушення являє собою складне та багатопланове явище. Тому права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за вирішення вказаних проблем і завдань. При цьому, утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, що закріплено у ст. 3 Конституції України.

Більш того, за словами О. М. Бандурки, враховуючи специфіку кримінальної процесуальної діяльності, права і свободи людини та громадянина можуть бути тимчасово обмежені відповідно до закону тільки у тих випадках, коли це необхідно для захисту основ конституційного ладу, державного устрою, моралі, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони і безпеки держави. Разом із тим, кожному громадянину, права і свободи якого обмежуються на підставі закону, Конституція гарантує судовий захист і не допускає фізичного й морального приниження честі та гідності й недоторканості особи¹. Окрім того, забезпечення гарантованих Конституцією прав і свобод людини і громадянина у кримінальному судочинстві обумовлено не формальним визнанням особи тим чи іншим учасником кримінального провадження, а наявністю певних сутнісних ознак, що характеризують фактичне положення цієї особи як такої, що потребує забезпечення відповідного права².

Зважаючи на предмет нашого дослідженого підтримаємо наукову позицію Н. В. Михайлової, яка констатувала, що захист прав потерпілого це сенс кримінального процесу. Практично з часу становлення Київської Русі виник правовий інститут потерпілого, відновленню порушених прав якого приділялась належна увага³, але й на сьогодні дане питання залишається актуальним. Насамперед, на нашу думку, це пов'язано з тим, що сучасне кримінальне прова-

¹ Бандурка О. М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності: моногр. / О. М. Бандурка. – Х.: Золота миля, 2012. – С. 24.

² Давиденко С. В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Світлана Василівна Давиденко; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2007. – С. 10.

³ Михайлова Н. В. Інститут захисту прав потерпілого за новим КПК України / Н. В. Михайлова // Право і суспільство. – 2013. – № 2. – С. 203.

дження є досить складною системою процесуальних правовідносин, рішень, дій та інше, більшість з яких зачіпають права та законні інтереси потерпілого. Тому, з огляду на викладене, саме захист особи є першочерговим завданням під час здійснення кримінального провадження, однак у чинному КПК України відсутнє законодавче визначення таких понять, як «захист», «право на захист», «охорона». Водночас, на законодавчому рівні спостерігається неоднозначність тлумачення цих понять, що приводить до виникнення проблем при реалізації прав та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Певний науковий і практичний інтерес становить визначений І. Смирною підхід до розмежування категорій «охорона» та «захист», на думку якої це різні аспекти забезпечення прав особи. Водночас вони спрямовані на недопущення правових порушень, але охорона це діяльність превентивна, орієнтована на майбутнє, а захист це дії, що здійснюються за наявності конкретного правопорушення і спрямовані на відновлення порушеного права¹.

Слід відмітити, що Україна, як і інші держави колишнього СРСР, успадкувала інквізиційний порядок проведення досудового розслідування, якому притаманні обмежені можливості захисту від підозри і обвинувачення, закритість слідчих дій, недостатня повага до честі та гідності учасників провадження, свавілля оперативних працівників, відсутність змагальності та прозорості під час проведення процесуальних дій, ускладнена процедура їх оскарження та відсутність дієвих правових механізмів забезпечення особистих прав і свобод людини, а також контролю за їх дотриманням на всіх стадіях кримінального провадження. Формальний прокурорський нагляд у рамках чинного процесуального законодавства не здатний змінити ситуацію на краще і потребує корінної перебудови на базі нового законодавства, що має відповідати міжнародним правовим стандартам та правовим традиціям захисту основних невідчужуваних і непорушних прав та свобод людини². У зв'язку з появою у КПК

¹ Смирнова І. Г. Соціальна цінність російського уголовного судопроизводства: автореф. ... докт. юрид. наук. / І. Г. Смирнова. – Томск. – 2012. – С. 5.

² Сухонос В. В. Зміст принципу поваги до гідності та честі особи на стадії порушення кримінальної справи, дізнання та досудового слідства та процесуальні механізми його

України 2012 р. значної кількості новел виникає потреба у виробленні нового підходу до ефективного, повного та своєчасного захисту і відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів особи, щодо якої вчинено кримінальне правопорушення.

За дослідженням, визначення поняття «захист» знайшло своє відображення у положенні п. 5 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»¹, в якому зокрема, зазначено, що захист це вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягується до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення. У той же час, у п. 2 ст. 1 цього ж Закону встановлено, що адвокатська діяльність це незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. Крім цього, пунктом 7 цієї ж статті встановлено, що клієнт це фізична або юридична особа, держава, орган державної влади, орган місцевого самоврядування, в інтересах яких здійснюється адвокатська діяльність. Аналогічний підхід ми спостерігаємо і в положенні ч. 1 ст. 20 чинного КПК України «Забезпечення права на захист», в якому встановлено, що право на захист мають підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізувати інші процесуальні права, передбачені КПК України. У свою чергу, пунктом 7.0.27 ст. 7 чинного КПК Азербайджану закріплено, що захист це процесуальна діяльність, яка здійс-

реалізації / В. В. Сухонос, О. Є. Звірко // Правовий вісник Укр. акад. банківської справи. – 2011. – № 1. – С. 129.

¹ Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2013. – № 27. – Ст. 282.

нюється з метою спростування або пом'якшення обвинувачення, висунутого проти особи, підозрюваного у скоєнні передбаченого кримінальним законом діяння, захисту його прав і свобод, а також відновлення порушених прав і свобод особи, незаконно підданого кримінальному переслідуванню¹.

Таким чином, аналіз наведених законодавчих положень дає можливість констатувати, що у кримінальному провадженні право на захист мають тільки учасники, які безпосередньо передбачені вищевказаними положеннями. З приводу цього виникає логічне питання: чи мають потерпілий, юридична особа, держава, орган державної влади, орган місцевого самоврядування та інші право на захист. Однак, чіткої відповіді на це питання в чинному КПК України ми не знаходимо, що суперечить ст. 7 Загальної декларації прав людини², в якій встановлено, що всі люди рівні перед законом і без будь-якої різниці мають право на рівний їх захист законом. Також у ст. 8 цієї ж Декларації закріплено, що кожна людина має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих людині Конституцією чи законом. У свою чергу Міжнародний пакт про громадянські та політичні права³ зобов'язує державу забезпечити будь-якій особі ефективний правовий захист у випадку порушення їх прав та свобод. Право на захист будь-якої особи, яка цього потребує, забезпечується державою, її компетентними законодавчими, адміністративними чи судовими органами. Посилення правового захисту особи, розширення і зміцнення правових гарантій її прав і свобод в умовах розвитку демократії, а також утвердження незалежної судової влади, як визначального гаранту цих прав і свобод, справедливості і законності є необхідною умовою функціонування демократичної правової держави. Закріплені засади (принципи) мають важливе значення, оскільки це визначальні, фундамен-

¹ Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики : Закон Азербайджанской Республики от 14.07.2000 г. № 907-IQ – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.

² Загальна декларація прав людини : прийнята та проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.

³ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнародний документ від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

тальні та імперативні положення всього кримінального провадження, які покликані захищати права, свободи і законні інтереси кожного учасника кримінального провадження.

Що ж стосується національного рівня, то у ч. 1, 2 ст. 24 Конституції України закріплено, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, а у ст. 129 її визначено рівність всіх учасників судового процесу перед законом і судом. Дане положення також закріплено у п. 3 ст. 7 КПК України «Загальні засади кримінального провадження». Зазначене також підтверджується й міжнародними правовими актами.

Із урахуванням вищевикладеного вважаємо доцільним на законодавчому рівні закріпити положення, відповідно до якого захист у кримінальному провадженні полягав би у забезпеченні та реалізації прав, свобод і законних інтересів учасників, які залучені до його сфери. У першу чергу, така необхідність зумовлена нагальною потребою підвищення довіри до правоохоронних органів з боку громадян які повинні бути впевнені, що, не зважаючи на свій процесуальний статус, вони отримають належний правовий захист від компетентних органів нашої держави.

Отже, в сучасних умовах розвитку нашої країни одним із найголовніших і пріоритетних питань має стати належний та ефективний правовий захист прав, свобод та законних інтересів особи, в основу якого покладено загальнолюдський фактор існування. Відтак перед державою стоїть вирішення питання щодо ефективного забезпечення правового захисту особи, відносно якої вчинено кримінальне правопорушення. Однак, у науковій літературі сутність цього поняття тлумачиться неоднозначно, що на думку В. П. Бахіна та Н. С. Карпова зумовлено конкуренцією прав та законних інтересів потерпілих і винних осіб, інтересів особистості та суспільства, адже будь-яке положення (правило) процедури розслідування, будь-яка міра, що вживається в процесі кримінального судочинства, або захищає інтереси потерпілого (при цьому обмежує права особи, яка притягається до відповідальності), або забезпечує захист (збільшує її ступінь) прав винного і відповідно зменшує міру захисту прав та інтересів потерпілого від злочину, інтересів суспільства¹.

¹ Бахин В. П. Проблемы соотношения прав личности и методов борьбы с преступ-

В якості наукової проблеми правовий захист становить предмет дослідження багатьох юридичних галузевих наук, зокрема кримінального процесу. Так, ще за радянських часів більшість науковців звертали увагу на питання щодо визначення поняття «правовий захист». Зокрема, В. А. Банін та Т. І. Іларіонова поняття правового захисту визначили як систему заходів, що спрямована на забезпечення недоторканості прав, їх здійснення і ліквідацію порушень, або як функцію, що у формі спеціальних заходів чи їх сукупності спрямовано на припинення конкретних порушень, поновлення порушених прав або забезпечення їх задоволення в інших формах¹.

У ході дискусії з цих питань М. С. Малєїн зазначив, що правовий захист є системою юридичних (правових) норм, які спрямовані на запобігання правопорушенню та ліквідацію його наслідків, або державно-примусовою діяльністю, що спрямована на відновлення порушених прав, забезпечення виконання юридичного обов'язку². У свою чергу, С. С. Алексєєв підкреслив, що правовий захист не можливий поза діяльністю відповідних державних органів. Якщо ж відновлення порушеного права проведено самим порушником, то таке відновлення не може вважатися правовим захистом³, що ми цілком підтримуємо.

Своєрідну позицію з даного питання займають представники науки цивільного процесуального права, які правовий захист обмежують лише *діяльністю суду чи інших юрисдикційних органів із попередження та відновлення порушеного права*, що пояснюється самою специфікою галузі процесуального цивільного права і не може слугувати безспірним підґрунтям для висновків у сфері матеріального

ністю / В. П. Бахин, Н. С. Карпов // 50 лет в криминалистике. К 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина : матер. Международ. науч. конф. – Воронеж, 24–25 июня 2002 / отв. ред. О. Я. Баев. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2002. – С. 68–69.

¹ Банин В. А. Структура предмета доказывания в советском уголовном процессе. Вып. 2 / В. А. Банин. – Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 1976. –С 35; Гражданское право : учеб. Часть первая / под общ. ред. Т. И. Илларионовой, Б. М. Гонгало, В. А. Плетнева. – М. : Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – С. 57.

² Малєїн Н. С. Гражданский закон и права личности в СССР / Н. С. Малєїн. – М. : Юрид. лит., 1981. – С. 192.

³ Алексєєв С. С. Общая теория права : курс в 2-х т. / С. С. Алексєєв. – Т. 1. – М. : Юрид. лит., 1981. – С. 92.

права¹. Інші ж визначили його як нормативно врегульовану можливість уповноваженого суб'єкта застосувати засоби правоохоронного характеру для відновлення порушеного права та застосування передбачених законом методів для припинення дій, завдяки яким було право порушено². З огляду на це В. Т. Нор зазначив, що при такому баченні сутності захисту порушеного суб'єктивного права, незалежно від характеру останнього, органічно поєднуються матеріально-правова сторона (заходи, способи) і процесуальна (діяльність уповноважених органів з реалізацією цих заходів), що і дає підставу характеризувати захист порушених майнових прав як матеріально-процесуальний інститут³.

Більш поширену позицію з цього питань надав Ю. Ф. Кравченко, який дійшов висновку, що правовий захист це діяльність держави в особі її органів законодавчої, виконавчої та судової влади, організацій, установ та посадових осіб щодо забезпечення процесу реалізації особою своїх прав на користування матеріальними, політичними, соціальними та духовними благами⁴. Як бачимо в своє визначення учений ввів таку категорію як діяльність, що надало йому можливість більш повніше відобразити сутність цього правового явища. Деяко раніше на таку доцільність наголошував й В. В. Вітрянський. Зокрема, на його думку, назріла необхідність переходу від нормативного декларування до практичної діяльності уповноважених осіб щодо застосування відповідної галузевої правової норми⁵. Проте, на нашу думку, правовий захист закладено не в особі, а в результатах діяльності уповноважених працівників відповідних державних органів. В свою чергу ми також вважаємо, що в дане поняття доцільно включити й активну діяльність самого

¹ Харитонов Є. О. Цивільне право України : підруч. / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніа-хметова. – К. : Істина, 2003. – С. 183.

² Цивільне право України: академічний курс : підруч. у 2-х т. – Т. 1. Заг. част. / за ред. Я. М. Шевченко. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 75.

³ Нор В. Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве / В. Т. Нор. – К. : Главное изд-во «Вища школа», 1989. – С. 12.

⁴ Кравченко Ю. Ф. Актуальні проблеми реформування ОВС України (організаційно-правові питання) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Ю. Ф. Кравченко. – Х. : Універ. внутр. справ, 1998. – С. 15.

⁵ Вітрянский В. В. Проблемы арбитражно-судебной защиты гражданских прав участников имущественного оборота : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Василий Владимирович Витрянский. – М., 1996. – С. 8.

потерпілого, яка безпосередньо буде здійснюватися разом із уповноваженими посадовими особами.

За дослідженням Ю. О. Гурджі в загальній теорії держави і права поняття «захист прав людини» розглядається в порівнянні з поняттям «правова захищеність». Обидва поняття представляють собою самостійні правові явища, де правова захищеність є і результатом захисту прав, а також одночасно мірою і ступенем його (захисту) ефективності. Водночас ці поняття відображають певну послідовність, оскільки поняття «захищеність» є похідним від поняття «захист прав», адже без захисту не було б і захищеності, тому що остання існує завдяки самому процесу захисту, ініціює його і є кінцевою метою. З іншого боку, захист з'являється там, де виникає потреба в захищеності, що на практиці приводить до проблеми їх розмежування¹.

Враховуючи вищевикладене, на нашу думку, правовий захист особи, щодо якої вчинено кримінальне правопорушення, можна визначити як урегульовану законом систему процесуальних дій працівників органів досудового розслідування, прокуратури, слідчого судді, суду, організацій та установ, які спрямовано на поновлення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також відшкодування (компенсації) завданої кримінальним правопорушення шкоди.

Необхідність чіткого законодавчого врегулювання правового захисту особи, щодо якої вчинено кримінальне правопорушення, зумовлено тим, що проблема ефективного захисту прав та законних інтересів потерпілого є однією з гострих за всю історію людства, яка знаходить неадекватне відображення у сфері кримінального судочинства, здійснюваного від імені держави², адже протягом досить тривалого часу законодавець здебільшого приділяє увагу правам підозрюваного, обвинуваченого, а також гарантіям їх реалізації.

Наявність значної кількості потерпілих свідчить про

¹ Гурджі Ю. О. Забезпечення правової захищеності особи в кримінальному процесі: питання теорії та методології [Електронний ресурс] / Ю. О. Гурджі // Часопис Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія «Право». – 2010. – № 1. – С. 4–5.

² Бойков А. Д. Жертвы преступлений в России: правовые и социальные проблемы их защиты [Електронний ресурс] / А. Д. Бойков // Третья власть в России. Книга вторая. Продолжение реформ. – М., 2002. – Режим доступа: <http://kalinovsky-k.narod.ru/b/boikov2/05.htm>.

невирішені проблеми, які залишаються навіть після прийняття КПК України 2012 р. Перш за все, на нашу думку, така негативна тенденція пов'язана з тим, що в юридичній літературі та міжнародних правових актах особа, щодо якої вчинено кримінальне правопорушення, визначається по-різному, а саме: жертва злочину, постраждалий (потерпілий від злочину), потерпілий. У зв'язку з цим доцільно більш детально дослідити кожне з них.

У юридичній енциклопедії поняття «жертва» трактується як громадянин або юридична особа, якій діями, що тягнуть юридичну відповідальність, був безпосередньо чи опосередковано заподіяний матеріальний чи нематеріальний збиток¹. У словнику В. І. Даля жертвою є постраждалий від чого-небудь². Синонімом жертви є термін «постраждалий», який виступає категорією матеріального права, оскільки момент його появи пов'язаний з вчиненням протиправного діяння (дії або бездіяльності), внаслідок якого завдано моральної, фізичної або матеріальної шкоди.

У свою чергу, в міжнародних правових актах поняття «потерпілий» позначається як «жертва злочину». Зокрема, Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочину та зловживання владою³ надає визначення поняття «жертв злочинів», під яким розуміються особи, якій індивідуально чи колективно було завдано шкоди, включаючи тілесні ушкодження або моральні збитки, емоційні страждання, матеріальні збитки або суттєве обмеження їх основних прав у результаті дії або бездіяльності, що порушує чинні національні кримінальні закони держав-членів, включаючи закони, які забороняють злочинне зловживання владою. Згідно цієї Декларації та чи інша особа може вважатися жертвою злочину незалежно від того, чи було встановлено, арештовано чи передано до суду засуджено правопорушника, а також незалежно від родинних зв'язків між правопо-

¹ Юридическая энциклопедия / под. ред. Л. В. Тихомирова, М. Ю. Тихомиров – М. : Юринформцентр, 1997. – С. 158.

² Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4-х т. – Т. 1 : А-З. / В. И. Даль ; вступ. ст. А. М. Бабкина, В. П. Вомперского. – Репринт. изд. – М. : Русский язык, 1995. – С. 533.

³ Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою від 29.11.1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_114.

рушником та жертвою. Термін «жертва» у конкретних випадках включає близьких родичів чи утриманців безпосередньої жертви, а також осіб, яким було завдано збитків при спробі надати допомогу жертві, що перебуває у тяжкому становищі, або запобігти віктимізації. Крім того, у ній визначено принципи участі, підтримки та допомоги потерпілому, а саме: 1) вони повинні бути визнані належним чином та заслуговують на повагу до їхньої гідності; 2) мають право доступу до юридичних механізмів та право на негайне відшкодування збитків та страждань, яких вони зазнали; 3) мають право на отримання необхідної спеціалізованої допомоги для подолання емоційної травми, яка є наслідком віктимізації. У свою чергу, в п. «а» ст. 1 Основного положення Рішення Ради Європейського Союзу «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві» під жертвою розуміється фізична особа, яка зазнала шкоди, включаючи фізичні чи моральні травми, емоційні страждання або економічні втрати, які безпосередньо викликані діями або бездіяльністю, що є порушенням кримінального законодавства країн-учасниць¹.

Під час вирішення поставленого завдання слід врахувати, що поняття «потерпілий» у кримінальному праві набуло стійкого кримінологічного значення. Такий підхід, як зазначила С. В. Полубінська, пояснюється тим, що дослідження про потерпілого у кримінальному праві проводяться й у сфері вивчення питань щодо кваліфікації та кримінальної відповідальності, пов'язаних із поведінкою постраждалої особи². При цьому, Л. В. Франк зазначив, що більшості робіт у цьому напрямі присвячено дослідженню проблем потерпілого у кримінальному праві, а розвиток цього наукового напрямку пов'язано саме з кримінологічною проблематикою, ученням про жертву злочину – віктимологією³. З цих питань, на нашу думку, цілком справедливою є позиція

¹ Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві : Основне положення рішення Ради Європейського Союзу 2001/220/JHA від 15.03.2001 р. // Відновне правосуддя в Україні. – 2005. – № 3. – С. 26.

² Полубинская С. В. Уголовно-правовое значение поведения потерпевшего / С. В. Полубинская // Проблемы совершенствования советского законодательства: труды: [сб. ст.] / Всесоюз. науч.-исслед. ин-т совет. законодательства. – М-во юстиции СССР. – 1977. – Вып. 9. – С. 210–212.

³ Франк Л. В. Виктимология и виктимность : учеб. пособ. / Л. В. Франк. – Душанбе, 1972. – С. 7–8

В. С. Мінської та Г. І. Чечеля, які констатували, що законодавче поняття «потерпілий» ґрунтується на теоретичних положеннях матеріального права та практиці його застосування. У той же час, вони все ж таки висловили думку про можливість розбіжності даного поняття у кримінальному процесуальному та кримінально-правовому значенні, що пов'язано з відмінностями цих понять у різних галузях права¹.

Враховуючи викладене вважаємо, що поняття «жертви злочину» у кримінологічному значенні не може бути рівнозначно поняттю «потерпілий від злочину» у кримінально-правовому значенні та поняттю «потерпілий» у кримінальному процесуальному значенні. На це звертав увагу Л. В. Франк, який зазначив, що потерпілий з'являється у кримінальному судочинстві лише після того, як компетентний орган визнає його таким. Для віктимологічних досліджень таке обмеження існувати не може. Проте, для віктимології важливо, з одного боку, не відриватися занадто далеко від легального визначення жертви, але з іншого – взяти на озброєння найбільш розширювальне його тлумачення². У свою чергу, В. М. Биков відмітив, що віктимологічний аналіз, здійснюваний на основі даних про особливості конкретного потерпілого та предмет злочинного посягання, а також іншої інформації, що отримана у результаті розслідування, необхідний для висування версій щодо особи злочинця та визначення тактики проведення процесуальних дій³.

Досліджуючи окремі аспекти розслідування вимагання, В. В. Лисенко зазначив, що потерпілий від вимагання, особливо на початковому етапі розслідування, є основним джерелом інформації про вчинений злочин і про осіб, які його вчинили. Наскільки повні й достовірні дані будуть отримані у цьому випадку, залежить розкриття та ефективність розслідування злочину⁴, що ми повністю підтримуємо.

¹ Минская В. С. Виктимологические факторы и механизм преступного поведения / В. С. Минская, Г. И. Чечель. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1988. – С. 8.

² Франк Л. В. Виктимология и виктимность : учеб. пособ. / Л. В. Франк. – Душанбе, 1972. – С. 52.

³ Биков В. М. О возможности использования виктимологического анализа при расследовании преступлений / В. М. Биков // Вопросы криминалистической тактики. – Ташкент, 1978. – С. 26.

⁴ Лысенко В. В. Расследование вымогательств : учеб.-практ. пособие. – Х. : Ун-т внутр. дел, 1996. – С. 45.

У кримінальному процесі, за твердженням М. В. Сенаторова, віктимологічні знання використовуються для встановлення даних, важливих для забезпечення дотримання передбаченого у процесуальному законі порядку розслідування, прийняття законних обґрунтованих рішень на досудових стадіях процесу та під час судового розгляду, а також захисту прав і законних інтересів учасників кримінального процесу; у криміналістиці – для побудови слідчих версій, визначення тактики слідчих дій; у кримінально-виконавчому праві – для вирішення питання зміни правового положення засудженого та його дострокового звільнення; у судовій психології – для встановлення мотивів злочинної поведінки, виявлення соціально-психологічних особливостей взаємодії злочинця та жертви; у судовій психіатрії – для виявлення у потерпілих та злочинців патологічних особливостей, які проявилися у процесі їх взаємодії; у міжнародному праві – для розробки міжнародних стандартів захисту жертв злочинів на національних рівнях, а також під час розгляду справ у міжнародних кримінальних судах. Учений зробив висновок, що поняття «потерпілий від злочину» слід відрізнити від понять «потерпілий як суб'єкт кримінального процесу» та «жертва злочину»¹.

Досліджуючи процесуальний статус потерпілого в кримінальному процесі, М. В. Танцеров та М. Г. Стойко ствердили, що поняття потерпілого у кримінальному процесуальному праві та матеріальному кримінальному законі відрізняється за своїм змістом. Зокрема, норми кримінального права призначені для застосування до описаних у законі обставин. Ці обставини повинні мати місце у реальному житті, а їх існування необхідно достовірно встановити у кримінальному провадженні. Остаточо питання про те, чи дійсно особі у результаті злочину було заподіяно шкоду, буде вирішено судом при постановленні вироку. Позитивне вирішення даного питання означає, що особа є потерпілим у матеріально-правовому сенсі цього поняття. Визнання ж особи потерпілим у кримінальному провадженні має дещо інше значення. Таке визнання спрямовано на те, щоб допустити особу до участі у кримінальному провадженні, причому

¹ Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : моногр. / М. В. Сенаторов ; за наук. ред. В. І. Борисова. – Х. : Право, 2006. – С. 31–32, 203.

до активної участі, наділивши його сукупністю прав, наданих потерпілому кримінальним процесуальним законом. Використовуючи ці права, потерпілий і повинен показати, що саме він є особою, якій кримінальним правопорушенням заподіяно будь-яку шкоду. Таким чином, якщо визнання потерпілим у матеріальному сенсі є деяким підсумком доказування у кримінальному провадженні, коли достовірно встановлено факт заподіяння конкретній особі шкоди, то визнання особи потерпілою у процесуальному сенсі – одна з передумов його участі у кримінальному переслідуванні, а також підставою припускати, що кримінальним правопорушенням особі заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду¹. Разом із тим П. С. Яні зазначив, що базовим стосовно кримінального процесуального законодавства необхідно вважати кримінально-правове визначення потерпілого як людини, відносно якої здійснюється (спрямовується) злочинне діяння².

На нашу думку, слід підтримати наукову позицію тих учених, які вважають, що кримінально-правовий зміст поняття «потерпілий» не можна ототожнювати із кримінальним процесуальним. Також поняття «потерпілий» у кримінальному праві не можна ототожнювати з віктимологічним поняттям у кримінології, яка вивчає власні риси та поведінку людини у плані її потенційної або реальної можливості стати потерпілим від злочину. Більш того, у кримінальному праві потерпілому від злочину не завжди може бути заподіяна шкода суспільно-небезпечним діянням (наприклад, при незакінченому злочині). При цьому, у кримінальному провадженні для визнання особи потерпілим необхідно встановити шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, яка є необхідною та обов'язковою. Набуваючи такий статус особа стає учасником кримінального провадження, наділяється специфічними процесуальними правами та обов'язками.

Важливо звернути увагу на те, що не кожна особа, яка постраждала від протиправного діяння (жертви злочину), може володіти процесуальним статусом потерпілого. Якщо

¹ Танцеров М. В. Потерпевший и его функция в уголовном процессе Российской Федерации : моногр. / М. В. Танцеров, Н. Г. Стойко ; отв. ред. Н. Г. Стойко. – Красноярск, 2003. – С. 7–8.

² Яни П. С. Законодательное определение потерпевшего от преступления / П. С. Яни // Российская юстиция. – 1995. – № 4. – С. 40.

вона не звернеться з відповідною заявою про вчинення проти неї кримінального правопорушення або залучення її до кримінального провадження як потерпілого, то й потерпілим її не можна визнати. Крім того, про вчинення кримінального правопорушення може заявити не сама особа, щодо якої воно вчинено, а зацікавлені (близькі родичі або представники неповнолітнього) та інші незацікавлені особи, установи, організації (наприклад, медичний заклад може повідомити про осіб, що надійшли з тілесними ушкодженнями). З цього приводу В. Я. Рыбальська зазначила, що факт вчинення кримінального правопорушення, а також заподіяння в ході нього шкоди конкретній особі, остаточно доводиться лише в обвинувальному акті. Особа визнається потерпілою раніше ніж такий вирок, і базується на сукупності доказів, що існували на час його прийняття (на сьогодні це до внесення відомостей до ЄРДР). Однак, на момент винесення обвинувального акту можуть з'явитися нові докази, які можуть свідчити про те, що кримінальним правопорушенням була заподіяна шкода не тій особі, яку було визнано потерпілою або залучено до кримінального провадження як потерпілою, а зовсім іншій особі. Учена також звернула увагу на те, що суд може винести й виправдувальний вирок. З цього випливає, що не кожна особа, яку було визнано потерпілою у кримінальному провадженні, є потерпілою від кримінального правопорушення¹. У цьому контексті доцільно навести позицію І. Ф. Демидова, який вказав про дві можливі ситуації: 1) коли особа, яка виступає в статусі заявника, має особисті інтереси, і в подальшому її можуть визнати потерпілою; 2) коли заявник такого інтересу не має. У цьому випадку особа може виступати лише як свідок, а її зацікавленість у вирішенні справи навіть не співпадає з інтересом потерпілого². Тобто, заявник може залишитися просто заявником (у разі відмови у визнанні його потерпілим), а може й у подальшому виступити в процесуальному статусі потерпілого чи свідка.

На основі аналізу положень КПК України, а також ду-

¹ Рыбальская В. Я. Уголовно-правовое, уголовно-процессуальное и виктимологическое понятия потерпевшего / В. Я. Рыбальская // Правоведение. – 1975. – № 3. – С. 121–127.

² Демидов И. Ф. Заявитель в советском уголовном процессе / И. Ф. Демидов // Вопросы борьбы с преступностью. – 1982. – Вып. 36. – С. 86.

мок провідних учених-юристів Є. В. Діденко зробив висновок, що існує два основних погляди на формулювання терміну «потерпіла від злочину особа». Перший – термін «потерпілий», що значною мірою пов'язано з особливостями кримінального та кримінального процесуального законодавства України. Другий – «жертва» злочину, це поняття використовується в основному в міжнародно-правових актах та більшості європейських країн. Крім того, «жертва» злочину виражає більш широке віктимологічне поняття, а «потерпілий» від злочину – кримінальне процесуальне, кримінально-правове¹. Аналогічну позицію висловила й О. В. Мартовицька², з чим у повній мірі не можемо погодитись. На наш погляд, поняття «потерпілий» доцільно розглядати у чотирьох аспектах. По-перше, це кримінально-правовий; по-друге, це кримінальний процесуальний; по-третє, це кримінологічний; по-четверте, міжнародний. Така думка підтверджується тим, що кожна з галузей права виконує свої функції та завдання, які притаманні тільки їй і використовує свій понятійний апарат.

Продовжуючи наше дослідження звернемо увагу на початок здійснення правового захисту потерпілого на стадії досудового розслідування, адже саме на цьому етапі потерпілий наділяється відповідними процесуальними правами та обов'язками. І як доречно зазначив М. П. Кузнецов, що з цього моменту розпочинається реагування на вчинене кримінальне правопорушення у формі кримінальної процесуальної діяльності³.

Аналізуючи КПК України 2012 р. з цих питань Ю. П. Аленін зазначив, що у діяльності правоохоронних органів України однією з найбільш складних була і є проблема диференційного підходу до вирішення заяв і повідомлень про злочини. Складність цього питання полягає в тому, що загальна кількість відповідних звернень з боку громадян та

¹ Діденко Є. В. Забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Є. В. Діденко. – Ірпінь : Нац. ун-т. держ. подат. Служби України, 2013. – С. 7.

² Мартовицька О. В. Реалізація правової допомоги на стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О. В. Мартовицька. – Х. : Харк. Нац. ун-т внутр. справ, 2014. – С. 10.

³ Кузнецов Н. П. Доказывание в стадии возбуждения уголовного дела / Н. П. Кузнецов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1983. – С. 7.

юридичних осіб щороку збільшується, а механізм їх перевірки так і досі належним чином не врегульовано. Проте, чітка правова регламентація процесуальної діяльності саме на першому етапі досудового провадження є передумовою законності і обґрунтованості подальшого розслідування та судового розгляду справи, тобто є однією з гарантій ефективного виконання завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України)¹, з чим ми цілком згодні. Також, на нашу думку, однією з причин порушення чинного законодавства є неоднозначне тлумачення термінів, більшість з яких законодавець не розкриває, а на теоретичному рівні існують досить різноманітні (часом навіть протилежні) точки зору щодо їх тлумачення.

Наявність у нормативно-правових актах великої кількості різних термінологічних одиниць, які збігаються за своїм значенням, вносить плутанину у правозастосування. Формула «один термін – одне поняття» характеризує розвинену, високоорганізовану термінологічну систему, яка повинна бути притаманна такому насиченому інформацією соціальному феномену, як закон². У цьому питанні ми підтримаємо думку Н. М. Ярмиш, яка зазначила, що будь-яка наука повинна вживати категорії, розроблені іншою наукою, в їх безпосередньому значенні. Вільне поводження з термінами лише створює додаткові труднощі у спілкуванні представників різних галузей науки, породжує взаємне непорозуміння³, що в практичній площині призводить до порушення прав, свобод та законних інтересів осіб, які залучаються до сфери кримінального судочинства. Як справедливо зазначив В. М. Корнуков, кожен громадянин повинен бути впевнений у тому, що незалежно від характеру процесуальних правовідносин він є суб'єкт, а не об'єкт⁴.

¹ Алєнін Ю. П. Деякі проблеми початку досудового розслідування за новим КПК України / Ю. П. Алєнін // Впровадження нового Кримінального процесуального кодексу України в правоохоронну діяльність та навчальний процес: досвід та шляхи удосконалення : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 5 квіт. 2013 р. / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х.: ХНУВС, 2013. – С. 35–36.

² Савицкий В. М. Язык процессуального закона. Вопросы терминологии / В. М. Савицкий. – М.: Наука, 1987. – С. 24.

³ Ярмыш Н. Н. Уголовная ответственность за доведение до самоубийства : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Н. Н. Ярмыш. – Х.: Укр. юрид. акад., 1992. – С. 31.

⁴ Корнуков В. М. Конституционные основы положения личности в уголовном суде-

Чинним КПК України закріплено спрощену процедуру початку досудового розслідування, моментом якої є отримання уповноваженими законом органами заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування (ч. 1 ст. 214 КПК України). Тобто, на сьогодні у цьому напрямі зроблено досить значний крок вперед. На необхідності запровадження спрощеної процедури початку досудового розслідування було наголошено у концепції реформування кримінальної юстиції України¹, що, на наш погляд, є однією з гарантій правового захисту особи, щодо якої вчинено кримінальне правопорушення.

Досліджуючи особливості початку досудового розслідування за чинним КПК України, на думку Л. В. Юрченка, кримінальна процесуальна діяльність відповідних органів розпочинається не з моменту початку досудового розслідування, тобто внесення відомостей до Єдиного реєстру досудового розслідування (ч. 2 ст. 214 КПК), а з моменту отримання відомостей про вчинене кримінальне правопорушення, тобто отримання заяви, повідомлення або безпосереднього виявлення правоохоронними органами ознак кримінального правопорушення тощо², що ми підтримуємо. При цьому, кримінальна процесуальна діяльність під час отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або самостійне виявлення слідчим, прокурором обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, не є самостійною стадією кримінального провадження, але нерозривно пов'язано з початком досудового розслідування.

производстве / В. М. Корнуков ; под ред. В. А. Познанского. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – С. 48.

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.02. 2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: указ Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>.

² Юрченко Л. В. Особливості початку досудового розслідування за новим Кримінальним процесуальним законодавством України / Л. В. Юрченко // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского : Серия «Юридические науки». – 2013. – № 1. Т. 26 (65). – С. 339.

У підсумку нашого дослідження в цій частині можна зазначити, що законодавче закріплення відповідних положень надасть змогу уникнути зловживання з боку правоохоронних органів, а також зніме жваві дискусії з приводу того, як саме іменувати учасника кримінального провадження до винесення постанови про визнання потерпілим. При цьому, не слід забувати, що визнання особи потерпілою можливо тільки при завданні саме конкретній особі шкоди, а саме подання нею заяви про вчинення кримінального правопорушення або ж заяви про залучення як потерпілого.

1.2. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Детальна та чітка законодавча регламентація визначення процесуального статусу потерпілого (умови і порядок визнання особи потерпілою) має важливе значення не тільки для науки кримінального процесу, а й для прикладної діяльності. Це пояснюється тим, що у працівників правоохоронних органів, слідчого судді, суду не повинно виникати жодних сумнівів і здогадок з приводу того чи слід визнавати особу потерпілим чи ні, в якому порядку і в який строк. З однієї сторони, неправильне вирішення даного питання може призвести до певних негативних правових наслідків, зокрема, якщо потерпілим визнано особу, якій кримінальним правопорушенням насправді не було спричинено ніякої шкоди, то в кримінальному провадженні з'являється учасник, правовий статус якого не передбачено чинним кримінальним процесуальним законодавством. З іншого боку, якщо ж особу, відносно якої вчинено кримінального правопорушення, не було визнано потерпілим, то вона позбавляється можливості захищати свої порушені права та законні інтереси, адже не зможе скористатися правами потерпілого як учасника кримінального провадження.

Вивчення питання процесуального статусу потерпілого доцільно розпочати з генезису цього правового інституту, оскільки саме з'ясування історичних передумов його виникнення та подальшого розвитку лише сприятиме врахуванню досвіду попередників для сучасної законодавчої регламентації.

На теренах колишньої Російської імперії, до складу якої довгий час входила територія сучасної України, термін

«потерпілий» вперше з'явився у Статуті кримінального судочинства 1864 р., під яким розумілась постраждала від злочину особа, яка вже в якості сторони вступила в процес кримінального судочинства. Для участі в кримінальному процесі ніякого офіційного визнання особи потерпілим до революційне російське законодавство не передбачало¹. Зокрема, у ст. 3 загальних положень Статуту зазначалось, що в кримінальних справах, які підвідомчі світовим судовим установам, право на викриття обвинувачених перед судом надається потерпілим від злочинних дій, вчинених приватними особами, а також поліцейським та іншим адміністративним органом в межах, встановлених законом. При цьому, у ст. 6 передбачалось, що особа, яка потерпіла від злочину або проступку, але не користується правами приватного обвинувача, при поданні позову під час провадження кримінальної справи, визнається у справі цивільним позивачем, а ст. 304–308 безпосередньо визначали права особи, яка подала скаргу про вчинення злочину або проступку². Потерпілому надавалось право виставляти своїх свідків, бути присутнім при всіх слідчих діях і з дозволу слідчого ставити питання обвинуваченому та свідкам, представляти на підтвердження поданого позову докази, вимагати копії з усіх протоколів і постанов, подавати письмові або усні скарги, вимагати негайного допиту та вжиття заходів до забезпечення щодо відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. З аналізу вказаних статей Статуту можна стверджувати, що права потерпілого були досить широкі, навіть якщо порівнювати їх за обсягом і змістом з процесуальними правами потерпілого сьогодні. Заслуговує на увагу той факт, що процесуальний статус потерпілого як сукупність його особливих прав, передбачених кримінальним процесуальним законом, з'являвся не в момент порушення справи, а вже при подачі самої скарги, оскільки органи кримінальної юстиції зобов'язані були дослідити відомості про вчинення кримінального правопорушення.

З моменту прийняття КПК РРФСР 1923 р. поняття

¹ Музика А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : моногр. / А. А. Музика, Є. В. Лашук. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2011. – С. 63.

² Устав уголовного судопроизводства от 2011.1864 г. [Електронный ресурс]. – Режим доступа: <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137/>.

«потерпілий» не знайшло свого законодавчого закріплення і лише в ст. 14 було передбачено, що потерпілий, який поніс внаслідок злочинного діяння збитки та шкоду, має право пред'явити до обвинуваченого або особи, яка несе відповідальність за спричинений обвинуваченим збитків і шкоди, цивільний позов, який підлягає одночасному розгляду з кримінальною справою. Також у випадках, передбачених законом, суд міг наділити потерпілого правом підтримувати обвинувачення. Будь-яких більш значущих прав для потерпілого законодавством того часу не було передбачено. Фактично потерпілий прирівнювався до свідка.

В подальшому поняття потерпілого знайшло своє закріплення в ч. 1 ст. 24 Основ кримінального судочинства колишнього Союзу РСР і союзних республік 1958 р., де було встановлено, що потерпілим визнається особа, якій злочинном заподіяна моральна, фізична або майнова шкода. Це визначення було прийнято кримінальним процесуальним законодавством багатьох колишніх союзних республік¹.

З прийняттям КПК РРФСР 1960 р., який довгий час діяв на території незалежної України, дане поняття була закріплено в главі 3 «Учасники процесу, їх права та обов'язки». Зокрема, відповідно до ст. 53 цього Кодексу потерпілим визнавалась фізична особа, якій злочинном спричинено моральні, фізичні або матеріальні збитки. Позитивним стало закріплення за потерпілим та його представником досить широкого спектру прав, серед яких право на пред'явлення доказів, заявлення клопотання, знайомлення з матеріалами справи з моменту закінчення досудового розслідування, заявлення відводу та інше.

Одним із перших на комплекс правових проблемних забезпечення прав потерпілого звернув увагу Л. В. Франк. Ученим було зроблено першу спробу класифікувати норми Кримінального кодексу, що мають значення для вивчення процесуального статусу та поведінки потерпілого у кримінальному процесі. В основу запропонованої класифікації автор поклав статичні та динамічні ознаки, що характеризують особу потерпілого, зокрема: вік, стать, службове становище, положення особи на момент посягання, його вчинки

¹ Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : моногр. / М. В. Сенаторов ; за наук. ред. В. І. Борисова. – Х. : Право, 2006. – С. 36.

та поведінку. Учений констатував, що здатність стати жертвою злочину або ж уникнути злочинного посягання може бути як реалізована, так і потенційна¹. Однак, на той час проблема захисту прав, свобод та законних інтересів потерпілого так й не стала предметом ґрунтовного дослідження.

У 1980 р. було видано підручник «Нарис розвитку науки радянського кримінального процесу» за загальною редакцією М. С. Алексєєва, В. Г. Даєва, Л. Д. Кокорєва, до числа спірних і тих, що потребують свого вирішення питань, вчені віднесли законодавчу дефініцію «потерпілий». Така наукова позиція ґрунтувалась на тому, що не можна було чітко відповісти на запитання: чи можливо визнати потерпілим особу, на інтереси якої було здійснено замах, якщо реальної шкоди йому не заподіяно, а також особу, неналежна поведінка якої вплинула на вчинення проти неї правопорушення? Крім цього, дискусійним залишалось питання щодо визнання особи потерпілим, якщо настала смерть такої особи².

Починаючи з 1985 р. вищою судовою інстанцією звернено увагу на певні існуючі проблеми застосування кримінального процесуального законодавства з питань участі потерпілого у кримінальному судочинстві. Так у Постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 01.10. 1985 р. № 16 «Про практику застосування судами законодавства, що регулює участь потерпілого в кримінальному судочинстві»³, наголошено, що суди зобов'язані дотримуватись чіткого та послідовного застосування законодавства, яке регулює права і обов'язки потерпілого в кримінальному судочинстві, зокрема, це: встановлення об'єктивної істини у справі та винесення законного, обґрунтованого та справедливого рішення. Наведена постанова була досить лаконічною за своїм змістом і не могла вплинути на подальший ефективний захист прав та законних інтересів потерпілого.

На той час у радянській науковій літературі серед учених також не існувало єдиної думки щодо визначення

¹ Франк Л. В. Виктимология и виктимность : учеб. пособ. / Л. В. Франк. – Душанбе, 1972. – С. 108.

² Алексєєв Н. С. Очерк развития науки советского уголовного процесса / Н. С. Алексєєв, В. Г. Даев, Л. Д. Кокорев. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1980. – С. 127–128.

³ Сборник постановлений Пленумов Верховного Суда РФ (РСФСР) и Верховного Суда СССР по уголовным делам / сост. Г. А. Есаков. – М. : Проспект, 2010. – С.264–268.

поняття «потерпілий». Зокрема, М. С. Таганцев потерпілого від злочинного діяння розглядав власника того правоохоронюваного інтересу, якому безпосередньо завдано шкоду або поставлено у небезпеку¹. Деяко подібну думку висловила Б. С. Никифорова², але перші спроби тлумачення цього поняття носили досить таки абстрактний характер, без конкретної вказівки як на особу, так і заподіяну їй шкоду, але при цьому саме вони стали подальшим поштовхом у напрямі його вдосконалення.

В подальшому дане поняття набуло розширеного тлумачення. Серед учених заслуговує на увагу позиція П. С. Яні, який зазначив, що постраждалим є фізична особа, на чії блага, зокрема життя, здоров'я, честь і гідність, а також політичні, трудові, майнові та інші права та свободи було спрямовано злочинне посягання³. Більш аргументованою була позиція В. С. Мінської та Г. І. Чечеля, які під потерпілим розуміли фізичну або юридичну особу, якій злочином безпосередньо заподіяні моральна, фізична або майнова шкода або створена реальна небезпека її заподіяння⁴. У подальшому таку позицію підтримала В. Є. Батюкова, яка розглядала потерпілого як фізичну або юридичну особу, чії права й охоронювані законом інтереси порушені або поставлені під загрозу у результаті вчинення злочину⁵.

Досліджуючи положення КПК України 1960 р. в розрізі піднятих питань М. М. Михеєнко, В. Т. Нор і В. П. Шибіко пропонували визнавати потерпілого як фізичну особу, якій злочином безпосередньо заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду і яка визнана потерпілою, відповідно до постанови особи, яка провадить дізнання, слідчого, судді, або ухвалою суду⁶. У свою чергу, М. І. Гошовський та О. П. Ку-

¹ Таганцев Н. С. Русское уголовное право : в 2-х т. – Т. 2 : Общая часть. / Н. С. Таганцев. – Тула : Автограф, 2001. – (Юридическое наследие). – С. 21.

² Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Б. С. Никифоров. – М. : Госюриздат, 1960. – С. 49.

³ Яни П. С. Законодательное определение потерпевшего от преступления / П. С. Яни // Российская юстиция. – 1995. – № 4. – С. 40.

⁴ Минская В. С. Виктимологические факторы и механизм преступного поведения / В. С. Минская, Г. И. Чечель. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1988. – С. 13–14.

⁵ Батюкова В. Е. Потерпевший в уголовном праве : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. Е. Батюкова. – М. : Юрид. ин-ст МВД Россия, 1995. – С. 34.

⁶ Михеєнко М. М. Кримінальний процес України / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. – К. : Либідь, 2003. – С. 76.

чинська пропонували поняття потерпілого розглядати у матеріальному та процесуальному розумінні¹. На думку С. В. Анощенкової потерпілим від злочину є фізична особа незалежно від її індивідуально-правових ознак, або юридична особа незалежно від організаційно-правової форми, обсягу правоздатності та виду діяльності. Учена зазначила, що не можна визнати потерпілим суб'єкта, що, здійснюючи публічну владу, здатний самостійно поновити порушені права, притягнути винного до кримінальної відповідальності, призначити йому покарання, забезпечити його відбування, або звільнити від кримінальної відповідальності або покарання. Тобто, потерпілий це фізична або юридична особа, права якої порушені шляхом заподіяння шкоди або погрози її заподіяння². Однак, пізніше учена надала більш широке бачення з цих питань, зазначивши, що відновлення соціальної справедливості адресовано тим же суб'єктам, права яких були порушені злочином - особистості, організаціям, суспільству або державі. Зокрема, потерпілий це суб'єкт суспільних відносин, охоронюваних законом про кримінальну відповідальність, чиї права були порушені і підлягають відновленню³.

Вагомий внесок у розвиток визначення поняття «потерпілий» зробили російські вчені. Зокрема, О. В. Демченко запропонувала визначити потерпілим фізичну особу, якій злочином безпосередньо заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду і яка визнана потерпілою постановою особи, яка провадить дізнання, слідчого, судді або ухвалою суду⁴. Свою позицію з цих питань висловив В. Г. Ульянов, на думку якого потерпілим у кримінальному судочинстві слід вважати особу, охоронювану кримінальним законом права якої порушено, а саме життя, здоров'я, честь і гідність, а також

¹ Гошовський М. І. Потерпілий у кримінальному процесі України / М. І. Гошовський, О. П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – С.51.

² Анощенкова С. В. Учение о потерпевшем в российском уголовном праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / С. В. Анощенкова. – Саратов : Мордовский гос. ун-т им. Н. П. Огарева, 2004. – С. 18.

³ Анощенкова С. В. Уголовно-правовое учение о потерпевшем / С. В. Анощенкова ; отв. ред. Н. А. Лопашенко. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – С. 105–106.

⁴ Демченко Е. В. Участие потерпевшего и его представителя в доказывании : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Е. В. Демченко. – М. : Москов. гос. юрид. акад., 2001. – С. 16.

політичні, трудові, майнові та інші права і свободи на які направлено злочинне посягання, тобто суспільно небезпечне діяння, що містить ознаки злочину, достатні фактичні якого послужили підставою для порушення кримінальної справи¹.

У своїй монографії «Потерпілий від злочину у кримінальному праві» М. В. Сенаторов запропонував розглядати поняття «потерпілий від злочину» як соціальний суб'єкт (фізична чи юридична особа, держава, інше соціальне утворення або ж суспільство в цілому), блага або праву якого, що знаходиться під охороною кримінального закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза такої»². Водночас учений обмежується поняттям потерпілого лише для встановлення обставин, які пов'язані з потерпілим та впливають на характер і ступінь суспільної небезпеки посягання, що, на його думку, недостатньо враховується під час встановлення та диференціації кримінальної відповідальності. Подібні наукові погляди розділила й Т. І. Присяжнюк³. Відтак, учені не досліджували потерпілого з точки зору закріплення у КК України положень про відшкодування завданої злочином шкоди, про визнання потерпілого суб'єктом кримінально-правових відносин, що мало б стати подальшою відправною точкою перебудови не лише кримінального, а й кримінального процесуального законодавства. У свою чергу Е. Л. Сидоренко взагалі запропонував виключити з кримінального процесуального законодавства вказівку на матеріальні ознаки поняття потерпілого⁴, з чим не можна погодитись.

При вчиненні окремих видів злочинів, наприклад, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК), ухиленні від сплати податків, зборів (ст. 212 КК), на думку С. В. Давиденко, потерпілою стороною також доцільно визнати державу в особі її компетентних органів,

¹ Ульянов В. Г. Реализация прав потерпевших в российском уголовном процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В. Г. Ульянов. – Краснодар : Кубанский гос. ун-т, 1998. – С. 19.

² Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : моногр. / М. В. Сенаторов ; за наук. ред. В. І. Борисова. – Х. : Право, 2006. – С. 60, 203.

³ Присяжнюк Т. І. Потерпілий в кримінальному праві України: окремі питання / Т. І. Присяжнюк // Право України. – 2004. – № 10. – С. 95.

⁴ Сидоренко Э. Л. Отрицательное поведение потерпевшего и Уголовный закон / Э. Л. Сидоренко. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – С. 16.

зокрема податкових, митних органів, Міністерства фінансів, Пенсійного фонду¹, що ми цілком підтримуємо. У свою чергу, В. В. Введенська під поняттям «потерпілий» розуміє фізичну або юридичну особу, якій заподіяно моральну або майнову шкоду внаслідок порушення охоронюваних кримінальним законом її інтересів, або поставлення зазначених інтересів під загрозу порушення внаслідок злочинного посягання².

Більш поширене тлумачення цього поняття надав А. В. Лапкін, який запропонував визнавати потерпілими фізичних, юридичних осіб та державу за наявності достатніх даних щодо порушення їхніх прав, охоронюваних кримінальним законом, злочином чи іншим суспільно небезпечним діянням, а також державу в особі компетентних органів – у разі відсутності потерпілого та його правонаступників³. Таким чином, учені поряд із фізичною та юридичною особою, яких доцільно визнавати потерпілою, виділили й державу, що ми підтримуємо. Такий підхід закріплено у КПК інших держав, зокрема країн-учасниць Співдружності Незалежних Держав. Так, у п. 22 ст. 3 Кримінально-процесуального кодексу Грузії потерпілим визнається держава, фізична або юридична особа, якій безпосередньо злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду⁴.

Досліджуючи забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному процесу, Є. В. Діденко дійшов висновку, що у науці кримінального процесу України для визначення осіб, відносно яких було вчинено злочин, застосовується два терміни: по-перше, «потерпілий» це фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано мора-

¹ Давиденко С. В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / С. В. Давиденко ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2007. – С. 16.

² Введенська В. В. Кримінально-процесуальні гарантії реалізації права на юридичну допомогу осіб, постраждалих від злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В. В. Введенська. – К. : Нац. акад. прокуратури України, 2009. – С. 7.

³ Лапкін А. В. Організаційно-правові основи діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А. В. Лапкін. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2011. – С. 3.

⁴ Уголовный-процессуальный кодекс Грузии от 9.10.2009 г. № 1772-ІІс. [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://www.pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_09_10_2009.pdf.

льної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, що значною мірою пов'язано із особливостями кримінального та кримінального процесуального законодавства України; по-друге, міжнародно-правові акти в основному використовують поняття «жертва» злочину, згідно яких це будь-які особи, яким індивідуально, або колективно було спричинено шкоду, включаючи тілесні ушкодження або моральні збитки, емоційні страждання, матеріальну шкоду, для яких злочинність створює загрозу пошкодження чи знищення, або суттєве обмеження їх основних прав у результаті дій або бездіяльності органів державної влади¹.

Із урахуванням вищевикладеного, на нашу думку, під поняттям «потерпілий» слід розуміти фізичну особу, якій кримінальним правопорушенням завдано моральну, фізичну та майнову шкоду і юридичну особу, якій завдано майнову шкоду або підірвав ділову репутацію, а також державу в особі її компетентних органів, яким завдано матеріальну шкоду та приниження авторитету.

При цьому, під діловою репутацією запропоновано розуміти будь-яку діяльність, що не заборонена національним і міжнародним законодавством, яку здійснює особа як учасник суспільних правовідносин.

У продовженні відмітимо наукову позицію Р. Д. Рахунова, який зазначив, що у випадку, коли шкода не настала, але була спроба її заподіяння, особа, проти якої була вона спрямована, також може бути допущена як потерпіла рівною мірою, як і та особа, що визнається обвинуваченим не тільки в тих випадках, коли вона вчинила закінчене злочинне діяння, але й тоді, коли вона здійснила лише замах на вчинення злочину чи готування до його вчинення. Визнання особи потерпілою зовсім не означає остаточного встановлення факту злочину і заподіяння шкоди цим злочином. Мова йде лише про наявність достатніх доказів, що дозволяють наділити цю особу певними процесуальними правами та обов'язками (потерпілого). Адже і обвинуваченим особа визнається не тому, що винесено остаточне рішення про його

¹ Діденко Є. В. Забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Є. В. Діденко. – Ірпінь : Нац. ун-т. держ. подат. Служби України, 2013. – С. 12–13.

винність, а тому, що є достатньо доказів для пред'явлення йому обвинувачення у вчиненні злочину. Учений звернув увагу, що стосовно заподіювача шкоди законодавець термінологічно розмежував поняття «обвинувачений» та «винний», а щодо особи, якій злочином заподіяно шкоду (потерпілого), він подібного розмежування не передбачив. На практиці це призвело до змішання процесуального та матеріального понять потерпілого¹. У такому разі підставою для визнання особи потерпілою виступає як безпосереднє спричинення злочинним діянням шкоди, так і реальна загроза її спричинення (при приготуванні до злочину та замаху на злочин). Таку ж думку підтримали В. М. Савицький, І. І. Потеружа², Я. О. Мотовиловкер³, В. П. Бож'єв⁴, А. М. Эрделевський⁵, С. В. Слінько⁶ та ін. Головним аргументом даної позиції є те, що внаслідок таких дій правопорушника у потерпілого виникають хвилювання, переживання, порушення сну, депресія, що і можна визнати як моральну шкоду.

Аналогічний підхід закріплено у п. 4 ст. 56 КПК Грузії, де встановлено, що в разі підготовки або спроби здійснення злочину потерпілим визнається держава, фізична або юридична особа, якій могла бути заподіяна шкода⁷. Вважаємо, що така законодавча позиція є цілком виправданою, оскільки в наслідок вчинення кримінального правопорушення завжди заподіюється певна шкода. Це пояснюється тим, що навіть замах на злочин також завдає шкоди охоронюваним законом правовідносинам. У той же час, така позиція все ж

¹ Рахунов Р. Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву : науч. изд. / Р. Д. Рахунов. – М. : Госюриздат, 1961. – С. 244.

² Савицкий В. М. Потерпевший в советском уголовном процессе / В. М. Савицкий, И. И. Потеружа. – М., Госюриздат, 1963. – С. 8–10.

³ Мотовиловкер Я. О. Понятие потерпевшего в советском уголовном процессе / Я. О. Мотовиловкер // Правоведение. – 1969. – № 3. – С. 123–124.

⁴ Божьев В. П. К вопросу о понятии потерпевшего в советском уголовном процессе / В. П. Божьев // Избранные труды. – М. : Юрайт, 2010. – С. 98–133.

⁵ Эрделевский А. М. Компенсация морального вреда: анализ законодательства и судебной практики / А. М. Эрделевский. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – С. 91.

⁶ Слінько С. В. Проблеми правового статусу суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності : моногр. / С. В. Слінько. – Х., 2003. – С. 153–154.

⁷ Уголовный-процессуальный кодекс Грузии от 9.10.2009 г. № 1772-ІІс. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_09_10_2009.pdf.

таки викликає деякі зауваження. По-перше, виникає питання як саме слід доказувати таку нереальну заподіяну шкоду. По-друге, які необхідно застосовувати критерії обчислення розміру відшкодування (компенсації) шкоди в даному випадку. У зв'язку з цим, на нашу думку, доцільно вести мову про майнову шкоду, яка настала в наслідок моральних чи фізичних страждань (витрати на лікування, реабілітацію та інше).

Протилежну думку з цих питань висловив В. А. Дубрівний. Учений вважав, що не може вестись мова про активну участь потерпілого та його зацікавленість у викритті та покаранні винного. У той же час, все ж таки, на думку вченого, в окремих випадках (наприклад, якщо при замаху на вбивство мало місце нанесення тілесних ушкоджень, при замаху на крадіжку – пошкодження стіни) особу, якій завдано шкоду, належить визнати потерпілим, тому що настання такого збитку як додатковий наслідок враховується законодавцем і охороняється кримінально-правова норма¹. Однак, на нашу думку, виходячи з такої позиції вченого, у цьому разі підозрюваний, обвинувачений буде засуджений за нанесення тілесних ушкоджень. А як відомо, санкція покарання за цей вид злочину значно відрізняється, наприклад від вбивства. У цьому випадку потерпілий не в повному обсязі може реалізувати свої права і законні інтереси, зокрема права на відшкодування (компенсації) завданої кримінальним правопорушенням шкоди.

Підаючи критиці такий підхід, Я. О. Мотовіловкер досить справедливо зазначив, що з точки зору всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи, участь потерпілого у кримінальному процесі бажано не тільки при закінченому злочині, але і коли злочин не було доведено до кінця з незалежних від винної особи обставин. Абсолютно незрозуміло, чому така особа не зацікавлена у викритті та покаранні винного (наприклад, особа, на життя якого злочинець зазіхав, стріляючи з рушниці, але промахнувся), що ми цілком підтримуємо;

– по-четверте, питання щодо визнання держави потер-

¹ Дубрівний В. А. Потерпевший на предварительном следствии в советском уголовном процессе / В. А. Дубрівний ; под ред. А. Л. Цыпкин. – Саратов : Приволж. кн. изд-во, 1966. – С. 19, 22.

пілою є настільки ж складним і багатоаспектним, як і вся історія її становлення та розвитку. Однак, з прийняттям Конституції України, Кримінального кодексу України цим питання приділено значну увагу, зокрема закріплення в Особливій частині КК України розділу I «Злочини проти основ національної безпеки України». У зв'язку з цим, цілком справедливо зазначив В. І. Борисов, що призначення цього розділу більш значуще, ніж просто захист інтересів держави. Мова йде про захист України як певної соціальної спільності людей, що проживають на одній території та заінтересовані в своєму суверенітеті, збереженні форми державного правління, цілісності і недоторканності держави. І тільки в суспільстві, де забезпечена соціальна стабільність, державний порядок і безпека, суспільна злагода, можливе реальне забезпечення захисту особистих, фізичних і духовних, прав людини і громадянина, основні з яких закріплені в ст. 3 Конституції України¹, що ми підтримуємо.

На сьогодні у чинному КПК України законодавцем поняття «потерпілий» удосконалено. Заслуговує на увагу той факт, що потерпілому присвячено параграф 4 «Потерпілий і його представник» глави 3 «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження» КПК України. Це свідчить про підвищену уваги та важливе самостійне значення, яке законодавець відводить потерпілому у кримінальному провадженні. При цьому, з наведених у п. 19 і п. 25 ч. 1 ст. 3 «Визначення основних термінів» тлумачень впливає, що законодавець потерпілого відніс як до сторони кримінального провадження, так і до учасників кримінального провадження.

Відповідно до положень ст. 55 КПК України потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Однак, незважаючи на певні покращення окремих питань щодо визнання особи потерпілою, Н. В. Михайлова

¹ Борисов В. І. Загальна характеристика Особливої частини нового Кримінального кодексу України / В. І. Борисова // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення : матер. міжнар. наук-практ. конф. [Харків] 25–26 жовт. 2001 р. / Редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. – Х. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 101.

вважає, що дане положення слід уточнити в тому сенсі, що потерпілою необхідно вважати також фізичну і юридичну особу, якщо злочином завдано шкоду її діловій репутації, а не лише майнових збитків¹, що ми підтримуємо. Також потерпілим може бути й особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдано шкоду. У цьому разі після початку кримінального провадження вона має право подавати заяву про залучення її до провадження як потерпілої. У той же час, аналіз такого положення дає можливість стверджувати, що: по-перше, у КПК України 2012 р. не встановлено чіткого часового терміну, у який слідчий, прокурор зобов'язані розглянути дану заяву; по-друге, постає питання – чи повинен слідчий, прокурор винести постанову про залучення особи як потерпілої та внести відповідні відомості до ЄРДР про це.

Також слід звернути увагу на положення ч. 6 ст. 55 КПК України, в якому передбачено, що потерпілим може бути визнано особу, яка є близьким родичом чи членом сім'ї особи, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, за таких підстав: 1) якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи; 2) особа перебуває у стані, який унеможливає подання нею відповідної заяви. Водночас згідно ст. 3 КПК України до близьких родичів та членів сім'ї відносяться чоловік, дружина, батько, рідна сестра, мати, вітчим, мати-чуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі. У зв'язку з цим, постає питання: як саме особа повинна доводити факт свого спільного проживання, пов'язаність спільним побутом і наявність взаємних прав і обов'язків. Така складність зумовлена тим, що спорідненість або перебування у шлюбі підтверджується відповідними документами (свідцтвом про шлюб, про народження дитини та ін.), які видаються

¹ Михайлова Н. В. Інститут захисту прав потерпілого за новим КПК України / Н. В. Михайлова // Право і суспільство. – 2013. – № 2. – С. 204.

органами реєстрації актів цивільного стану. У зв'язку з цим, на нашу думку, для уникнення плутанини та зловживань ч. 6 ст. 55 КПК України доцільно доповнити положенням, відповідно до якого на підтвердження спорідненості близькі родичі та члени сім'я, а також осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, для залучення їх до провадження як потерпілого зобов'язані надати слідчому, прокурору відповідні документи або судові рішення, що набрало законної сили, прийнятого у порядку, передбаченого ст.ст. 234, 256 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України). Особливість зазначених цивільних справ полягає в тому, що вони здійснюються в окремому провадженні. Відповідно до ч. 1 ст. 234 ЦПК України, окреме провадження це вид несповного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

У п. 5 ч. ст. 234 ЦПК України передбачено розгляд справ у порядку окремого провадження про встановлення фактів, що мають юридичне значення, зокрема щодо: 1) родинних відносин між фізичними особами; 2) перебування фізичної особи на утриманні; 3) каліцтва, якщо це потрібно для призначення пенсії або одержання допомоги по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню; 4) реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення; 5) проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу; 6) належності правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з ім'ям, по батькові, прізвищем, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті; 7) народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження; 8) смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті; 9) смерті особи, яка пропала безвісти

за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою від певного нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (ч. 1 ст. 256 ЦПК України).

За першою підставою особу можуть визнати потерпілою, якщо смерть померлої особи перебувала у безпосередньому причинному зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення. Якщо особа, якій заподіяно шкоду, померла після вчинення кримінального правопорушення, але з інших причин (нещасний випадок, хвороба, самогубство та ін.), то її близькі родичі чи члени сім'ї не мають права на визнання їх потерпілими. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого. Така особа набуває процесуального статусу потерпілого одночасно з поданням відповідної заяви. Інші близькі родичі чи члени сім'ї можуть подати клопотання про визнання їх потерпілими, після розгляду якого також можуть бути визнані потерпілими. У разі визнання потерпілими кількох осіб, всі вони мають рівні процесуальні права і обов'язки.

Відносно другої підстави, то стан, що унеможливорює особисте подання особою відповідної заяви, може бути викликаний недієздатністю або обмеженою дієздатністю, тяжкою хворобою, фізичними вадами та іншими обставинами, що перешкоджають особі набутти процесуального статусу потерпілого і реалізувати його у кримінальному провадженні. Після того, як особа, яка перебувала у стані, що унеможливорював подання нею відповідної заяви, набуде здатності користуватися процесуальними правами, вона може подати заяву про залучення її до провадження як потерпілого. З моменту подання такої заяви вона набуває прав і обов'язків потерпілого. Участь у кримінальному провадженні її близьких родичів чи членів сім'ї, визнаних потерпілими раніше, від цього не припиняється.

Із урахуванням викладеного вважаємо, що до ч. 5 і 6 ст. 55 КПК України доцільно внести відповідні зміни та доповнення. Зокрема, передбачити, що слідчий, прокурор протягом доби (24 годин) з моменту надходження такої заяви обов'язаний її розглянути і винести постанову про визнання особи потерпілою, відомості про що внести до ЄРДР. Це обумовлено тим, що в основі набуття фізичною чи юридич-

ною особою статусу потерпілого у кримінальному провадженні лежить одночасна сукупність таких умов: 1) фактичної – спричинення в ході кримінального правопорушення відповідної шкоди; 2) формальної – подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого¹.

За дослідженням, у положеннях КПК України жодної перевірки, розгляду та вирішення такої заяви не передбачено, тому статус потерпілого особа набуває автоматично за наявності вказаних вище умов. Однак, на думку В. Г. Пожар, такі новели не завжди будуть сприяти захисту прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, оскільки про них (законні інтереси) взагалі будуть забувати особи, які ведуть провадження. У зв'язку з цим, на думку вченого, необхідно надати слідчому, прокурору, суду право визнавати особу потерпілою у будь-якому випадку, якщо їй кримінальним правопорушенням завдано шкоду, незалежно від її згоди. Роз'яснювати такій особі права й обов'язки, а її участь у провадженні поставити залежно від її волевиявлення², з чим не можна погодитись. На нашу думку, не має ніякого сенсу визнавати особу потерпілою, яка того не бажає, адже в подальшому від неї не варто очікувати активності та співпраці зі слідчим, прокурором у кримінальному провадженні. Більш того, у таких випадках особа має повне право відмовитись від дачі пояснень і показань.

Разом із тим, КПК України допускає відмову у визнанні особи потерпілою. Умовою для цього є наявність ймовірних та достатніх підстав вважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано шкоди, передбаченої частиною 1 ст. 55 КПК України. Водночас очевидність та достатність таких підстав є оціночним поняттям, яке визначається у кожному конкретному випадку, виходячи з обставин кримінального прова-

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. – Т. 2 / Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 182.

² Пожар В. Г. Процесуальний статус потерпілого за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: позитивні кроки та прогалини правової регламентації / В. Г. Пожар // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 127.

дження і внутрішнього переконання особи, уповноваженої на визнання потерпілим. Такими підставами може бути: очевидна відсутність події або складу кримінального правопорушення; відсутність шкоди з боку особи, яка подала відповідну заяву; очевидна відсутність причинного зв'язку між кримінальним правопорушенням і заподіяною шкодою; наявність завданої кримінальним правопорушенням шкоди іншого виду, ніж передбачено ч. 1 ст. 55 КПК України.

Рішення слідчого, прокурора про відмову у визнанні особи потерпілою оформлюється вмотивованою постановою, яка повинна відповідати положенням ст. 110 «Процесуальні рішення» КПК України. Вказана постанова може бути оскаржена слідчому судді у порядку, передбаченому відповідними статтями глави 26 «Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування» КПК України. Оскільки рішення про визнання особи потерпілою вправі приймати і суд, то йому також надається право приймати таке рішення, яке оформлюється ухвалою і може бути оскаржене в апеляційному порядку. Одночасно з поданням відповідної заяви потерпілому вручається пам'ятка про процесуальні права та обов'язки, передбачені ст.ст. 56, 57 КПК України. Такий обов'язок покладається на особу, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення або ж особу, яка прийняла заяву про залучення особи до провадження як потерпілого.

Проведений вище аналіз дає змогу зробити наступні загальні висновки:

– по-перше, на думку одних учених потерпілими можуть визнаватися лише фізичні особи (І. І. Потеружа, В. М. Савицький, М. А. Чельцов, П. С. Яні, В. П. Бож'єв, В. О. Дубрівний, та ін.); інші автори вважають потерпілими фізичних та юридичних осіб (І. Я. Фойницький, В. С. Мінська, Г. І. Чечель, Л. В. Франко, В. Є. Батюкова, С. А. Альперт, Л. Д. Кокорєв, М. С. Строгович, В. В. Введенська та ін.); треті – не обмежують коло соціальних суб'єктів і додають до цього переліку ще й державу (М. С. Таганцев, Б. С. Никифоров, М. В. Сенаторов, С. В. Давиденко, А. А. Лапкін та ін.);

– по-друге, за радянських часів концептуальних досліджень щодо правового інституту юридичної особи майже не проводилось, а його правове регулювання заборонялось законом. Починаючи з кінця ХХ ст. в Україні проведено соціально-

політичні реформи, починають розвиватися ринкові відносини, виникають зміни щодо форм права власності, що й стало зламом радянських заборон із цих питань. Конституцією України 1996 р., значна увага приділена правовому захисту різноманітних благ, прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. З прийняттям та введенням в дію чинного КПК України 2012 року потерпілим додатково визнається ще й юридична особа, що є позитивним моментом. На нашу думку, це підтверджується тим, що визнання юридичної особи потерпілим наділяє її набагато більшим об'ємом прав, ніж визнання її тільки цивільним позивачем;

– по-третє, в чинному КПК України так і не знайшло свого вирішення питання щодо наділення процесуальним статусом потерпілого у випадках, коли кримінальне правопорушення із незалежних від винного обставин не було доведено до кінця і злочинний результат не настав, зокрема при готуванні або замаху на злочин (ст.ст. 14, 15 КК України). Враховуючи інтереси потерпілого, його участь у кримінальному провадженні як рівноправного учасника повинна бути обов'язковою не тільки при закінченому кримінальному правопорушенні, але й коли таке діяння (бездіяльність) не було доведено до кінця із незалежних від винного обставин. З приводу цього ще радянський вчений Я. О. Мотовіловкер зазначав, що вважати інакше означало б виключити можливість порушення справ приватно-публічного обвинувачення при незакінченому злочині і, отже, можливість кримінального переслідування винних осіб по даній категорії справ кримінального судочинства¹, але дане питання на сьогодні залишилось поза увагою законодавця і потребує свого подальшого вирішення.

1.3. РЕАЛІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У нашій країні кожна людина та громадянин наділені правами, свободами та законними інтересами, які захищені державою від протиправних посягань. Головною характер-

¹ Мотовіловкер Я. О. Понятие потерпевшего в советском уголовном процессе / Я. О. Мотовіловкер // Правоведение. – 1969. – № 3. – С. 123.

ною ознакою демократичної та правової держави є визнання та закріплення всіх прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, а також здатність до реалізації їх правового захисту. У зв'язку з цим, слід підтримати думку С. М. Болдырева, який зазначив, що найголовніша практична цінність прав і свобод людини полягає в їх реальності, тобто в тому, якою мірою проголошені державою права та свободи здійснюються в їх практичному буденному житті¹, тобто практична їх реалізація. До зазначеного слід додати, що саме реальність забезпечення гарантій прав та свобод людини і громадянина знаходить свій прояв у їх нормативно-правовому закріпленні, що й сприяє недопущенню будь-яких порушень та обмежень прав і законних інтересів особи з боку владних суб'єктів. Крім того, з розвитком правової системи змінюються й завдання, засади (принципи), процесуальна форма та ін., що потребує постійного вдосконалення кримінальних процесуальних гарантій з цих питань. З приводу цього у науковій літературі зазначається, що однією з причин прийняття незаконних та необґрунтованих процесуальних рішень, які порушують права особи і завдають шкоду охоронюваним законом інтересам, є недосконалість процесуальних гарантій, законодавчого закріплення та відсутність напрацьованого ефективного правового механізму їх реалізації.

Як відмітив А. Нягу, державне гарантування прав людини та громадянина функціонує в якості єдиної правової системи, де тісно взаємодіють загальноправові та міжнародні норми права. Така єдність обумовлена тим, що всі права людини універсальні, неподільні та взаємопов'язані між собою. При характеристиці системи державного гарантування прав і свобод необхідно виходити з того, що така система заснована у демократичному суспільстві відповідно до політичного устрою, а її реальне забезпечення є індикатором демократії², що ми підтримуємо. На нашу думку, гарантії прав потерпілого у кримінальному провадженні повинні базуватися на засобах, що реально забезпечують їх реаліза-

¹ Болдырев С. Н. Юридические гарантии обеспечения прав и свобод личности в деятельности органов внутренних дел: теоретико-правовой аспект : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / С. Н. Болдырев. – Ростов-на-Дону, 2001. – С. 14.

² Нягу А. Гарантии прав человека: сущность, значение и классификация / А. Нягу // Закон и жизнь. – 2012. – № 8 (248). – С. 28.

цію. У зв'язку з цим, сутність гарантій прав потерпілого має важливе теоретичне та практичне значення. У той же час, правовий статус потерпілого залишається лише декларативним положенням, якщо в державі не буде створений правовий механізм гарантій реалізації законодавчо закріплених прав.

На сьогодні у науковій літературі існують різні точки зору щодо визначення поняття «гарантії», а в останніх дослідженнях даній проблемі приділяється недостатньо уваги, що призводить до продовження дискусії з цих питань. У загальній теорії держави і права, зокрема за дослідженнями М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина та ін., визначено, що гарантії це умови і конкретні засоби, що забезпечують фактичне здійснення прав та свобод людини¹. У свою чергу, М. І. Матузов та О. В. Малько під гарантіями розуміють систему соціально-економічних, політичних, юридичних, організаційних передумов, умов, а також засобів і способів, що створюють можливості для реалізації особистістю своїх прав, свобод, інтересів². Подібну точну зору з цих питань висловили й російські вчені. Зокрема, деякі з них гарантії розглядаються як заходи, що забезпечують можливість реалізації фізичною особою закріплених прав і свобод³, або як умови та засоби, що забезпечують фактичну реалізацію та повну охорону прав і свобод людини⁴.

У словнику С. І. Ожегова гарантія це поручництво, порука в чомусь, або забезпечення⁵. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови гарантію визначено як поруку в чомусь, забезпечення чого-небудь⁶. Юридичні словники визначають гарантії як забезпечення використання громадянами своїх основних прав і свобод⁷, або ж як соціа-

¹ Загальна теорія держави і права : підруч. / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришин. – Х. : Право, 2002. – С. 135.

² Теория государства и права / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – С. 227.

³ Государственное право РФ : курс лекций / под ред. О. Е. Кутафина. – М., 1993. – Т. 1. – С. 220.

⁴ Витрук Н. В. О юридических средствах обеспечения реализации и охраны прав советских граждан / Н. В. Витрук // Правоведение. – 1964. – № 4. – С. 29.

⁵ Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 20-е изд., с тип. – М. : Рус. яз., 1988. – С. 130.

⁶ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Перун, 2002. – С. 173.

⁷ Энциклопедический словарь правовых знаний / ред. кол. В. М. Чхиквадзе (гл. ред). – М. : Сов. зн., 1965. – С. 389.

льно-економічні умови, політико-юридичні засоби, які забезпечують реальне відтворення прав особи¹. Однак, дослідивши етимологію слова «гарантія», В. В. Введенська наголосила на необґрунтованості ігнорування більшістю вчених-юристів такого його значення, як «захист». При цьому вона зазначила, що саме це значення найбільш повно відображає сучасний процес реалізації особою наданих їй прав і свобод².

Традиційно домінуючою в науковій літературі є точка зору, що гарантії поділяються на загальні і спеціальні. Під першими розуміють, як правило, економічні, політичні, соціальні, ідеологічні, духовні гарантії, які створюють реальну обстановку для захисту особистості, а під другими правові умови та засоби. Загальні гарантії прямо залежать від рівня розвитку суспільства і є показником ступеня демократії. Вони створюють ту атмосферу, де можлива правомірна реалізація правового статусу особистості. Більш того, загальні гарантії є базою для спеціальних гарантій і, зрештою, визначають їх.

У юридичній літературі, як зазначив М. В. Вітрук, поширеною є класифікація гарантій прав і свобод громадян на економічні, політичні та юридичні. На думку автора, більш правильною і повною є система, яка доповнена розрядом ідеологічних гарантій прав громадян. В її основу покладено матеріальний (соціальний) зміст цих гарантій. З усієї сукупності даних гарантій, на його думку, потрібно виділити в особливу групу загальні гарантії - економічні, політичні та ідеологічні засоби, що забезпечують реалізацію та охорону прав громадян. Разом із тим, досить вірно зазначив автор, що ефективного досягнення реалізації загальних гарантій можливо лише за допомогою спеціальних, зокрема юридичних (правових) засобів. Під останніми учений запропонував розуміти засоби, що встановлені нормами права для безпосереднього забезпечення правильного здійснення та дійсної охорони суб'єктивних прав громадян. Такі засоби забезпечують правомірність поведінки громадян при реалізації ними своїх суб'єктивних прав, а також відповідний вплив на

¹ Юридичний словник / за ред. Б. С. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цветкова. – К. : Ред. укр рад. енцикл. АН УРСР, 1974. – С. 68.

² Введенська В. В. Кримінально-процесуальні гарантії реалізації права на юридичну допомогу осіб, постраждалих від злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В. В. Введенська – К. : Нац. акад. прокуратури України, 2009. – С. 5.

порушників цих прав. Юридичні гарантії прав особистості, що визначаються основами розвитку суспільства, відіграють творчо активну роль відносно даних прав. Юридичні (правові) засоби завдяки своїй єдності правової форми безпосередньо забезпечують реалізацію та охорону суб'єктивних прав громадян. Не можна погодитися з тими авторами, які зводять спеціальні, юридичні гарантії прав громадян тільки до засобів охорони прав від будь-яких посягань¹, що ми підтримуємо. Подібну думку висловила Н. О. Боброва, яка зазначала, що економічні, політичні умови і передумови самі по собі не автоматично забезпечують реалізацію правових норм. Вони стають власне гарантіями лише через юридичну форму й організаційні умови держави та суспільства. З іншого боку, юридичні гарантії не можуть бути поза своїм соціальним наповненням: економічним, політичним, ідеологічним, організаційним².

На думку П. М. Рабиновича, юридичні (спеціальні) гарантії охоплюють усі правові засоби і способи, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права і свободи громадян, усуваються порушення прав і свобод, поновлюються порушені права³. У свою чергу, узагальнивши наявні в науці погляди щодо змісту та класифікації правових гарантій, В. В. Введенська запропонувала під цим поняттям розуміти обов'язок держави щодо створення системи передумов, умов, закріплених у законодавстві засобів і способів, які забезпечують усім та кожному рівні правові можливості для виявлення, набуття та реалізації своїх прав і свобод, їх фактичну реалізацію, охорону та надійний захист⁴.

Зважаючи на вищезазначене, на наш погляд, слід підтримати позицію М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина та ін., які зазначили, що здійснення прав і свобод гро-

¹ Витрук Н. В. О юридических средствах обеспечения реализации и охраны прав советских граждан / Н. В. Витрук // Правоведение. – 1964. – № 4. – С. 30–31.

² Боброва Н. А. Об организационно-правовых гарантиях статуса личности / Н. А. Боброва // Правопорядок и правовой статус личности в развитом социалистическом обществе. – Саратов : Изд-во Саратов. – 1980. – С. 233.

³ Рабинович П. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабинович, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – С. 246–247.

⁴ Введенська В. В. Кримінально-процесуальні гарантії реалізації права на юридичну допомогу осіб, постраждалих від злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В. В. Введенська – К. : Нац. акад. прокуратури України, 2009. – С. 5.

мадян забезпечується системою політичних, економічних, організаційних, а також юридичних гарантій, без яких реалізація прав була б неможливою. Економічні гарантії це сукупність економічних факторів життя суспільства (рівень досконалості економічних відносин, раціональна система господарства, матеріальні і фінансові ресурси тощо). У вузькому розумінні економічними (матеріальними) гарантіями є речові засоби забезпечення ефективності реалізації прав і свобод¹. Таким чином, на нашу думку, ефективна реалізація прав і законних інтересів особи можлива лише тільки при здійсненні комплексної взаємодії загальних і спеціальних гарантій. Це пояснюється тим, що вони є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими, а також удосконалюються з урахуванням практики їх застосування. Без виділення конкретних засобів їх реалізації гарантій прав і законних інтересів важко зрозуміти їх значення.

Досліджуючи питання правових гарантій прав і свобод людини та громадянина у сфері діяльності міліції, Є. В. Білозьоров цілком доречно зазначив, що змістом правових гарантій є правові умови, які сприяють реальності прав і свобод людини та громадянина. Функціональне призначення правових гарантій, на його думку, полягає у впливі на реалізацію прав і свобод людини та громадянина, і конкретизується у функціях їх забезпечення, охорони та захисту².

З огляду на вищезазначене, важливе значення має розгляд саме кримінальних процесуальних гарантій потерпілого як учасника кримінального провадження. У цьому зв'язку Т. Г. Фоміна зазначила, що в науковій літературі існують різні точки зору щодо визначення системи процесуальних гарантій та її складових елементів. На її думку, умовно їх можна поділити на два основних підходи. Прихильники першого зазначають, що гарантії прав особи та гарантії правосуддя співвідносяться як частина і ціле. Прихильники другого підходу в системі кримінальних процесуальних гарантій розглядають гарантії прав особи та гарантії правосуддя як окремі елементи вказаної системи, що не

¹ Загальна теорія держави і права : підруч. / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришин. – Х. : Право, 2002. – С. 197.

² Білозьоров Є. В. Правові гарантії прав і свобод людини та громадянина у сфері діяльності міліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Є. В. Білозьоров. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2008. – С. 6.

можуть бути ані протиставлені, ані ототоженні¹. У той же час, з цих питань І. Д. Джамалов зазначив, що в науці кримінального процесу поняття кримінальних процесуальних гарантій зазвичай асоційовано з поняттям забезпечення прав особистості, що пояснюється етимологією слова «гарантія» – порука, забезпечення. Автор зазначив, що на цьому справедливо акцентували увагу В. С. Шадрін, Я. О. Мотовіловкер, Є. А. Лукашева та ін. Відтак, на його думку, різноманітність точок зору з приводу визначення поняття кримінальні процесуальної гарантії, їх властивостей та змісту обумовлено історією розвитку суспільства у цілому².

Так, учені, зокрема, М. С. Алексєєв, В. Г. Даєв, Л. Д. Кокарев та ін., під гарантіями в кримінальному процесі розуміли встановлені законом засоби і способи, що сприяють успішному здійсненню правосуддя, захисту прав і законних інтересів особистості³. У той самий час, М. С. Строгович процесуальні гарантії визначив як встановлені процесуальним законом засоби, які забезпечують правильне здійснення по кожній справі задач правосуддя. Система процесуальних норм і процесуальних відносин у кримінальному процесі побудована так, що для працівників органів досудового розслідування, прокуратури, суду створюються всі умови, щоб забезпечити правильне розслідування, з'ясування всіх істотних обставин справи, відповідність дійсності висновків (матеріалів кримінального провадження). Тому процесуальні гарантії це гарантії правосуддя; весь кримінальний процес є системою таких процесуальних гарантій. У цьому сенсі будь-який правовий інститут кримінального процесу, будь-який процесуальний принцип виступає як процесуальна гарантія - гарантія правильного розслідування справи, гарантія справедливого його судового розгляду. Особливий вид процесуальних гарантій правосуддя це ті процесуальні гарантії, пряме і безпосереднє призначення яких

¹ Фоміна Т. Г. Дискусійні питання щодо визначення системи кримінально-процесуальних гарантій / Т. Г. Фоміна // Право і безпека. – 2010. – № 5. – С. 185.

² Джамалов І. Д. Проблемы обеспечения прав личности в досудебном уголовном производстве / Илькин Джалил оглы Джамалов // Альманах современной науки и образования. – 2010. – № 3 (34), часть 2. – С. 26.

³ Алексєєв Н. С. Очерк развития науки советского уголовного процесса / Н. С. Алексєєв, В. Г. Даєв, Л. Д. Кокарев. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1980. – С. 59.

полягає в охороні прав і законних інтересів учасників кримінального провадження: підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого та ін. В такому аспекті процесуальні гарантії можна визначити, як встановлені законом засоби, якими охороняються та забезпечуються права і законні інтереси осіб, що беруть участь у кримінальному процесі¹. Подібну думку висловили М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. На думку цих учених процесуальні гарантії це передбачені законом засоби забезпечення завдань кримінального судочинства й охорони прав і законних інтересів осіб, які беруть у ньому участь. До них учені віднесли процесуальну форму, принципи кримінального процесу, процесуальні обов'язки його суб'єктів і заходи кримінального процесуального при- мусу².

Обґрунтовуючи свою позицію з цих питань, Т. М. Добровольська визначила, що кримінальні процесуальні гарантії прав учасників кримінального судочинства це встановлені нормами кримінального процесуального закону різні за своїм конкретним змістом засоби, які в своїй сукупності забезпечують учасникам процесу можливість реалізовувати надані їм права³. При цьому, Л. Д. Кокорев та М. П. Кузнецов підкреслили, що процесуальні гарантії не можуть бути зведені до єдиного процесуального засобу і виступають у вигляді цілісної системи⁴, що ми підтримуємо.

Заслуговує на увагу позиція Л. М. Лобойка, на думку якого гарантії прав та інтересів особи, разом із гарантіями ефективної діяльності органів, які ведуть кримінальний процес, у своїй сукупності утворюють засоби ефективного функціонування кримінального процесу в цілому⁵. Учений надав більш розширену класифікацію гарантій, до якої включив: достатній ступінь урегульованості кримінальної

¹ Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. Т. 1. Основные положения науки советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1968. – С. 56.

² Михеєнко М. М. Кримінальний процес України / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. – К. : Либідь, 2003. – С. 32.

³ Добровольская Т. Н. Гарантии прав граждан в уголовном судопроизводстве / Т. Н. Добровольская // Советское государство и право. – 1980. – № 2. – С. 133.

⁴ Кокорев Л. Д. Уголовный процесс: доказательства и доказывание / Л. Д. Кокорев, Н. П. Кузнецов. – Воронеж. – 1995. – С. 240.

⁵ Лобойко Л. М. Методи кримінально-процесуального права : моногр. / Л. М. Лобойко. – Дніпр., 2006. – С. 38–39.

процесуальної діяльності; кримінальну процесуальну форму; принципи кримінального провадження; процесуальний статус учасників кримінального провадження; можливість застосування заходів кримінального процесуального примусу (запобіжних та інших заходів); судовий контроль; прокурорський нагляд; відомчий контроль; обґрунтування процесуальних рішень і ускладнений порядок прийняття деяких із них (про обшук в житлі особи, про взяття особи під варту тощо); право на оскарження дій і рішень органів та посадових осіб, які ведуть процес; юридична відповідальність¹, що ми підтримуємо.

У свою чергу, В. М. Тертишник запропонував класифікувати кримінальні процесуальні гарантії на три групи, зокрема: «гарантії правосуддя», «гарантії встановлення об'єктивної істини» та «гарантії захисту прав і свобод людини». На його думку, гарантіями встановлення об'єктивної істини виступає як процесуальна форма в цілому, так і окремі інститути кримінального провадження: засади (принципи) кримінального провадження, інститут доказування, інститут слідчих (розшукових) дій, інститут судового слідства і судових дебатів тощо. До процесуальних гарантії прав та законних інтересів кримінального провадження вчений відніс наступні елементи: юридичне визначення самих прав і свобод; недопустимість звуження існуючих прав і свобод як за обсягом, так і за змістом; визначення процедури їх реалізації; надання реальної можливості для самореалізації; утримання від порушень прав і свобод з боку інших учасників процесу; надання допомоги з боку слідчого, органу дізнання (на той час), прокурора, захисника і суду в реалізації прав і свобод та покладення обов'язку здійснення заходів щодо їх попередження на осіб, які ведуть кримінальне судочинство чи виконують функцію процесуального контролю й нагляду; захист прав і свобод – встановлення перешкод, які б виключали їх порушення; відновлення порушених прав і свобод; повну реабілітацію й відшкодування завданої шкоди².

У цьому напрямі підтримують дискусію й російські

¹ Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: курс лекцій : навч. посіб. / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2005. – С. 19.

² Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі : моногр. / В. М. Тертишник. – Днепропетровськ : Юрид. акад. МВС України, Арт-Прес, 2002. – С. 25, 328–329.

вчені. Зокрема, О. П. Копилова кримінальні процесуальні гарантії визначила як встановлені кримінальним процесуальним законом спеціальні засоби і способи, що забезпечують здійснення прав і обов'язків учасників процесу для досягнення цілей кримінального судочинства. Кримінальний процесуальний закон надав учасникам процесу широкі права, які можуть виступати в якості процесуальних гарантій. Найважливішими процесуальними гарантіями, на її думку, є недоторканість особи, житла, таємниці листування та ін. До інших процесуальних гарантій учена віднесла обов'язок органу досудового розслідування, прокурора і суду роз'яснювати права учасникам процесу, задовольняти їх клопотання, які мають значення для провадження¹.

На нашу думку, більш розширене поняття кримінальних процесуальних гарантій запропонувала В. В. Введенська, під яким учена розуміє різновид юридичних (правових) гарантій, внутрішньодержавних за сферою діяльності, галузевих за способом регулювання, які є запорукою встановлення об'єктивної істини, забезпечення процесуальних прав, цивільно-правових та кримінально-правових інтересів особи у кримінальному судочинстві, а також складові елементи зазначеного поняття².

Поряд із цим ґрунтовно видається й позиція О. І. Наливайка, який визначає юридичними засобами захисту прав людини матеріально-правові та процесуальні норми і процедури, які використовуються юрисдикційними органами на вимогу уповноваженої особи для примусового відновлення її порушеного (оскарженого) права³. З приводу цього, О. П. Кучинська зазначила, що процесуальні гарантії є формою втілення в реальність матеріальних гарантій. Функціонування інституційно-організаційних гарантій спирається на матеріальні і процесуальні та цілком від них залежать. Внутрішньодержавні матеріальні й процесуальні гарантії заснову-

¹ Уголовный процесс. Общая часть уголовного процесса и досудебные стадии : учеб.-метод. пособ. / О. П. Копилова. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2007. – С. 3.

² Введенська В. В. Кримінально-процесуальні гарантії реалізації права на юридичну допомогу осіб, постраждалих від злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В. В. Введенська. – К. : Нац. акад. прокуратури України, 2009. – С. 4.

³ Наливайко О. І. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О. І. Наливайко. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2002. – С. 11.

ються на загально визнаних міжнародно-правових гарантіях, закріплених у відповідних міжнародно-правових нормах, які стали частиною національного права держави¹, що ми підтримуємо.

Цікавою є дефініція кримінальних процесуальних гарантій, що сформульовано А. С. Стройковою. Зокрема, під останніми учена розуміє встановлені кримінально-процесуальним законом правові засоби, якими охороняються та захищаються права і законні інтереси осіб у кримінальному процесі, що включають як відповідні процесуальні приписи, так і діяльність відповідних державних органів, посадових та інших осіб щодо їх реалізації². З наведеного визначення можна констатувати, що в тлумачення даного поняття вчена включила такі значимі ознаки, як «охорона і захист законних інтересів», а також «діяльність державних органів і посадових осіб щодо їх реалізації». В той же час, як зазначили О. Д. Бойков та І. І. Карпець, процесуальні гарантії не можна пов'язувати лише з охороною інтересів правосуддя або лише з охороною інтересів особи. Процесуальні гарантії встановлюються з метою підвищення ефективності судочинства та охорони інтересів особи у кримінальному процесі. Але, на їх думку, з іншого боку, не можна не помітити чіткої різниці між гарантіями правосуддя та гарантіями прав кожного з учасників процесу, звичайно ж, не протиставляючи їх один одному³. У зв'язку з цим, на нашу думку, ефективність забезпечення і реалізації кримінальних процесуальних гарантій залежить від напрацьованої та функціонуючої законодавчої системи відповідних таких гарантій.

Система процесуальних гарантій, як зазначив М. І. Капінус, це органічна цілісність процесуальних засобів та способів, які взаємодіють між собою при забезпеченні прав та законних інтересів учасників кримінального судочинства з метою реалізації призначення кримінального судочинства⁴.

¹ Кучинська О. П. Поняття гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження / О. П. Кучинська // Адвокат. – 2012. – № 7 (142). – С. 8.

² Стройкова А. С. Гарантии прав обвиняемого на предварительном следствии : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А. С. Стройкова. – Краснодар : Ростовский гос. ун-т, 2005. – С. 12–13.

³ Курс советского уголовного процесса. Общая часть / под ред. А. Д. Бойкова, И. И. Карпеца. – М. : Юрид. лит., 1989. – С. 212–213.

⁴ Капинус Н. И. Процессуальные гарантии прав личности при применении мер

На нашу думку, наукова позиція щодо взаємодності інтересів правосуддя та учасників кримінального провадження, зокрема й потерпілого, з цих питань не є обґрунтованою, оскільки вказані інтереси не завжди збігаються, а часом викликають й конфліктні ситуації. Перш за все, правові гарантії здійснення кримінального провадження сприяють правильному та неухильному застосуванню положень законодавства. В контексті цього питання Л. Д. Кокорев та В. З. Лукашевич зазначили, що необхідно розрізняти та спеціально досліджувати як проблему процесуальних гарантій правосуддя, так і проблему процесуальних гарантій прав особи. Необхідність дослідження процесуальних гарантій в аспекті забезпечення інтересів особи обумовлена можливістю виникнення конфліктних ситуацій між суспільними та особистими інтересами у кримінальному судочинстві¹.

Відтак, закріплення одних принципів у Конституції України, а інших у Кримінальному процесуальному кодексі, як відмітив В. А. Савченко, не применшує ваги останніх. Конституційні особисті права необхідно розглядати як елемент системи основних прав і обов'язків. Водночас ці права мають риси відносно самостійної підсистеми, яка складається з елементів більш низького порядку, зокрема з окремих конституційних прав. Кожне окреме конституційне особисте право конкретизується у галузевих (кримінальних процесуальних, цивільних, адміністративних тощо) суб'єктивних правах. Групі конституційних особистих прав притаманні ознаки спільності та цілісності. Суть та призначення окремих конституційних особистих прав полягають у тому, щоб з різних боків, у різних аспектах забезпечити громадянам блага особистої свободи. Остання лежить в основі особистих прав, кожне з яких безпосередньо пов'язано з іншими².

Всі засоби досягнення засад кримінального процесуального регулювання, за допомогою яких реалізуються процесуальні гарантії, на думку П. С. Елькінда, доцільно роз-

пресечения в уголовном процессе : моногр. / Н. И. Капинус. – М. : Буквевед, 2007. – С. 121–122.

¹ Кокорев Л. Д. Процессуальные гарантии прав и законных интересов личности в уголовном судопроизводстве / Л. Д. Кокорев, В. З. Лукашевич // Вестник Ленинградского ун-та. – 1977. – № 11. – С. 110.

² Савченко В. А. Кримінально-процесуальні гарантії (за законодавством України) / В. А. Савченко // Прикарпатський юридичний випуск. – 2011. – Вип. 1. – С. 284.

межувати на: 1) загальні (економічні, політичні, ідеологічні) і спеціальні (юридичні); 2) ті, що використовуються в правотворчій і правозастосувальній діяльності; загальноправові і власне кримінальні процесуальні; 3) ті, що здійснюються компетентними органами держави та іншими учасниками кримінальних процесуальних прав і обов'язків; 4) типові для всіх або майже всіх стадій кримінального провадження, для кримінального провадження в цілому і ті, що використовуються на окремих стадіях¹.

Враховуючи викладене, слід зазначити, що чинне кримінальне процесуальне законодавство систему кримінальних процесуальних гарантій потерпілого розділяє на: 1) гарантії, якими потерпілий наділений протягом всього кримінального провадження; 2) гарантії під час досудового розслідування; 3) гарантії під час судового провадження в будь-якій інстанції.

Продовжуючи аналіз процесуальних гарантій зазначимо, що в залежності від напрямку діяльності виділяють різні види кримінальних процесуальних гарантій:

– по-перше, за суб'єктом ініціативи кримінальні процесуальні гарантії розподіляються на дві групи: 1) гарантії, що стосуються порядку процесуальної діяльності слідчого, прокурора, слідчого судді, суду та пов'язані з виконанням покладених на них обов'язків щодо здійснення кримінального провадження; 2) процесуальні гарантії, що виступають у вигляді засобів захисту права, свобод і законних інтересів, надані законом зацікавленим особам, їх захисникам, законним представникам і використовуються ними за власною ініціативою з дотриманням встановленого порядку (право на оскарження дій та рішень слідчого, право заявити відвід зацікавленій особі, право заперечувати (не давати згоду) на прийняття певних процесуальних рішень, право на відшкодування шкоди, заподіяної незаконними діями і рішеннями посадових осіб та ін.);

– по-друге, процесуальні гарантії можна також класифікувати на: 1) загальні це обов'язок слідчого, прокурора, слідчого судді, суду обґрунтувати та мотивувати прийняте ними рішення, дотримуватися встановлених законом вимог

¹ Элькинд П. С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве / П. С. Элькинд. – Лен-д. : Изд-во ЛГУ, 1976. – С. 68.

до форми і змісту рішень та ін.; 2) спеціальні, що спрямовані на забезпечення прав і законних інтересів окремих учасників кримінального провадження під час здійснення процесуальних дій та прийнятті конкретних процесуальних рішень з цих питань.

Вищевикладене дає підстави зазначити, що вся система кримінальних процесуальних гарантій виступає бар'єром усунення причин, що породжують порушення прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні. Під причинами недотримання прав і законних інтересів потерпілих, на думку В. Г. Ульянова, слід розуміти сукупність обставин, які викликають невиконання кримінального процесуального закону або ж обмеження прав потерпілого (виконання правових приписів не в повному обсязі), а також їх порушення, що виражається в діях і юридичних актах, які суперечать кримінальному процесуальному закону. Аналіз названих обставин надав можливість ученому підстави для підрозділу їх на дві групи. Зокрема, до першої групи автор включив обставини об'єктивного характеру, до яких він відносить проблеми законодавчого регулювання прав потерпілих, недоліки галузевого нормативного регулювання, недоліки відомчого контролю та прокурорського нагляду за законністю дій слідчого. До другої групи він відносить обставини суб'єктивного характеру, що пов'язані з особистістю слідчого¹.

Відтак, реалізація прав потерпілого можлива лише при узгодженості як загальних, так і спеціальних кримінальних процесуальних гарантій, передбачених відповідними положеннями чинного КПК України. Досліджуючи питання реалізації норм права, В. В. Лазарєв відзначив, що реалізація правових норм це така поведінка суб'єктів права, в якій втілюються розпорядження правових норм (правомірна поведінка), практична діяльність правоохоронних органів щодо здійснення прав і виконання покладених обов'язків. Іншими словами, це втілення в діяльність вимог, які в загальній формі виражені в нормах права. Реалізація права є безпосереднім результатом правового регулювання, конкрет-

¹ Ульянов В. Г. Реализация прав потерпевших в российском уголовном процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Владимир Геннадьевич Ульянов. – Краснодар : Кубанский гос. ун-т, 1998. – С. 21.

ного його прояву в діяльності правоохоронних органів. У свою чергу, І. П. Левченко під реалізацією права розуміє фактичне здійснення суб'єктами права приписів, що містяться в правовій нормі. У перекладі з латинської реалізація – *realis* – речовинний – означає здійснення (чого-небудь), втілення в життя (будь-якого плану, проекту, ідеї)¹.

На нашу думку, під реалізацією прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні доцільно розуміти сукупність законодавчо передбачених процесуальних засобів, за допомогою яких здійснюється неухильне дотримання, виконання, використання та застосування учасниками положень правових норм щодо захисту прав, свобод і законних інтересів потерпілого, а також їх відновлення у разі порушення.

При розгляді цих питань, насамперед, слід звернути увагу на недостатню наукову розробку і законодавчу регламентацію кримінальних процесуальних гарантій прав та законних інтересів потерпілого, що ставить його в нерівний процесуальний стан з підозрюваним, обвинуваченим. Крім того, все частіше відмічається, що державна політика щодо протидії злочинності, перш за все, повинна бути направлена на реальний захист прав і законних інтересів насамперед потерпілого, особи. Водночас, ані законодавчі, ані виконавчі органи влади не виявляють, всупереч своїм конституційним обов'язкам, інтересу щодо удосконалення та правового забезпечення захисту прав і законних інтересів потерпілого. Тому, на сьогодні виникає необхідність у таких змінах кримінального процесуального законодавства, за якими буде забезпечено дієвий захист прав та законних інтересів потерпілого. У зв'язку з цим, О. Р. Михайленко зазначив, що потерпілий є однією із багаточисельних та значущих фігур в силу свого процесуального становища², що є вірним.

Розглядаючи процесуальні гарантії потерпілого у кримінальному провадженні, слід зазначити, що попереднє кримінальне процесуальне законодавство України 1960 року

¹ Гаврилов Б. Я. Реализация органами предварительного следствия правовых норм о защите конституционных прав и свобод человека и гражданина [Электронный ресурс] / Б. Я. Гаврилов // Черные дыры в российском законодательстве. – 2001. – № 1. – Режим доступа: http://www.cfin.ru/press/black/2001-1/05_01_gavriloff.shtml.

² Михайленко А. Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан / А. Р. Михайленко. – К. : Юр инком Интер, 1999. – С. 321.

належним чином їх не регламентувало, через що на практиці виникали труднощі в ході їх забезпечення. Крім того, за КПК України 1960 р., саме на стадії порушення кримінальної справи (у сучасному стані реєстрація заяви в ЄРДР) потерпілий найчастіше був єдиним джерелом інформації щодо вчиненого кримінального правопорушення. Спільна співпраця з правоохоронними органами та суду, що полягає в наданні потерпілим відомої йому інформації, представляє велике значення для прийняття слідчим, прокурором конкретних рішень у кримінальному провадженні.

З цих питань серед учених велася дискусія щодо доцільності наявності стадії порушення кримінальної справи (за КПК України 1960 р.), а також самого процесуального статусу потерпілого та забезпечення його прав і законних інтересів. У цьому зв'язку, ще І. Я. Фойницький зазначав, що російський дореволюційний кримінальний процес стадії порушення справи не знав¹. Продовжуючи його думку, Я. І. Баршев відмітив, що перші радянські КПК РРФСР 1922 і 1923 рр. також не виділяли порушення кримінальної справи в самостійне дослідче провадження². У свою чергу Ю. Даришев доповнив, що в теорії кримінального процесу аж до кінця 30-х рр. порушення кримінальної справи вважалося частиною попереднього розслідування, або призначенням справи до слухання, якщо не потрібно попереднього провадження у справі³. Таким чином, лише з кінця 30-х рр. минулого сторіччя порушення кримінальної справи вважалося первісною стадією кримінального судочинства, що мало власне коло завдань, функції, учасників, свої часові межі та ін.

На нашу думку, цілком доречно Л. М. Володіна та А. П. Гуськова пропонували відмовитися від стадії порушення кримінальної справи. Учені зазначали, що відмовившись від даної стадії ми зміцнимо довіру до вітчизняного правосуддя, оскільки початок кримінального процесу не буде залежати від всесильних і всемогутніх в державі посадових осіб та органів, правомочних своїм владним рішенням

¹ Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2-х т. – Т.2. / под ред. А. В. Смирнова. – СПб. : Альфа, 1996. – С. 352–355.

² Баршев Я. И. Основания уголовного судопроизводства с применением к российскому уголовному судопроизводству / Я. И. Баршев. – М. : ЛексЭст, 2001. – С. 58–61.

³ Даришев Ю. Стадия возбуждения уголовного дела – реликт «социалистической законности» / Ю. Даришев // Российская юстиция. – 2003. – № 8. – С. 34–35.

розпочати кримінальне переслідування або ж відмовити в його провадженні¹. На підтвердження цього слід відмітити думку Ю. Грошевого, Е. Дідоренка, Б. Розовського та ін., які зазначали, що склалося стійке уявлення, що необґрунтовано порушена кримінальна справа зачіпає конституційні свободи громадян. Проте, порушення справи у співвідношенні з правами й свободами громадян є певною юридичною абстракцією, що не має конкретного змісту. Реальна точка відліку це порушення кримінального переслідування, коли особа в регламентованому процесуальному порядку визнається підозрюваною, обвинуваченою.

Аналізуючи КПК України 1960 р., А. Гриненко зазначав, що думка про спірність регламентації порушення кримінальної справи залишається актуальною й в наші дні. Причому, якщо в науковій літературі й з'являються роботи, пов'язані з забезпеченням гарантій прав особистості на стадії порушення кримінальної справи (кримінального провадження), то вони стосуються в основному підозрюваного, обвинуваченого². З цього приводу, ми цілком підтримуємо думку В. Т. Маляренка, який до прийняття чинного КПК України у 2012 році зазначав, що стадія порушення кримінальної справи і вінець її – постанова – це породження радянських уявлень про кримінальний процес, про справедливість і законність. Постсоціалістичні країни поступово відмовляються від цього тоталітарного раритету. В Україні ж ця проблема поки що знаходиться на стадії дискусії. Дослідивши десяток монографій та статей стосовно цього, вчений констатував, що майже всі вони написані 20-30 років тому і у них виспівується мудрість радянської влади, яка придумала таку «чудову» стадію кримінального процесу³. Підтриму-

¹ Володина Л. М. Механизм защиты прав личности в уголовном процессе / Л. М. Володина. – Тюмень, 1999. – С. 88; Гуськова А. П. Проблемные вопросы функции уголовного преследования / А. П. Гуськова // Унификация законодательства, борьба с преступностью в условиях союзного государства : матер. Междун. науч.-практ. конф. (19 октября 2001 г.). – М. : РАЮН, ЮИ МВД России, Смоленск : Универсум, Мн. : Академия МВД Республики Беларусь, 2001. – С. 130–135; Грошевий Ю. Кримінально-процесуальні аспекти оперативно-розшукової діяльності / Ю. Грошевий, Е. Дідоренко, Б. Розовський // Право України. – 2003. – № 1. – С. 74.

² Гриненко А. Обеспечение права на защиту в стадии возбуждения уголовного дела / А. Гриненко // Уголовное право. – 2001. – № 1. – С. 47–49.

³ Маляренко В. Т. Щодо постанови про порушення кримінальної справи / В. Т. Маляренко // Голос України. – № 169 (4419). – 6 вересня 2008 р. – С. 4.

ючи таку думку, Л. М. Лобойко зазначав, що не маючи у своєму арсеналі такого «надійного елементу» захисту прав громадян як стадія порушення кримінальної справи і рішення, яким вона завершується, а також й інституту його оскарження, кримінально-процесуальні системи демократичних, правових держав Європейського Союзу, незважаючи на відсутність такої стадії, функціонують цілком нормально. І ніхто у цих державах не ставить питання про запровадження іноземного (українського) досвіду правового регулювання розгляду заяв про злочини на стадії порушення кримінальної справи, як передового¹, що ми підтримуємо.

Спробам урегулювання зазначених проблемних питань було приділено багато уваги, зокрема в одному з проєктів КПК України, який був зареєстрований у грудні 2007 року в Верховній Раді України за № 1233. Автори законопроекту вважали за необхідне удосконалити регламентацію стадії порушення кримінальної справи шляхом деталізації кримінальної процесуальної діяльності через запровадження положень нормативно-правових актів, що регламентують прийняття, реєстрацію, попередню перевірку і вирішення заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини², який згодом було відхилено.

Аналізуючи регламентацію діяльності стадії порушення кримінальної справи у зазначеному проєкті, А. П. Бущенко вказував, що законодавець не виправдано надав великого значення так званій стадії «попередньої перевірки заяв, повідомлень чи іншої інформації про злочин. Такий підхід, очевидно, випливає з переконання, що кожна порушена кримінальна справа має закінчитись обвинувальним актом, тому закриття кримінальної справи є недоліком у діяльності правоохоронних органів. Виходячи з такої позиції, автори проєкту запроваджують ускладнену процедуру «перевірки», яка, за їх задумом, повинна виключити можливість порушення справи, що потім може бути закрита. Така увага авторів проєкту до акту порушення кримінальної справи зу-

¹ Лобойко Л. М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006–2011 рр.). Ч. 1. Загальні положення і досудове провадження : моногр. / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2012. – С. 258.

² Проєкт Кримінально-процесуального кодексу України від 13.10.2007 р. № 1233 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2?pf3516=1233&skl=7.

мовлена лише сталою традицією вимірювання ефективності роботи правоохоронних органів за кількістю порушених або закритих кримінальних справ»¹.

Подальша розробка законопроекту, відповідно до Указу Президента України від 15 лютого 2008 року № 311 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів», була доручена Національній комісії із зміцнення демократії та утвердження верховенства права². У результаті цього, у грудні 2008 року було представлено новий проект КПК, який базувався на положеннях Концепції. Так, в проекті КПК України Національної комісії було запропоновано виключення із національного кримінального процесуального законодавства стадію порушення кримінальної справи. Відповідно до ч. 1 ст. 197 даного проекту слідчий, державний обвинувач (прокурор) зобов'язувались розпочати негайно після того, як заява, повідомлення, або самостійне виявлення ними, або з іншого джерела їм стали відомі обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, а ч. 4 цієї ж статті встановлювала, що відомості про розпочате досудове розслідування мали бути внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Незважаючи на позитиву оцінку цього законопроекту, він так і не був прийнятий. Немає сумніву, що і згадувані законопроекти, та пропозиції учених переслідували одну мету: запропонувати такий порядок регламентації кримінальної процесуальної діяльності, яка б змогла як найповніше забезпечити захист прав та законних інтересів громадян. При цьому, як тих, щодо яких вчинено кримінальне правопорушення, так і тих, відносно яких ймовірно вчинено кримінальне правопорушення. І це є цілком вірна та обґрунтована позиція, яка має великий позитив. Саме питання щодо напрямів реформування початкового етапу кримінальної процесуальної

¹ Бущенко А. П. Коментар до проекту Кримінально-процесуального кодексу України, запропонованого до другого читання у Верховній Раді / А. П. Бущенко // Права людини та основні свободи в проекті Кримінально-процесуального кодексу України. / Худож.-оформлювач Б. Захаров. – Х. : Фоліо, 2004. – С. 8–9.

² Концепція реформування кримінальної юстиції України : указ Президента України від 15.02.2008 р. № 311 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» // Офіційний вісник Президента України. – 2008. – № 12. – Ст. 486.

діяльності повинно лежати у площині забезпечення прав кожного, незалежно від його процесуального статусу.

Як показав аналіз чинного КПК України, поряд з покращенням поняття «потерпілий» у певній мірі удосконалено його процесуальний статус на початку досудового розслідування. Поряд із цим, на наш погляд, навіть чинний КПК України містить спірні, неврегульовані та дискусійні питання. На нашу думку, одним із таких дискусійних є положення чинного КПК України про заборону провадження слідчих дій до внесення первинної інформації до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Як зазначив Л. В. Карабута, дане положення потребує змін, бо воно ніяким чином не сприяє забезпеченню прав громадян. І замість того, аби негайно розпочинати кримінальну процесуальну діяльність і з'ясувати обставини ймовірного кримінального правопорушення, слідчий і прокурор змушені займатися бюрократичною діяльністю – внесенням відомостей про це правопорушення до вказаного Реєстру. Оскільки чинний КПК України не вимагає здійснення попередньої перевірки інформації про кримінальне правопорушення і винесення формалізованого рішення про порушення кримінальної справи, то не доцільною є і формалізація початку кримінального провадження. Запропонований порядок початку провадження, на відміну від попереднього законопроекту, не удосконалює, а, навпаки, ускладнює реалізацію прав громадян. Остання перебуватиме під загрозою через невчасний початок процесуальної діяльності і втрату не лише часу, а й реальної можливості зафіксувати сліди правопорушення і вирішити провадження у відповідності до принципу справедливості¹. Більш того, відомо, що для початку кримінальної процесуальної діяльності необхідні передбачені законодавством приводи та підстави. У попередньому КПК України 1960 р., зокрема ч. 1 ст. 94 містила вичерпний перелік приводів щодо порушення кримінальної справи. Чітке їх визначення у КПК є гарантією законності застосування органами досудо-

¹ Карабут Л. В. Актуальні питання реформування кримінально-процесуального законодавства в частині регламентації стадії порушення кримінальної справи / Л. В. Карабут // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. м. Луганськ 20 квітня 2012 року. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 178.

вого розслідування по прийняттю відповідного рішення. Але, законодавець не розкриває зміст поняття привід, а лише обмежується їх переліком. Однак, у чинному КПК України поняття привід до початку кримінальної процесуальної діяльності взагалі відсутнє. Так, відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Не зрозумілим є термін «з іншого джерела», оскільки він є досить абстрактним і до нього фактично можна віднести будь-які відомості, що у кримінальному процесі є неприпустимим.

Слід зазначити, що автори науково-практичного коментаря до нового КПК України, під цим джерелом розуміють виявлення інформації слідчим, прокурором про певне кримінальне правопорушення під час іншого досудового розслідування, через засоби масової інформації тощо, працівниками оперативних підрозділів за результатами проведення заходів, спрямованих на виявлення кримінального правопорушення. У разі якщо кримінальне правопорушення виявляється безпосередньо працівником правоохоронного органу, складається рапорт із зазначенням відомостей, які становлять зміст ЄРДР. Рапорт передається керівнику органу досудового розслідування, який визначає попередню правову кваліфікацію і доручає слідчому провести досудове розслідування¹. У той же час, на нашу думку, до цього можна віднести раніше існуючий привід як явку з повинною, анонімку тощо. Однак, у положеннях чинного КПК України з цих питань нічого не згадується. Крім цього, зазначене положення, на відміну від попереднього, не містить вимог щодо наявності достатніх підстав і фактично зобов'язує слідчого, прокурора у всіх випадках розпочати досудове розслідування.

Разом із тим, незрозумілим вбачається положення п. 1

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є. М. Блажівський та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 528–529.

ч. 2 ст. 40 чинного КПК України, де зазначено, що слідчий уповноважений починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених кодексом. Але, як ми вже наголюшували, законодавець не встановлює чіткого переліку таких підстав. У зв'язку з цим, В. С. Зеленецький слушно зауважував, що до приводів можуть відноситись не будь-які, а лише ті джерела інформації про злочин, які за своїм змістом є правовими. Більш того, із числа правових джерел, приводами лише є ті, що прямо зазначені в законі, а не у відомчих нормативних актах. Для того, щоб джерело інформації стало приводом, воно повинно бути передбачено законом, але не будь-яким, а саме кримінальним процесуальним¹, що ми підтримуємо. До зазначеного В. П. Півненко додав, що в деяких випадках причиною злочину, приводом для його вчинення або обставиною, що сприяла злочинним діям, є неправомірна чи аморальна поведінка самого потерпілого. На цьому підґрунті, на його думку, утворився досить сумнівний науковий напрям під назвою «віктимологія». Висловлюються навіть думки про недоцільність визнання таких постраждалих потерпілими². На нашу думку вбачається, що ці пропозиції не є переконливими: по-перше, вчинення злочину навіть у стані сильного душевного хвилювання, викликаного протиправними діями потерпілого, чи при перевищенні меж необхідної оборони від вчинення суспільно небезпечних посягань не виключає, а лише пом'якшує кримінальну відповідальність винної особи; по-друге, оцінка поведінки потерпілого органом досудового розслідування та прокуратури на досудовому розслідування, та при розгляді судом може бути спірною. Доти, доки суд не розгляне матеріали кримінального провадження по суті, неприпустимо вважати достовірно встановленим факт антисоціальних, віктимологічних чи інших дій потерпілого, так само як і факт вчинення злочину та винуватості обвинуваченого.

Враховуючи вищевикладене, можна зазначити, що для ефективної реалізації виконання завдань та засад (принципів) кримінального провадження теорією та практикою ви-

¹ Зеленецький В. С. Возбуждение уголовного дела / В. С. Зеленецький; НИИ изучения проблем преступности Акад. правов. наук Украины. – Х. : Крым АРТ, 1998. – С. 53.

² Півненко В. П. Про презумпцію правоти і пріоритетності прав потерпілого / В. П. Півненко, Є. О. Мірошниченко // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 8. – С. 39–41.

роблено комплекс кримінальних процесуальних гарантій які закріплено в Конституції України, зокрема права на захист у суді, на оскарження рішень, дій чи бездіяльності державних органів, право знати свої права і обов'язки та інші. Однак, з прийняттям чинного КПК України окремі проблемні питання й досі потребують свого вирішення, оскільки кримінально процесуальне законодавство постійно знаходиться у динаміці розвитку, що потребує нових підходів до подальшого вдосконалення. Більш того, кримінально процесуальні гарантії взаємопов'язані між собою, утворюють єдину та нерозривну правову систему, адже недодержання одних гарантій тягне за собою невиконання інших, що призводить до порушення прав учасників кримінального провадження.

Отже, з урахуванням вищевикладеного можна зазначити, що питання щодо кримінальних процесуальних гарантій у кримінальному судочинстві неодноразово ставали предметом досліджень багатьох учених. Незважаючи на це, до сьогодні вченим так і не вдалося напрацювати чіткі ознаки цієї дефініції, що підлягає подальшому дослідженню або науковому виченню.

Розділ 2

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

2.1. РЕАЛІЗАЦІЯ ПОТЕРПІЛИМ СВОЇХ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

На сьогодні Конституцією України передбачено значний обсяг прав людини та громадянина. Зокрема, права і свободи людини та громадянина захищаються судом (ст. 55), кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56), кожному гарантується право знати свої права і обов'язки (ст. 57), кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно, кожен є вільним у виборі захисника своїх прав (ст. 59) та ін. При цьому, конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, зокрема тимчасово, крім випадків, передбачених Конституцією України. З цих питань, більш доречною видається позиція російського законодавця. Відтак, положення ст. 52 Конституції Російської Федерації гарантує всім потерпілим від злочинів захист, доступ до правосуддя та компенсацію заподіяної злочином шкоди, що, на нашу думку, доцільно закріпити й у Конституції України. Закріплення такого положення надасть можливість потерпілому можливість більш ефективно реалізувати свої права та законні інтереси.

З урахуванням викладених положень, для швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування і судового розгляду, важливою частиною є активна участь потер-

пілого не тільки при наданні заяви про вчинення кримінального правопорушення або поданні заяви про залучення її до провадження як потерпілого, але й у ході всього кримінального провадження. Однак, насамперед, така активність потерпілого залежить від того, наскільки кримінальна процесуальна система гарантій відповідає дійсності щодо реалізації власних прав та законних інтересів, якими наділено потерпілого. Реалізація прав і законних інтересів потерпілим може здійснюватися як особисто, так і за допомогою участі у кримінальному провадженні представника-адвоката або законного представника (якщо потерпілий є неповнолітнім).

Із аналізу чинного КПК України випливає, що система кримінальних процесуальних прав потерпілого поділена на три групи: 1) права, які він має протягом всього кримінального провадження (ч. 1 та ч. 4 ст. 56 КПК); 2) права, які він має під час досудового розслідування (ч. 2 ст. 56 КПК); 3) права, які він має під час судового провадження (ч. 3 ст. 56 КПК). Розглянемо їх більш детально. Відтак, на стадії досудового розслідування потерпілий має право на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, визнання його потерпілим, а також отримання від уповноваженого органу, до якого від подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття та реєстрацію. У той же час, ч. 5 ст. 55 чинного КПК України встановлено, що за наявності очевидних та достатніх підстав вважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано шкоди, слідчий або прокурор виносить вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим, яка може бути оскаржена слідчому судді.

З піднятого питання Т.В. Корчева доречно зазначила, що оскільки стадія досудового розслідування є самостійним етапом кримінального провадження, то її початок повинен мати процесуальне вираження у формі відповідної постанови. Така постанова повинна відповідати вимогам положень ст. 110 КПК України і на цьому початковому етапі буде становити певний результат кримінальної процесуальної діяльності¹, що ми підтримуємо. Вказану наукову позицію уче-

¹ Корчева Т. В. Проблемні питання оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчо-

на пов'язує з можливістю оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора.

Аналогічну позицію висловила й О. А. Вакулік, яка наголосила на неузгодженості процесуальної форми початку досудового розслідування та положень ч. 3 ст. 110 КПК, оскільки рішення слідчого приймаються у формі мотивованої постанови. Зазначене обумовлює необхідність прийняття відповідного процесуального акта (постанови), що визначав би момент початку досудового розслідування. У зв'язку з цим, цілком виправдано учена запропонувала ч. 1 ст. 214 КПК України викласти у наступній редакції: «Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинене кримінальне правопорушення, зобов'язаний винести постанову про початок кримінального провадження, внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування». При цьому, доповнити КПК України статтю 214–1 наступного змісту: «Стаття 214–1 Відмова від внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. 1. За відсутності підстав для проведення досудового розслідування, слідчий, прокурор зобов'язаний винести постанову про відмову в реєстрації відомостей у Єдиному реєстрі досудових розслідувань. 2. Копія постанови надається заявникові». Разом із цим вона запропонувала частину 1 ст. 303 КПК України доповнити п. 3 такого змісту: «3) рішення слідчого, прокурора про початок кримінального провадження – потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження»¹.

З дослідженого питання звернемо увагу, що відповідно

го або прокурора під час досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України / Т. В. Корчева // Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. – 2013. – Випуск 5. Том 2. – С. 114–115.

¹ Вакулік О. А. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О. А. Вакулік ; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2015. – С. 7–8.

до ст. 98-2 КПК України 1960 р. на прокурора, слідчого, орган дізнання та суд було покладено обов'язок вручити копію відповідної постанови особі, щодо якої порушено справу, та потерпілому негайно. При неможливості негайного вручення копія постанови повинна була бути вручена не пізніше трьох діб з моменту її винесення. При відсутності підстав до порушення кримінальної справи прокурор, слідчий, орган дізнання або суддя своєю постановою відмовлялися у порушених кримінальної справи, про що повідомляли заінтересованих осіб, підприємствам, установам, організаціям. При цьому, постанову слідчого і органу дізнання про відмову в порушенні кримінальної справи можна було оскаржити відповідному прокуророві, а якщо таку постанову винесено прокурором, то прокурору вищого рівня.

Водночас, чинним КПК України не передбачено обов'язку слідчого або прокурора щодо винесення постанови про початок досудового розслідування або відмови в його початку. З цих питань лише у ст. 214 «Початок досудового розслідування» КПК України зазначено, що слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Однак, законодавцем не передбачено чіткого правого механізму його початку, а лише вказується на внесення відомостей до ЄРДР. Таким чином, на нашу думку, на початку досудового розслідування учасники кримінального провадження, зокрема й потерпілий, позбавлені права оскаржити дії слідчого або прокурора щодо внесення відомостей кримінального правопорушення до ЄРДР, що, на нашу думку, потребує змін і доповнень.

У зв'язку із вказаним, до чинного КПК України доцільно внести відповідні зміни та доповнення. Зокрема, частину 2 ст. 56 доповнити додатковим пунктом і викласти його у наступній редакції: «отримати копію постанови про початок досудового розслідування або про відмову в його початку, яка може бути оскаржена слідчому судді в порядку, передбаченому цим Кодексом».

На підтвердження поданої заяви, відповідно до п. 3 ч. 1

ст. 56 КПК України потерпілий має право подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду. Наділення потерпілого таким правом обумовлюється необхідністю забезпечення активної його участі у процесі доказування, а також реалізації такої засади кримінального провадження як змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів. Право на збирання доказів потерпілим повинно відповідати вимогам, встановленим у главі 4 КПК України і здійснюватись шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій і заходів, що здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів. Проте, на нашу думку, чинним кримінальним процесуальним законодавством не передбачено чіткого процесуального порядку надання доказів. У попередньому КПК України 1960 р. дане питання також не було врегульовано. Це в науковому світі викликало певну дискусію, яка й на сьогодні залишається актуальною. У зв'язку з цим, для вдосконалення зазначених положень Н. А. Акінча та Б. О. Денежкін пропонували виділити такі способи реалізації права подавати докази: 1) власне подання доказів та оформленням їх процесуальним шляхом; 2) направлення доказів у розпорядження слідчого¹, що, на нашу думку, й сьогодні є актуальним питанням.

Крім них з цих питань І. М. Доронін зазначав, що право учасників подавати докази може бути реалізовано шляхом їх «надання в розпорядження» органу досудового розслідування або суду², що також можливо використати як альтернативний варіант. У свою чергу, С. А. Шейферов пропонував оформляти таку дію протоколом подання доказу, що за змістом та формою повинен відповідати встановленим

¹ Акінча Н. А. Подозреваемый и обвиняемый на предварительном следствии / Н. А. Акинча. – Саратов : Приволж. кн. изд-во, 1964. – С. 43; Денежкин Б. А. Подозреваемый в советском уголовном процессе / Б. А. Денежкин. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1982. – С. 45.

² Доронін І. М. Форми реалізації права учасників процесу подавати докази у кримінальному судочинстві / І. М. Доронін // Адвокат. – 2003. – № 4. – С. 17.

законом вимогам¹, що ми підтримуємо. У той же час, Л. Д. Кокорев запропонував використати активність потерпілого і надати йому право за дорученням органу досудового розслідування чи суду збирати докази у справі. Свою позицію вчений обґрунтував тим, що потерпілі часто проявляють енергію та ініціативу у збиранні доказів, оскільки вони зацікавлені у повному та швидкому розкритті правопорушення. При цьому, основною проблемою, яка має бути вирішеною, є навіть не загроза надання необ'єктивної інформації, а необхідність дотримання вимог закону до форми збирання і процесуального закріплення доказів, що має на меті гарантувати можливість перевірки отриманих відомостей та їх достовірність². На нашу думку, позиція вченого щодо надання потерпілому права на збирання доказів за дорученням органу досудового розслідування або суду не є виправданою. Як відомо, органи досудового розслідування, прокуратура, суд це державні органи, що відповідно до чинного кримінального законодавства уповноважені здійснювати кримінальне провадження, однак вони аж ніяк не мають права давати доручення потерпілому та іншим учасникам кримінального провадження, які не входять до системи органів кримінального переслідування.

При цьому, потерпілий має право заявляти відводи, що реалізується на підставах та в порядку, передбаченому статтями 75–83 чинного КПК України. Досліджуючи загальні основи правового інституту відводу в радянському кримінальному судочинстві, Х. А. Магомедов зазначав, що відвід це правовий інститут, тобто сукупність норм, які забезпечують об'єктивність та неупередженість осіб, які беруть участь у розслідуванні та судовому розгляді справи, а також виконанні інших вимог кримінально-процесуального та іншого законодавства, що визначає, які особи і за яких обставин не можуть брати участь у кримінальному процесі³. У зв'язку з цим, розглядаючи проблеми розгляду заяв про відводи в

¹ Шейфер С. А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования / С. А. Шейфер. – М. : Норма, 2008. – С. 89–104.

² Кокорев Л. Д. Потерпевший от преступления в советском уголовном процессе / Л. Д. Кокорев. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1964. – С.39–41.

³ Магомедова Х. А.-к. Институт отводов в советском уголовном судопроизводстве : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ханум Али кызы Магомедова. – М. : Академия наук СССР, 1984. – С. 15–16.

кримінальному процесі України, О. П. Кучинська зазначила, що відвід завжди був і залишається важливим дієвим механізмом, процесуальним інструментом забезпечення законності прийняття рішень, своєрідним захистом від впливу різних суб'єктивних факторів, він покликаний забезпечити неупередженість розгляду будь-яких матеріалів, в тому числі й кримінальних¹, що ми підтримуємо.

З аналізу положень ст. 80 КПК України вбачається, що заява потерпілого про відвід може бути заявлена як під час досудового розслідування (одразу після встановлення підстав для такого відводу), так і під час судового провадження (до початку судового розгляду) і повинна бути вмотивована. У той же час, подання заяви про відвід після початку судового розгляду допускається лише у випадках, якщо підстава для відводу стала відома після початку судового розгляду. Однак, на нашу думку, не досить є зрозумілим положення щодо вмотивованості такого відводу та процесуальний механізм подання заяви про відвід. Зокрема, кому саме потерпілий (як і інші учасники кримінального провадження) повинен подати заяву про відвід слідчого – до керівника слідчого відділу, прокурора чи слідчого судді, суду. Крім того, у положеннях КПК України не встановлено терміну розгляду такої заяви та можливості її оскарження, що на сьогодні потребує внесення змін і доповнень з цих питань.

Крім того, не досить зрозумілим є законодавче закріплення у ст. 78 КПК України положень щодо підстав для відводу захисника-адвоката і представника-адвоката. На нашу думку, це не підстави відводу останніх, а підстави, за яких особа не має права брати участь у кримінальному провадженні як захисник-адвокат або представник-адвокат. Зокрема, у п. 2 ч. 2 ст. 78 КПК України передбачено, що особа не має права брати участь у цьому ж кримінальному провадженні як захисник або представник у випадку зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю (зупинення дії свідочтва про право на зайняття адвокатською діяльністю або його анулювання) в порядку, передбаченому законом. У такому випадку виникає логічне питання: як така особа взагалі була залучена до кримінального про-

¹ Кучинська О. П. Проблеми розгляду заяв про відводи в кримінальному процесі України / О. П. Кучинська // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – № 3 (19). – С. 104.

вадження, оскільки ч. 1 ст. 50 КПК України встановлено, що повноваження захисника на участь у кримінальному провадженні підтверджується свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю.

Досліджуючи питання правового інституту відводу за радянським кримінальним процесом В. Г. Задерако зазначав, що відвід захисника є недопустимий, оскільки від захисту і захисника може відмовитися лише сам підсудний¹, що ми не підтримуємо. На нашу думку, захисник-адвокат і представник-адвокат підлягають відводу у випадку виникнення протиріччя, що суперечать інтересам підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого та ін.

На нашу думку, позитивним моментом чинного КПК України є наділення потерпілого правом на відвід експерта, яке в попередньому КПК України 1960 р. передбачено не було. Свого часу, з приводу цього М. І. Гошовський та О. П. Кучинська висловили думку, що потерпілий повинен мати право брати участь у проведенні експертизи у всіх випадках, коли на розгляд експерта поставлено питання, які безпосередньо торкаються порушених прав і законних інтересів потерпілого, а також мають значення для встановлення фактів, від яких залежить поновлення порушених прав потерпілого і відшкодування заподіяної йому шкоди. Ці вчені зазначили, що доцільно прямо передбачити в законі право потерпілого ставити експертові запитання, зокрема додаткові, заявляти клопотання про призначення експертів із вказаних ним осіб, бути присутнім під час проведення експертизи, надавати експертові додаткові дані, давати необхідні пояснення, знайомитися з висновком експерта², що ми підтримуємо. Однак, зазначені проблемні питання так і не знайшли свого вирішення у чинному КПК України.

У розрізі дослідження цих питань за чинним КПК України, В. Г. Пожар зазначив, що потерпілий не має ніяких особливих прав. Він лише має право клопотати слідчому, прокурору про проведення експертизи (ст. 243 КПК України). Його не знайомлять з постановою про призначення экс-

¹ Задерако В. Г. Институт отводов в советском уголовном процессе : дисс. ... канд. юрид. наук / В. Г. Задерако. – Ростов-на-Дону, 1977. – С. 165.

² Гошовський М. І. Потерпілий у кримінальному процесі України / М. І. Гошовський, О. П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – С. 81.

пертизи і тому він не має можливості заявити додаткові або уточнюючі запитання, клопотання про призначення експертів з кола вказаних ним осіб, не може заявити експерту відвід (хоча це право й передбачено ст. 80 КПК України). У зв'язку з цим, учений відмітив, що на відміу від сторони захисту, він не має права звернутися до слідчого судді з клопотанням про залучення експерта (ст. 244 КПК України надає таке право лише стороні захисту). Так само лише сторона захисту має право самостійно залучити експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Такі положення аж ніяк не сприяють принципу рівності сторін і захисту прав та інтересів потерпілого, тому потребують негайного виправлення на законодавчому рівні¹. Аналогічну позицію з цих питань висловила й Н. В. Михайлова, на думку якої потерпілому доцільно надати можливість звертатись самостійно до експертних установ з вимогою, наприклад негайного огляду його самого та провадження необхідних досліджень слідів на його тілі, вимагати отримання копії актів огляду чи судово-медичного огляду, а також довідок про результати експертних досліджень, що ми цілком підтримуємо і вважаємо за доцільне внести доповнення до КПК України з окреслених питань.

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 56 КПК України потерпілий має право заявляти клопотання, що включає право на його пред'явлення та законне і обґрунтоване вирішення, а у разі необхідності оскаржувати рішення про відмову у задоволенні пред'явленого клопотання. Зокрема, під час досудового розслідування потерпілий вправі заявляти клопотання слідчому і прокурору, а під час судового провадження – до суду. Розгляд клопотань потерпілого під час досудового розслідування відбувається у порядку, передбаченому ст. 220 КПК України, згідно якого клопотання потерпілого і його представника чи законного представника про виконання будь-яких процесуальних дій слідчий, прокурор зобов'язані розглянути в строк не більше трьох днів з моменту подання і задовольнити їх за наявності відповідних підстав. Про результати розгляду клопотання повідомляється особа, яка

¹ Пожар В. Г. Процесуальний статус потерпілого за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: позитивні кроки та прогалини правової регламентації / В. Г. Пожар // Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ. – 2013. – № 2. – С. 129–130.

заявила клопотання. Про повну або часткову відмову у задоволенні клопотання виноситься вмотивована постанова, копія якої вручається особі, яка заявила клопотання, а у разі неможливості вручення з об'єктивних причин – надсилається їй.

Клопотання потерпілого як учасника судового провадження розглядається судом після того, як буде заслухана думка інших учасників судового провадження, про що постановляється ухвала. Відповідно до п. 4 Постанови Пленуму Верховного суду України від 2 липня 2004 р. № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів»¹ обмеження прав потерпілого на порушення клопотання, заявлення відводів тощо за неможливості їх поновлення на стадії судового розгляду тягнуть за собою скасування судового рішення.

Поряд із цим, потерпілий має право давати пояснення, показання або відмовитися їх давати. Однак, визначення поняття «пояснення» у чинному КПК України не міститься. На думку О. М. Бандурки, Є. М. Блажівського, В. Я. Тація та ін., під поняттям «пояснення» слід розуміти уточнення, тлумачення потерпілим суті наданого ним або іншою особою показання, вчиненої дії, своєї позиції у кримінальному провадженні тощо².

Щодо права потерпілого давати показання, слід наголосити, що в попередньому КПК України 1960 р. правове визначення поняття «показання» було відсутнє. У зв'язку з цим у теорії кримінального процесу вироблено різні підходи до формування даного поняття. Більш того, у науковій літературі зверталась увага лише на поняття «показання потерпілого»³. У КПК України дане поняття знайшло своє закріплення. Зокрема у ч. 1 ст. 95 КПК встановлено, що показання це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під

¹ Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів : Постанова Пленуму Верховного суду України від 02.07.2004 р. № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04>.

² Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 187.

³ Рахунов Р. Д. Признание обвиняемым своей вины / Р. Д. Рахунов. – М., 1975. – С. 140; Новиков С. А. Показания обвиняемого в современном уголовном процессе России / С. А. Новиков. – СПб. : Издательский Дом С-Петербур. гос. ун-та., Изд-во юрид. ф-та С-Петербур. гос. ун-та, 2004. – С. 12–15.

час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для конкретного кримінального провадження. З аналізу зазначеного положення виходить критичну оцінку вказівка на те, що певні відомості отримуються саме під час допиту. На нашу думку, до вказаного визначення також слід віднести такі слідчі дії як: освідування, пред'явлення для впізнання та слідчий експеримент.

У контексті дослідженого питання, О. Михайленко та О. Джига зазначили, що слідчий, прокурор повинен допитати потерпілого на його прохання незалежно від того, чи був він уже допитаний¹, що ми підтримуємо. Таким чином, з одного боку, додатковий допит потерпілого є гарантією для працівників правоохоронних органів, оскільки надасть змогу більш повно з'ясувати інформацію доказового значення, якою володіє потерпілий. А з іншого, дозволить зменшити кількість випадків зміни потерпілим своїх показань при розгляді матеріалів кримінального провадження в суді. В той же час, ученими зазначено, що таке право є диспозитивним і реалізується на розсуд потерпілого, про що свідчить вказівка на його право відмовитися давати пояснення та показання (ст. 63 Конституції України). Це положення реалізується відповідно до такої засади кримінального провадження, як свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї. Складовою частиною зазначеної засади є положення, згідно з яким жодна особа не може бути примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для висунення підозри чи пред'явлення обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення близькими родичами чи членами сім'ї такої особи².

У той же час, з питань диспозитивності щодо відмови потерпілим давати показання серед учених точиться дискусія. Так, окремі учені запропонували закріпити за потерпілим обов'язок давати свідчення у кримінальному провадженні. Головним аргументом цього стало закріплення у п. 2

¹ Джига М. Права та суть потерпілого в системі учасників кримінального процесу / М. Джига, О. Михайленко // Вісник прокуратури. – 2006. – № 4. – С. 67.

² Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 187.

ч. 5 ст. 42 КПК Російської Федерації положення, відповідно до якого потерпілий не вправі давати завідомо неправдиві показання чи відмовитись від дачі показань. При цьому, частиною 7 цієї ж статті передбачено, що за дачу завідомо неправдивих показань, а також за відмову від дачі показань потерпілий несе відповідальність відповідно до статті 307, 308 Кримінального кодексу Російської Федерації¹. У свою чергу, частиною 3 ст. 224 КПК України встановлено, що під час допиту потерпілий попереджається за давання завідомо неправдивих показань. Крім того, учені Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський, В. М. Хотенець, К. Ф. Гуценко та інші вважають, що показання учасників кримінального процесу є усним повідомленням². У зв'язку з цим, виникає наступне питання: як саме фіксувати усні показання і яке доказове значення мають такі показання. З цих питань, на наш погляд, ґрунтовною є позиція О. І. Абасова та Я. О. Береського, які зазначили, що показання можуть мати не лише усний, а й письмовий характер, а саме - письмові заяви та пояснення особи³.

Суттєве значення у цьому напрямі має право потерпілого щодо надання пояснення, показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача у разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження (п. 9 ч. 1ст. 56 КПК України), а також у разі необхідності скористатись послугами перекладача. У цьому разі, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд повинні забезпечити зазначеним правом потерпілого. Порядок залу-

¹ Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 г. № 174-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_160121/?frame=5.

² Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. – К. : КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2006. – С. 176; Теория доказательств в советском уголовном процессе / отв. ред. Н. В. Жогин. – Изд. 2-е испр. и доп. – М. : Юрид. лит., 1973. – С. 599; Уголовный процесс : учеб. / под ред. К. Ф. Гуценко. – М. : Зерцало, Теис, 1996. – С. 122; Кримінальний процес України : підруч. / за ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця. – Х. : Право, 2000. – С. 166.

³ Абасов А. И. Показания обвиняемого в советском уголовном процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А. И. Абасов. – М. : Всесоюз. науч.-исслед. ин-т. совет. зак-ва, 1986. – С. 15; Береский Я. О. Признание обвиняемым своей вины в совершении преступления (процессуальные, тактические, психологические вопросы) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Я. О. Береский. – Львов, 1991. – С. 14.

чення перекладача та його процесуальний статус визначається положеннями ст. 68 КПК України.

При виникненні сумніву щодо рішення, дії чи бездіяльності слідчого, прокурора, слідчого судді, суду потерпілий має право їх оскаржити. У загальному виді зазначене право закріплено у ст. 55 Конституції України, а більш деталізовано у п. 17 ст. 7 і ст. 24 КПК України як однієї із загальних засад кримінального провадження, зокрема щодо забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності. Відтак, право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності слідчого судді, прокурора, слідчого, як доречно зазначила О. Г. Яновська, є однією із найважливіших гарантій захисту громадянами своїх прав та свобод від їх порушення як з боку органів, що здійснюють розслідування та судовий контроль у кримінальному провадженні, так і з боку інших осіб, що беруть участь в ньому¹, що ми підтримуємо. Це підтверджується тим, що у ході реалізації цього права потерпілий може вимагати від правоохоронних органів і суду усунення порушення, що було допущено при здійсненні досудового розслідування, а також поновлення своїх порушених прав і законних інтересів. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування здійснюється потерпілим у порядку, передбаченому главою 26 «Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування» КПК України. Рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора оскаржуються до слідчого судді, а рішення слідчого судді в апеляційному порядку.

Доречно звернути увагу на законодавчий підхід з цих питань. Зокрема, у листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 09.11.2012 р. № 1640/0/4-12 зазначено, що встановлений ч. 1 ст. 303 КПК перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час досудового розслідування є вичерпним. У зв'язку з цим, скарги на інші рішення, дії чи бездіяльність не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого про-

¹ Яновська О. Г. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні / О. Г. Яновська // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – № 2 (27). – С. 12.

вадження у суді за правилами статей 314-316 КПК України¹. У цьому разі, згідно з ч. 1 ст. 305 КПК України подання скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора під час досудового розслідування не зупиняє виконання рішення чи дії слідчого та прокурора, а відповідно до ч. 2 цієї ж статті слідчий чи прокурор має право самостійно реагувати та усувати допущені порушення без рішення слідчого судді по суті скарги. Самостійне скасування зазначеними особами рішення повинно відбуватись таким же чином, яким його було ухвалено.

У той же час, на думку О. Г. Яновської, положення щодо вичерпного переліку рішень, що можуть бути оскарженні, а також коло учасників кримінального провадження, які мають право їх оскаржувати, не відповідає конституційному праву на оскарження². У свою чергу, з цих питань А. Р. Туманянц зазначив, що оскарження на досудових стадіях кримінального провадження виступає гарантією реалізації конституційних прав і законних інтересів осіб, залучених в орбіту кримінального процесу. У результаті людина виступає не об'єктом, а як рівноправним суб'єктом правовідносин, який при відстоюванні своїх інтересів може захищати свої права та законні інтереси усіма незабороненими способами. Учений підкреслив, що оскарження є не тільки гарантією інтересів особи (захисту її прав і свобод), а й способом зміцнення законності, у тому числі на досудових стадіях кримінального провадження. Виділення із числа осіб, які мають право оскарження, обмеженого кола тих із них, які можуть оскаржити дії й рішення прокурора або слідчого, не є обґрунтованим. При такому підході без судового захисту залишаються особи, не наділені правами учасників кримінального провадження, для яких недоступно оскарження й у судових стадіях кримінального процесу. На його думку, більш доцільним є шлях встановлення в законі критеріїв, що допускають можливість судового розгляду ска-

¹ Про деякі питання порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 09.11.2012 р. № 1640/0/4-12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1640740-12>.

² Яновська О. Г. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні / О. Г. Яновська // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – № 2 (27). – С. 13.

рги на дії й рішення слідчого або прокурора в ході досудового провадження, пов'язаних із змістом скарги, а не з процесуальним статусом особи, яка її подає¹, що ми підтримуємо.

В той же час, протилежну думку висловив В. М. Трофименко, зокрема, що специфіка завдань кримінального провадження зумовлює й особливості процесуального порядку, а також засоби, що використовуються для їх вирішення². Таку ж думку підтримала Т. В. Корчева, яка зазначила, що чіткий визначений перелік у КПК учасників кримінального процесу, які мають право оскаржити відповідні рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора, слугує яскравим показником регламентації в КПК процесуального порядку цього оскарження, що унеможливорює появу у кримінальному провадженні необґрунтованої спроби затягування руху останнього, проявів, так би мовити, в наявності хаосу і нерозумних моментів³, з чим повністю не можна погодитись, і виникає питання: як особі оскаржити, наприклад рішення щодо проведення відносно неї негласних слідчих (розшукових) дій або обшуку та ін. На сьогодні ці питання є досить проблемними та дискусійними, у зв'язку з чим потребують ґрунтовного теоретичного осмислення, дослідження і напрацювання практичних пропозицій та рекомендацій з цих питань.

У ході реалізації своїх прав і законних інтересів потерпілий наділений правом мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг, що покликано забезпечити отримання потерпілим у кримінальному провадженні належної правової допомоги. У зв'язку з цим слід відмітити, що право на захист у кримінальному судочинстві стоїть поряд із невід'ємним правом на життя, свободу і недоторканість особи (невідчужних і непорушних прав та свобод людини і громадяни), закріплених положеннями ст.ст. 27, 28, 29 Конституції України.

¹ Туманянц А. Р. Суб'єкти оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час досудового розслідування (за КПК України 2012 р.) / А. Р. Туманянц // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 774–775.

² Трофименко В. М. Процесуальна форма: сутність і значення у кримінальному судочинстві / В. М. Трофименко // Проблеми законності. – 2012. – № 120. – С. 206.

³ Корчева Т. В. Проблемні питання оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України / Т. В. Корчева // Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. – 2013. – Випуск 5. Том 2. – С. 113.

Найчастіше в науковій літературі, а також у положеннях міжнародних правових актах щодо захисту осіб у кримінальному провадженні право на захист, насамперед, зосереджується лише у напрямі його забезпечення від підозри, обвинувачення. З приводу цього, Т. В. Корчева зазначила, що особами, яким право на захист надається і забезпечується, є підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений (ст. 20 КПК України). На думку вченої це повністю відповідає головному обов'язку захисника, зазначеному в ч. 1 ст. 45 КПК України: здійснення захисту підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого. Це традиційний «класичний» захист, що здійснюється в інтересах осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності, і визначає сутність конституційного принципу забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, виправданому, засудженому права на захист. Учена відносить діяльність захисника саме до дії принципу забезпечення права на захист тих учасників процесу, які притягуються або притягувалися (виправданий) до кримінальної відповідальності, у процесуальних правах яких закріплено право на захист, і це право їм забезпечується. Особливістю вищезазначеного принципу, на її думку, є те, що особа, яка здійснює цей захист, іменується «захисником». Саме це відокремлює захисника, як учасника процесу, від інших осіб, які теж надають у процесі провадження юридичну (правову) допомогу. Захисник у своїй діяльності використовує передбачені у КПК та в інших законодавчих актах засоби захисту, спрямовані на забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують висунуту підозру чи пред'явлене обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого¹. На нашу думку, така точка зору не є виправданою, оскільки не забезпечує змагальність і рівність між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим у ході кримінального провадження. Підтвердженням цього є той факт, що і Конвенція про захист прав людини і основопо-

¹ Корчева Т. В. Щодо забезпечення права на захист особи у кримінальному провадженні за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / Т. В. Корчева // Теорія і практика правознавства. Електр. наук. фах. ви-ня Нац. ун-ту «Юридична академія України ім. Я. Мудрого». 2013. – № 1. – С. 5–6.

ложних свобод¹, і Конституція України закріплюють засади, що саме «кожен має право на правову допомогу», а поняття «кожен» охоплює всіх без винятку осіб – громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України. Здійснення права на правову допомогу засновано на дотриманні принципу рівності всіх перед законом. Дане положення є нормою прямої дії, тому що воно закріплено в Конституції нашої країни, і навіть, якщо це положення не передбачено іншими законами, особа ні в якому разі не може бути обмежена в цьому праві.

Продовжуючи наше дослідження, слід відмітити, що ст. 59 КПК України передбачено залучення законного представника, якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною. На нашу думку, це пов'язано з тим, що потерпілим від кримінального правопорушення може бути кожний, незалежно від віку, статі, осудності та ін. Як зазначили Є. В. Давидова, А. Г. Кібальник та І. Г. Соломоненко, самостійно відстоювати свої права, які належать від народження, особа до досягнення певного віку не може².

Досить позитивним кроком у цьому напрямі є закріплення у п. 11, 12 ст. 3 КПК України поняття малолітнього та неповнолітнього. Однак, із аналізу вказаних положень КПК України вбачається, що здебільшого їх захист як учасника кримінального провадження стосується підозрюваного, обвинуваченого. Досліджуючи це питання слід звернутись до положень Цивільного кодексу України. Зокрема, ст. 25 ЦК України закріплює положення про те, що загальна правоздатність особи «виникає у момент її народження і припиняється із смертю». Цивільна дієздатність фізичної особи за загальним правилом у повному обсязі виникає після досягнення вісімнадцятирічного віку (ст. 34 ЦК України). З повноліттям пов'язується здатність особи бути повноцінним учасником практично всіх суспільних відносин, тому цей вік і вважається віком цивільної дієздатності. Разом із тим, у жодному із положень національного законодавства не вста-

¹ Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 270.

² Давидова Е. В. Примирение с потерпевшим в уголовном праве : моногр. / Е. В. Давыдова, А. Г. Кибальник, И. Г. Соломошенко. – Ставрополь : Ставропольсервисшкола, 2002. – С. 8.

новлено мінімального віку потерпілого. Ймовірно, це можна було б вважати розумним, оскільки злочин зазіхає на права потерпілого, а отже, страждає його правоздатність.

З приводу цього Є. В. Давидова провела паралелі між кримінальним процесуальним і цивільно-правовим статусом особи, при цьому вказуючи на часткову дієздатність неповнолітніх. Учена зазначала, що підлітки у віці 16–18 років можуть мати право самостійно здійснювати свої права і обов'язки у разі визнання її потерпілим. Такий висновок учена зробила у зв'язку з тим, що загальний вік кримінальної відповідальності, визначений у кримінальному законі, становить шістнадцять років»¹, з чим не можна погодитись. На нашу думку, проводити співвідношення між кримінальною процесуальною і цивільно-процесуальною дієздатністю потерпілого не є доцільним, оскільки йдеться про різнопланові правові суспільно небезпечні діяння (бездіяльність), які мають вагоме значення для подальшого психологічного розвитку неповнолітнього. У зв'язку з цим, участь неповнолітнього потерпілого повинна здійснюватися спільно з його законним представником, а також обов'язковою участю представника-адвоката. Щодо врахування в такому випадку думки неповнолітнього варто зазначити, що в чинному законодавстві є два можливі варіанти врахування думки неповнолітньої особи віком до 16 років. Обидва відомі сімейному праву, зокрема: 1) думка встановлюється, але вона немає визначального характеру (при вирішенні питання про те, з ким з тих, що проживають окремо від батьків проживатиме дитина – ч. 2 ст. 171 Сімейного кодексу України); 2) думка неповнолітнього до 16 років є вирішальною при передачі на виховання в прийомну сім'ю – ст. 218 Сімейного кодексу України². Крім того, на нашу думку, аналогія віку потерпілого з віком суб'єкта злочину видається недоречною, оскільки у визначенні вікових меж суб'єкта злочину законодавець керується встановленням здатності людини пізнавати явища навколишнього світу, виявляти їх внутрішній зв'язок, оцінювати, робити вибір між різними чинниками, а також певним рівнем правової свідомості.

¹ Давидова Е. В. Примирение с потерпевшим в уголовном праве : моногр. / Е. В. Давидова, А. Г. Кибальник, И. Г. Соломоненко. – Ставрополь : Ставропольсервисшкола, 2002. – С. 9.

² Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.

Суттєве значення для потерпілого має право на відшкодування (компенсація) шкоди, завданої в ході вчинення кримінального правопорушення, яке реалізується в порядку, передбаченому главою 9 КПК України. Формами реалізації відповідного права потерпілого є отримання добровільного відшкодування з боку обвинуваченого (ч. 1 ст. 127 КПК України) або ж шляхом пред'явлення цивільного позову (ч. 2 ст. 127 КПК України), а також компенсація за рахунок Державного бюджету України (ч. 3 ст. 127 КПК України). Щодо останнього способу відшкодування завданої потерпілому шкоди, то він реалізується лише у випадках і в порядку, передбаченому окремим законом, який на сьогоднішній день поки що не прийнято. На необхідність запровадження зазначеного способу відшкодування завданої шкоди потерпілому підтверджується низкою міжнародних правових актів, зокрема: Декларацією основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою¹, Основоположним рішенням Ради Європейського Союзу щодо місця жертв злочинів у кримінальному судочинстві² та ін.

У ході досудового розслідування потерпілий має право знайомитися з матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого відносно нього кримінального правопорушення і реалізується у таких випадках: 1) ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення; 2) після відкриття матеріалів; 3) у випадку закриття кримінального провадження; 4) після призначення справи до судового розгляду.

Як зазначив В. Ю. Калугін, матеріали кримінального провадження (кримінальна справа) – це документи, інші матеріали, що мають значення для цього кримінального провадження і долучаються до обвинувального акта та клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності. У свою чергу, під закриттям кримінального провадження розуміють таке закінчення досудового розслідування, яке відбувається в силу наявності обставин, що виключають кримінальне провадження, або при наявності підстав для

¹ Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою від 29.11.1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_114.

² Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві : Основоположне рішення Ради Європейського Союзу 2001/220/JHA від 15.03.2001 р. // Відновне правосуддя в Україні. – 2005. – № 3. – С. 25–29.

звільнення особи від кримінальної відповідальності¹. На нашу думку, автор дещо звузив дану правову дефініцію, оскільки вказав лише на обвинувальний акт та клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності. Однак, у кримінальному провадженні слідчим, прокурором може бути винесене клопотання про застосування заходів медичного та виховного характеру, клопотання про продовження строку досудового розслідування та інше, які мають важливе значення для провадження і з якими потерпілий також має право ознайомитись.

Згідно положень чинного КПК України потерпілому надається право знайомитися з усіма матеріалами кримінального провадження, за винятком матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у ньому, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на відповідній стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню. Потерпілому не може бути відмовлено в ознайомленні з тими матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення. У випадку відкриття матеріалів потерпілий повинен письмово підтвердити прокурору факт надання йому доступу до матеріалів із зазначенням найменування таких матеріалів. Потерпілому надається достатній час для ознайомлення з матеріалами, до яких йому надано доступ. Після закінчення досудового розслідування він має право не лише ознайомлюватися, а й отримувати копії відповідних матеріалів.

При проведенні процесуальних дій, в яких потерпілий бере участь, він має право застосовувати технічні засоби, що надаються йому для збирання і фіксації інформації. Такими є технічні засоби аудіо- чи відеозапису, фотоапаратура, засоби зв'язку тощо. Застосування потерпілим технічних засобів може бути заборонено органом чи посадовою особою, яка проводить відповідну процесуальну дію. Підставою для такої заборони є необхідність нерозголошення даних, які містять таємницю, що охороняється законом, чи стосується інтимних сторін життя особи. Відповідне рішення має бути оформлене вмотивованою постановою слідчого, прокурора або ухвалою суду.

¹ Калугін В. Ю. Права потерпілого при відкритті матеріалів кримінального провадження за новим КПК України [Електронний ресурс] / В. Ю. Калугін. – Режим доступу: <http://www.corp-iguvd.lg.ua/d130102.html>.

Право потерпілого одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення також належить до категорії прав, які покликані забезпечити належну поінформованість потерпілого про хід і результати кримінального провадження. Зазначене право реалізується двома шляхами: по-перше, в обов'язковому порядку у випадках, передбачених КПК України (надсилення потерпілому копії постанови про закриття кримінального провадження відповідно до ч. 5 ст. 284 КПК), по-друге, на підставі заявленого клопотання. Крім того, після закінчення досудового розслідування потерпілий має право отримувати копії всіх матеріалів, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення.

Потерпілому в обов'язковому порядку надсилається повідомлення про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого конкретних заходів забезпечення кримінального провадження, закінчення досудового розслідування, про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів та в інших випадках. Повідомлення потерпілому про вказані процесуальні рішення відбувається на підставах та порядку, передбаченому главою 6 «Повідомлення» чинного КПК України.

Під час досудового розслідування потерпілий має право брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких може ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, відомості про що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, що проведені за його участю. Коло процесуальних дій, у яких потерпілий має право брати участь, законом не обмежуються, але на практиці рішення про залучення потерпілого до участі у проведенні тієї чи іншої процесуальної дії визначається слідчим, прокурором. При цьому, необхідно звернути увагу, що потерпілому не може бути відмовлено щодо його участі у проведенні процесуальних дій, які: по-перше, неможливо провести без участі потерпілого, зокрема, допит потерпілого, пред'явлення для впізнання тощо; по-друге, які проводяться за клопотанням потерпілого, крім цього, потерпілий може ініціювати проведення слідчих (розшукових) дій шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які розглядаються в по-

рядку, передбаченому ст. 220 КПК; по-третє, що пов'язані із поновленням його порушених прав, наприклад, обшук житла обвинуваченого з метою виявлення викраденого майно тощо.

З приводу реалізації права потерпілого брати участь у слідчих (розшукових діях) та інших процесуальних діях О. П. Герасимчук зазначив, що беручи участь у слідчих діях, потерпілий включається в процес доказування у кримінальному процесі. При цьому, учений зазначив, що доказування є врегульованою нормами кримінального процесу діяльністю органів досудового розслідування, прокуратури та суду зі збирання, перевірки і оцінки доказів та їх використання для встановлення обставин, що мають значення у справі і обґрунтування висновків, які з них випливають¹.

Щодо участі потерпілого у кримінальних процесуальних діях, то, здебільшого, вона залежить від волевиявлення потерпілого і не може бути обов'язковою. В той же час, така свобода не є абсолютною і може бути обмежена у випадках, коли публічний інтерес щодо швидкого, повного та неупередженого розслідування матеріалів кримінального провадження переважує над приватним. Так, зокрема статтею 133 КПК передбачено право слідчого, прокурора викликати потерпілого для допиту чи його участі в іншій процесуальній дії. Зазначене право реалізується у двох випадках, зокрема: 1) якщо є достатні підстави вважати, що особа може дати показання, які мають значення для кримінального провадження; 2) якщо її участь у процесуальній дії є обов'язковою. При цьому, у процесуальних діях, в яких його участь не є обов'язковою – за допомогою повідомлення (ст. 111–112 КПК України). На нашу думку, інформування потерпілих про їх роль і характер залучення, строки та перебіг кримінального провадження, до якого вони залучені, а також про винесені рішення, є ключовим елементом впевненості в тому, що процесуальні гарантії відповідають її потребам.

У контексті дослідження, слід відмітити, що чинним КПК України передбачено кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення. Особливість такої форми

¹ Герасимчук О. П. Диспозитивні засади участі потерпілого у слідчих діях на досудовому розслідуванні / О. П. Герасимчук // Часопис Акад. адвокат. України. – 2011. – № 1 (10). – С. 1.

полягає в тому, що кримінальне провадження може бути розпочато лише на підставі заяви потерпілого про вчинення кримінального правопорушення. Тому, у випадках вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 477, 478 КПК України, слідчий, прокурор, суд не мають права за власною ініціативою, без попередньо отриманої заяви такої особи, внести відомості до ЄРДР і визнавати таку особу потерпілою та ін.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зазначити, що з прийняттям чинного КПК України права потерпілого дещо вдосконалено та розширено. Однак, не зважаючи на новели, окремі питання залишаються невирішеними, у зв'язку з чим доцільно внести відповідні зміни та доповнення до КПК України.

2.2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ, СВОБОД ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО ОРГАНАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Процес реформування національного кримінального судочинства, насамперед, пов'язаний із удосконаленням визначальних засад (принципів) здійснення кримінального провадження з метою їх втілення у практичну діяльність, а також напрацюванням наукового обґрунтованих пропозицій і рекомендацій у цьому напрямі. Відтак, процес удосконалення зумовив консолідацію сумісних зусиль учених, юристів і практиків щодо вироблення шляхів повного, швидкого та неупередженого вирішення завдань кримінального провадження. Під час дослідження цього питання слід звернути увагу на тенденції розвитку щодо реалізації процесуальних повноважень працівників органів досудового розслідування як визначального пріоритету в напрямі реформування кримінального судочинства. Пріоритетність та актуальність даного питання обумовлено тим, що саме від ефективної діяльності органів досудового розслідування залежить дієвість протидії злочинності, а також захист прав і законних інтересів потерпілого на стадії досудового розслідування.

На сьогодні, незважаючи на наявні дослідження учених, у науці так і не склалося єдності думок щодо визначення правового змісту щодо поняття та обсягів кримінальних процесуальних повноважень органів досудового розсліду-

вання у сфері захисту прав і законних інтересів потерпілого. У зв'язку з цим, аналізуючи практичні проблеми органів досудового розслідування при розробці проекту чинного КПК України, В. І. Фаринник, Л. Д. Удалова та Д. П. Письменний зазначали, що аналіз діяльності органів досудового розслідування дозволяє дійти висновку, що серед слідчих підрозділів правоохоронних органів не існує чіткої взаємодії, допомоги та узгодженості в своїй спільній діяльності. Все це породжує багато негативних явищ, що стають перешкодами на шляху виконання завдань кримінального судочинства¹. На нашу думку, такі недоліки стають підґрунтям, що породжує значний формалізм у діяльності таких органів щодо неналежного захисту прав і законних інтересів потерпілого.

Досліджуючи проблемні питання діяльності органів досудового розслідування щодо захисту прав і законних інтересів потерпілих, Є. Шевченко та В. Соколкін зазначили, що найважливіше місце в цій системі посідає стан злочинності, показники якості та строків розслідування, при цьому, до системи оцінювання якості досудового розслідування не відноситься додержання слідчими положень закону щодо захисту прав потерпілих², що, на нашу думку, як прогалину в чинному КПК України слід усунути.

З цих питань, відповідно до положень КПК України, О. В. Баулін відмітив, що слідчий несе відповідальність лише за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій (ч. 1 ст. 40 КПК України). При цьому, вони позбавляються будь-яких засобів для відстоювання власного внутрішнього переконання перед судом, не беруть участі в судових стадіях процесу, не наділені правом на оскарження судових рішень, прийнятих з розслідуваних ними проваджень, а також в апеляційному та касаційному порядку³. Більше того, як зазначив С. В. Беседа, слідчий перебуває ще й у великій

¹ Фаринник В. І Проблеми органів досудового слідства у проекті КПК України / В. І. Фаринник, Л. Д. Удалова, Д. П. Письменний // Митна безпека. – 2010. – № 2. Серія «Право» – С. 120.

² Шевченко Є. Питання удосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства / Є. Шевченко, В. Соколкін // Вісник прокуратури. – 2009. – № 2. – С. 73.

³ Баулін О. В. Концептуальні засади досудового розслідування в Україні / О. В. Баулін // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів : матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. – Луганськ : РВВ ЛДУВС м. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 137.

залежності від керівника органу досудового розслідування, прокурора та слідчого судді, які здійснюють різні форми контролю за його процесуальною діяльністю. Відтепер жодне з основних рішень слідчого у справі без затвердження його прокурором не набуває юридичної сили¹, що не є виправданим. На нашу думку, безпосередня належна діяльність органів досудового розслідування та їх керівника є важливою складовою дотримання законності та забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування, а також належного захисту прав, свобод і законних інтересів потерпілого. При цьому, прорахунки цих осіб в управлінській діяльності в переважній більшості випадків мають більш негативні наслідки, ніж в інших системах державного управління, оскільки саме в цій сфері діяльності в установленому законодавством порядку можливе обмеження прав і законних інтересів особи.

Прийнятий в 2012 р. КПК України в цілому змінив існуючий порядок здійснення досудового розслідування, а також правовий статус органів досудового розслідування та їх керівника. Діяльність керівника слідчого підрозділу як учасника досудового розслідування полягає в тому, що саме він належним чином організовує кримінальну процесуальну діяльність очолюваного ним підрозділу, здійснює керівництво досудовим розслідуванням за допомогою передбачених законом засобів. Неналежне виконання як слідчим, так і керівником слідчого підрозділу своїх обов'язків призводить до порушення конституційних прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Загальновідомо, що належно організована діяльність органів досудового розслідування є важливою складовою дотримання законності та забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування. При цьому, організацію такої діяльності покладено на керівника. У зв'язку з цим, О. М. Бандурка, доречно зазначив, що керівник як особа, яку наділено владними повноваженнями і яка має певний вплив на підлеглих, є центральною фігурою в будь-якому

¹ Беседа С. В. Повноваження прокурора згідно проекту КПК України / С. В. Беседа // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів : матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 66.

колективі. Діяльність сучасного керівника є багатоплано-вою. Вона поєднує діяльність по визначенню основних цілей організації, а також шляхи їх досягнення¹. До цього слід додати й позицію Т. С. Кабаченка, який зазначив, що саме керівник має вплив на підлеглих, у зв'язку з цим він повинен уміти розробляти стратегію управління, консолідувати зусилля своїх підлеглих на роз'яснення важливих завдань управління. При цьому, накази та розпорядження, надані керівником, є обов'язковими для виконання².

Діяльність керівника слідчого підрозділу як учасника досудового розслідування полягає в тому, що: по-перше, на нього покладено обов'язок належним чином організувати досудове розслідування за допомогою передбачених законом засобів; по-друге, здійснювати контроль за діяльністю слідчого; по-третє, вживати заходів щодо усунення порушень вимог чинного законодавства у випадках їх допущення слідчим та ін. У разі неналежного виконання як слідчим, так і керівником слідчого підрозділу своїх професійних обов'язків призводить до порушення конституційних прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. З цих питань у чинному КПК України введено новелу, зокрема притягнення останнього до передбаченої законом відповідальності, у тому числі й кримінальної.

Зокрема, свого часу начальник Головного управління МВС України в Харківській області В. І. Козицький зазначив, що протягом 2011 р. за незадовільну організацію службової діяльності, безконтрольність за поведінкою підлеглих до дисциплінарної відповідальності було притягнуто 778 керівників слідчих підрозділів³. У свою чергу, О. О. Юхно відмітив, що протягом останніх п'яти років за вчинення службових та інших злочинів засуджено понад 70 слідчих і керівників слідчих підрозділів. Крім цього, тільки протягом

¹ Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підруч. / О. М. Бандурка. – Х. : Ун-т внут. справ, 1998. – С. 100.

² Кабаченко Т. С. Психологія управління / Т. С. Кабаченко. – М. : Рос. пед. агенств, 1997. – С. 32.

³ Козицький В. І. Правовий статус керівника органу досудового розслідування / В. І. Козицький // Актуальні проблеми застосування нового кримінально-процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Кримінологічна асоціація України. – Х. : ХНУВС, 2012. – С. 31.

2011 р. Головним слідчим управлінням МВС України розглянуто 3,5 тисяч скарг громадян на дії слідчих, з яких по 1-й тисячі (17,8 %) наведені факти скаржника підтвердились у повному обсязі, а у 1,5 тисяч заяв (27 %) частково¹, що, на нашу думку, є результатом незадовільної організації діяльності саме з боку керівника підрозділу досудового розслідування. У зв'язку з цим, О. Ю. Татаров зазначив, що якби рішення слідчих не уникли контролю з боку їх непосредних керівників, відповідних порушень очевидно би не трапилось. Відтак, контроль є важливим чинником ефективного і повного досягнення завдань, що ставляться перед слідчим. Учений підкреслив, що слідчий апарат системи МВС України постійно зростає, однак, професійне ядро і якісний склад, в силу об'єктивних і суб'єктивних причин знижується².

Як відомо, керівник слідчого підрозділузначається з числа слідчих того ж підрозділу, має найбільший досвід у цьому напрямі роботи, користується певним авторитетом серед колег, має юридичну освіту. Однак, на нашу думку, все ж таки не кожен професійний слідчий, навіть зі стажем, зможе очолити слідчий підрозділ і, більш того, успішно організувати його діяльність. До організації діяльності керівника досудового розслідування необхідно віднести: прогнозування, планування, координацію, стимулювання та контроль діяльності слідчого підрозділу в цілому та, зокрема окремих слідчих. Професійний керівник повинен вміти аналізувати діяльність слідчих як у поточному періоді, так і бачити його перспективи, раціонально та рівномірно розподілити навантаження між підлеглими. При цьому, на нашу думку, керівник повинен враховувати загальний стаж роботи слідчого та особливості вже розслідуваних слідчим кримінальних проваджень. Крім цього, важливою складовою в процесі організації керівником діяльності свого слідчого підрозділу є врахування критеріїв оцінювання діяльності

¹ Юхно О. О. Окремі аспекти реалізації статусу керівника органу досудового розслідування за новим кримінальним процесуальним законодавством України / О. О. Юхно // Актуальні проблеми застосування нового кримінально-процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Кримінологічна асоціація України. – Х. : ХНУВС, 2012. – С. 58.

² Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України : моногр. / О. Ю. Татаров. – Донецьк : Промінь, 2012. – С. 473–474.

кожного слідчого, які в подальшому впливають на кінцевий результат діяльності підрозділу в цілому. Зважаючи на це В. Ю. Кікінчук відмітив, що важливого значення набуває процес оцінювання показників діяльності працівників, під яким учений запропонував розуміти встановлений відповідними нормативно-правовими актами процес перевірки належного виконання працівниками органів внутрішніх справ України роботи, що безпосередньо передбачена їх функціональними обов'язками¹.

Як свідчить дослідження, одним із проблемних питань, пов'язаних із організацією діяльності керівників органів досудового розслідування, є те, що на протязі останніх років на законодавчому рівні не гарантовано процесуальної незалежності слідчих та їх керівників щодо самостійного прийняття процесуальних рішень.

До вищевикладеного слід додати, що на сьогодні нагальним питанням є прийняття Закону України «Про статус слідчого та керівника органу досудового розслідування», в якому доцільно визначити чіткі напрями діяльності слідчого та керівника органу досудового розслідування, порядок їх взаємодії, організації, координації та контролю роботи слідчого на кожній стадії кримінального провадження, відповідальність слідчого та керівника слідчого підрозділу та ін. При цьому, на нашу думку, керівник органу досудового розслідування не повинен мати широких повноважень, пов'язаних із організацією досудового розслідування. Чинним КПК України з цих питань досить широкими повноваженнями наділено прокурора (щодо процесуального керівництва досудовим розслідування), що, на нашу думку, є необґрунтованим. Здебільшого, процесуальною самостійністю позбавлений як слідчий, так і керівник слідчого підрозділу. Зокрема, аналіз положень ст. 39 КПК України свідчить, що керівник досудового розслідування, на відміну від начальника слідчого відділу (ст. 114–1 КПК України 1960 р.), позбавлений права оскаржувати вказівки прокурора, що значно погіршує його процесуальний статус. При цьому, частиною

¹ Кікінчук В. Ю. Критерії оцінки діяльності працівників органів внутрішніх справ України / В. Ю. Кікінчук // Актуальні проблеми застосування нового кримінально-процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Кримінологічна асоціація України. – Х. : ХНУВС, 2012. – С. 43.

З ст. 39 чинного КПК України закріплено, що керівник досудового розслідування зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі. Невиконання цього тягне за собою відповідальність. На нашу думку, зазначене положення порушує принцип персональної відповідальності.

У науковій літературі для врегулювання вищезазначеної проблеми учені пропонують різноманітні підходи. Зокрема, С. А. Шейфер запропонував обмежити прокурорський нагляд за органами досудового розслідування саме процесуальним керівництвом, тобто контролем за законністю та своєчасністю здійснення процесуальних дій і рішень, та не втручатися у сферу організації слідчої роботи, за кінцеві результати якої прокурор не може нести відповідальність¹. У той же час, інші учені заперечують таку форма нагляду як процесуальне керівництво досудовим розслідуванням. Так, В. Г. Даєв і М. М. Маршунов із цих питань зазначили, що у кримінальному процесуальному законодавстві не доцільно вживати термін «керівництво» щодо нагляду прокурора за виконанням законів органами досудового розслідування, а процесуальна самостійність слідчого виключає можливість будь-якого «процесуального керівництва»², що ми підтримуємо.

Із аналізу положень ст. 40 КПК України вбачається, що слідчий, здійснюючи свої повноваження, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних підстав, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові особи, інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого. У той же час, у ході кримінального провадження слідчий зобов'язаний погоджувати кожен процесуальну дію з прокурором, а також виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі. Так само зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі, керівник органу

¹ Шейфер С. А. О формах осуществления прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве / С. А. Шейфер // Прокуратура в системе политических и правовых институтов общества. – М. : ВНИИПП, 1994. – С. 137.

² Даев В. Г. Основы теории прокурорского надзора / В. Г. Даев, М. Н. Маршунов. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1990. – С. 93.

досудового розслідування. Однак, враховуючи положення ст. 39 КПК України, можна зазначити, що повноваження керівника органу досудового розслідування переплітаються з повноваженнями прокурора, зокрема відсторонювати слідчого від проведення досудового розслідування, погоджувати проведення слідчих (розшукових дій) та інше.

У чинному КПК України однією із новел є положення, відповідно до якого після подання заяви про вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор зобов'язані повідомити потерпілого про його процесуальні права і обов'язки. Дане положення реалізується відповідно до ч. 2 ст. 55 КПК України, зокрема шляхом вручення потерпілому пам'ятки про процесуальні права та обов'язки. Така пам'ятка повинна містити перелік прав і обов'язків потерпілого, передбачених статтями 56 та 57 КПК. Таким чином, можна зазначити, що це процесуальний документ, який вручається особі після подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або про визнання її потерпілим у конкретному кримінальному провадженні. При цьому, мета вручення пам'ятки полягає у документальному підтвердженні роз'яснення прав і обов'язків потерпілого, передбачених КПК України. З тактичної точки зору, враховуючи положення ст. 56 КПК України, доцільно спочатку роз'яснити потерпілому загальні права (тобто права, які він має право реалізувати на протязі усього кримінального провадження), а потім уже зацентувати увагу на особливостях їх реалізації під час досудового провадження та в судових інстанціях.

У контексті дослідження цього питання слід звернути увагу, що у ч. 2 ст. 42 КПК України закріплено, що підозрюваний, обвинувачений має право бути чітко і своєчасно повідомлений про свої права, передбачені КПК України, а також отримати їх роз'яснення. З приводу цього, на нашу думку, виходячи з принципу рівності перед законом та змагальності учасників кримінального провадження, вбачається дисбаланс нерівності між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим щодо зазначеного права. Більш того, у ст. 21 Конституції України чітко встановлено, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, а ст. 24 передбачено, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. На нашу думку, більш доцільним

вбачається положення ч. 2 ст. 345 «Повідомлення про права і обов'язки» КПК України, в якому передбачено, що після ознайомлення осіб, які беруть участь у судовому розгляді з пам'яткою, головуєчий з'ясовує, чи зрозумілі їм їх права та обов'язки і у разі необхідності роз'яснює їх.

Окрім того, питання щодо єдиного порядку прийняття та реєстрації заяв і повідомлень про вчинення кримінальних правопорушень та інших подій в органах і підрозділах внутрішніх справ визначено Інструкцією про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події¹. Зокрема, у п. 3.6. даної Інструкції передбачено, що якщо письмова заява або повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення надійшли до органу внутрішніх справ при особистому зверненні заявника, то водночас з його реєстрацією в журналі єдиного обліку в черговій частині органу внутрішніх справ оперативний черговий оформляє талон-повідомлення і видає його заявнику. При цьому, заявник розписується за отримання талона-повідомлення на талоні-корінці, проставляє дату і час його отримання. Талон-корінець залишається в черговій частині органу внутрішніх справ.

Як свідчить практика, нерідко в діяльності правоохоронних органів роз'яснення прав потерпілому проводиться формально, без тлумачення кримінальних процесуальних положень з цих питань, і зводяться лише до одержання підпису від потерпілого про ознайомлення з правами та обов'язками. Вказані недоліки і порушення є доволі поширеними, саме тому на них потрібно звертати увагу як слідчого, у провадженні якого знаходиться кримінальне провадження, так і прокурорів, на яких покладено обов'язок здійснювати процесуальне керівництво досудовим розслідуванням. У зв'язку з цим, А. П. Гуляєв наступним чином охарактеризував взаємовідносини між органами досудового розслідування та потерпілими: «Деякі недобросовісні працівники міліції перестають бачити в громадянах, що звертаються

¹ Інструкція про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події : Наказ МВС України від 19.11.2012 р. № 1050 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z2095-12>.

із заявами до органів внутрішніх справ, живої людини. Вони не знаходять нічого соромного в тому, щоб по 3–4 рази викликати спочатку для пояснень, потім допитів одну й ту особу, відриваючи її від власних справ і заподіюючи не тільки моральний, а й матеріальний збиток. Як результат, потерпілі відмовляються від подальшого підтримання подання заяви¹.

До вищевикладеного необхідно додати, що на сьогодні процесуальна нерівноправність потерпілого вбачається не тільки з підозрюваним, обвинуваченим, а й у відношенні його з правоохоронними органами, на що неодноразово наголошувалось у науковій літературі. Здавалося б, головним пріоритетом правоохоронних органів демократичної, правової держави є захист особи, права, свободи та законні інтереси якої порушеного. Однак, на сьогодні на перший план виступає захист відомчих інтересів, підвищення показників у роботі. Крім того, серед правоохоронних органів існує небажання реєструвати заяви про неочевидні кримінальні правопорушення, що можуть негативно позначитися на відсотку їх розкриття. Пред'являючи підвищені вимоги щодо доказування, до застосування заходів забезпечення кримінального провадження, до захисту прав, свобод і законних інтересів особи, чинний КПК України змушує правоохоронні органи перейти на якісно новий рівень роботи, до якого вони не готові. Наслідком цього є множинні порушення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, зокрема й потерпілого.

З урахуванням вищевикладеного можна зазначити, що при досудовому розслідуванні права потерпілому мають бути не просто оголошені, а й роз'яснені, з отриманням від останнього впевненості у їх розумінні. У цьому аспекті доречною є рекомендація Верховного Суду України, згідно з якою слідчий повинен роз'яснити потерпілому спеціальну термінологію, що вживається (цивільний позов, клопотання, відвід, докази та ін.), наслідки несвоєчасної реалізації прав тощо. При цьому, слід враховувати загальноосвітній і куль-

¹ Истина... И только истина!: пять бесед о судебно-правовой реформе: Проблемы, дискуссии, предложения : Круглый стол изд-ва «Юрид. лит.» / Ю. М. Антонян, В. И. Басков, В. И. Басков и др ; сост. Ю. М. Хотченков, ред. Ю. И. Стецовский. – М. : Юрид. лит-ра, 1990. – С. 257–258.

турний рівні особи, її вік, інші індивідуальні особливості, що можуть впливати на сприйняття і розуміння інформації¹. І це цілком вірно, тому що активність потерпілого під час досудового розслідування залежить, насамперед, від розуміння сутності наданих йому законом прав і законних інтересів. Чітке та повне знання потерпілим своїх процесуальних прав і обов'язків дозволяє йому в конкретній ситуації здійснити вибір найбільш ефективних засобів для охорони порушених прав і законних інтересів. З приводу цього ми підтримуємо позицію В. С. Шадріна, який вважає, що поняття «забезпечення прав» охоплює всі форми сприяння в здійсненні прав, включаючи інформування про володіння правами та їх роз'яснення; створення необхідних умов для повноцінної реалізації прав; охорону прав від порушень; захист прав; відновлення порушених прав².

У зв'язку з викладеним, слід підтримати думку О. П. Кучинської, яка зазначила, що судово-правова реформа не буде завершеною, поки не будуть вирішені проблемні питання реального захисту прав потерпілих у кримінальному процесі. Для цього, в першу чергу, необхідно чітко визначити поняття потерпілого; забезпечити його рівними правами з обвинуваченим (підозрюваним, підсудним, виправданим); визначити на законодавчому рівні момент визнання особи потерпілою; реалізувати право потерпілого на реальне відшкодування шкоди, завданої злочинцем³. Доречною є й думка Ю. Грошевого та О. Капліної, які зазначили, що на протязі довгого часу так і не було створено ефективних процедур щодо ефективного доступу потерпілого до правосуддя. Уявляється, що презумпція пріоритетності захисту прав потерпілого повинна надати реформаційним процесам у кримінальному судочинстві нового спрямування, що здатне належним чином забезпечити порушені кримінальним

¹ Практика застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів [заг.] : Лист Верховного Суду України від 01.01 2005 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 1. – С. 26.

² Шадрин В. С. Обеспечение прав личности при расследовании преступлений / В. С. Шадрин. – М. : Юрлитинформ, 2000. – С. 43.

³ Кучинська О. П. Проблеми захисту прав потерпілих в кримінальному процесі України / О. П. Кучинська // Адвокат : загальнодержавний професійний журнал. – 2009. – № 5 (104). – С. 10.

правопорушенням права¹, що ми підтримуємо. До цього слід додати, що одним із напрямів, що дозволить забезпечити більш ефективну реалізацію прав і законних інтересів потерпілого, повинна стати зміна ставлення до потерпілого з боку слідчого, оскільки в даний час потерпілий, як правило, є для нього не більше ніж джерелом доказів у кримінальному провадженні. Поки зазначена позиція не зміниться, поки відновлення порушених прав потерпілих не стане першочерговим завданням всієї правоохоронної системи, навряд чи взагалі можливо всерйоз вести мову про ефективне забезпечення й реалізацію прав потерпілого. Більш того, потерпілий і його активна діяльність сприяє вирішенню цілого ряду питань, зокрема надає можливість встановленню більш правильної кваліфікації кримінального правопорушення, глибокому дослідженню обставин, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, більш швидкому, повному та неупередженому досудовому розслідуванню, виявленню нових доказів, свідків та ін. Підтвердженням цьому є той факт, що КПК України закріпив таку засаду кримінального провадження як змагальність сторін та свободу в поданні ними до суду своїх доказів, а також доведенні перед судом їх переконливості.

Слід наголосити, що серед учених щодо засади (принципу) змагальності у кримінальному провадженні існують досить протилежні позиції. На нашу думку, така неоднозначність пов'язана з тим, що радянська процесуальна доктрина заперечувала можливість побудови досудового розслідування на засадах (принципу) змагальності та рівності сторін. На сьогодні дане питання також вирішується неоднозначно. Зокрема, одні вчені, зокрема В. П. Бож'єв, Р. С. Абдрахманов та інші вважають, що принцип змагальності діє виключно на стадії судового розгляду, однак, не втрачає свого значення принципу всього кримінального процесу. Основний їхній аргумент – буквальне тлумачення терміну «судочинство»². Інші вчені, зокрема В. Руднев, О. Тушев та інші зазначають,

¹ Грошевий Ю. Актуальні проблеми кримінально-процесуальної теорії та проект КПК України / Ю. Грошевий, О. Капліна // Право України. – 2009. – № 12. – С. 209.

² Бож'єв В. К вопросу о состязательности в российском уголовном процессе / В. К. Бож'єв // Уголовное право. – 2000. – № 1. – С. 52. Абдрахманов Р. С. Эффективность принципа состязательности / Р. С. Абдрахманов // Российский судья. – 2003. – № 6. – С. 10.

що не існує об'єктивних перешкод для дії принципу змагальності на стадії досудового розслідування, у зв'язку з чим, пропонують розширення його дії на цій стадії¹. На нашу думку, слід підтримати думку вчених, які вважають, що принцип змагальності на досудовому розслідуванні знаходить свій прояв в окремих його елементах, оскільки досудове розслідування все ще пронизано публічними початками. Це і одностороннє волевиявлення посадових осіб при прийнятті процесуальних рішень, і сама процедура здійснення досудового розслідування, і застосування заходів забезпечення кримінального провадження та інше².

З урахуванням викладеного, на нашу думку, у чинному КПК України доцільно передбачити положення, відповідного до якого після подання особою заяви про вчинення кримінального правопорушення або заяви про залучення її як потерпілого слідчий, прокурор або інша уповноважена службова особа на прохання потерпілого зобов'язані детально роз'яснити кожне із зазначених прав, а також упевнитись у їх розумінні. Крім того, відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 40 і ст. 214 КПК України слідчий уповноважений розпочати досудове розслідування. Однак, на відміну від КПК України 1960 р., чинним КПК України на цьому етапі не передбачено винесення слідчим ніякого процесуального рішення, що позбавляє заінтересованих учасників кримінального провадження оскаржити його дії або бездіяльність. Прийняття слідчим відповідного рішення надає можливість особі бути учасником кримінального провадження, тобто скористатись чітко передбаченими законодавством процесуальними правами та обов'язками. Доцільність винесення слідчим постанови підтверджує й той факт, що в цьому питанні бракує правової визначеності з точки зору законності інтересів потерпілого знати, коли ж саме і чи розпочате досудове розслідування. Крім того, у цьому разі особа впевнена, що її дійсно визнано потерпілою в конкретному провадженні. При цьому, вона зможе співставити факти, викладені нею у заяві та факта-

¹ Руднев В. О состязательности на предварительном следствии / В. О. Руднев // Уголовное право. – 1999. – № 1. – С. 86; Тушев А. Роль прокурора в реализации принципа состязательности в уголовном процессе / А. Тушев // Российская юстиция. – 2003. – № 4. – С. 34.

² Лукашевич В. З. Принцип состязательности сторон в новом УПК РФ / В. З. Лукашевич, А. Б. Чичканов // Правоведение. – 2002. – № 2. – С. 103–104.

ми, покладеними у постанові. Більш того, винесення такої постанови не потребує винесення додаткової постанови про визнання особи потерпілою.

У зв'язку з цим, на нашу думку, до чинного КПК України доцільно внести наступні зміни та доповнення:

– **статтю 40 доповнити додатковою частиною і викласти її в наступній редакції.** «Про початок досудового розслідування або відмову в його початку слідчий вносить вмотивовану постанову, копію якої направляє прокурору та заінтересованим учасникам кримінального провадження негайно. При неможливості негайного вручення копія постанови вручається не пізніше трьох діб з моменту її винесення»;

– **частину 1 ст. 214 доповнити таким положенням.** «Слідчий, прокурор зобов'язані винести постанову про початок досудового розслідування або відмову в його початку, а копію постанови направити заінтересованим учасникам кримінального провадження негайно, але не пізніше 24 годин з моменту її винесення. При цьому, постанова слідчого, прокурора може бути оскаржена слідчому судді в порядку, передбаченому цим Кодексом».

Логічним продовженням є закріплення за слідчим, прокурором обов'язку повідомити сутність підозри та обвинувачення, про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження та закінчення досудового розслідування. Вирішення цих питань має важливе значення, оскільки забезпечує право учасників кримінального провадження не бути незаконно притягнутим до кримінальної відповідальності, а також правильне вирішення питання щодо притягнення особи до кримінальної відповідальності тільки за правопорушення, яке насправді вона вчинила. При цьому, зазначені питання мають значення для реалізації засад кримінального провадження, зокрема змагальності, забезпечення права на захист, на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності та інше.

Знання сутності підозри та обвинувачення передбачає інформування потерпілого щодо змісту письмового повідомлення про підозру та обвинувачувального акту, яке може відбуватися шляхом надання йому копій відповідних документів та роз'яснення їх суті. У зв'язку з цим, М. Ю. Черкова зазна-

чила, що повідомлення про підозру посідає особливе місце у кримінальному процесі, зокрема під час досудового розслідування, тому що воно підводить підсумок зроблених до цього моменту роботи, зібраним доказам, багато в чому визначає напрям подальшого розслідування, визначає строки досудового розслідування кримінальних проступків (після прийняття закону) та кримінальних правопорушень. Теоретичні й практичні питання, пов'язані з повідомленням особи про підозру, є фактично новим інститутом в юридичній літературі. Водночас, проблема обґрунтованості повідомлення особи про підозру на стадії досудового розслідування та суворого дотримання законності в реалізації цього є дуже актуальною¹.

У положеннях п. 2 ч. 1 ст. 56 КПК України вперше закріплено право потерпілого знати сутність підозри та обвинувачення. Реалізація потерпілим цього права дає йому змогу зіставити письмове повідомлення про підозру чи обвинувальний акт із змістом своєї заяви про вчинення кримінального правопорушення, з'ясувати, чи всі істотні обставини вчинення кримінального правопорушення в них враховані. Однак, як свідчить аналіз, на законодавчому рівні не передбачено правового механізму щодо повідомлення потерпілому про сутність підозри – воно повинно бути письмове чи усне. На нашу думку, така незрозумілість законодавчого закріплення положень з цих питань на практиці приводить до порушення прав потерпілого. Для уникнення такої прогалини, на нашу думку, доцільно за слідчим, прокурором закріпити обов'язок винесення постанови про ознайомлення потерпілого із сутністю висунутої підозри, що дозволить її оскаржити та висловити свою позицію щодо викладених в ній обставин вчиненого кримінального правопорушення.

Слід звернути увагу, що несвочасність повідомлення про підозру грубо порушує права особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, оскільки позбавляє останнього можливості скористатись правами підозрюваного як учасника кримінального провадження. На таку негативну обставину звернув увагу Європейський суд з прав

¹ Черкова М. Ю. Процесуальні особливості набуття особою статусу підозрюваного в кримінальному провадженні / М. Ю. Черкова // Наук. вісник Львівського держ. ун-ту внутр. справ. – 2012. – № 4. – С. 457–458.

людини у справі «Шабельник проти України» (2009 р.). Зокрема, в своєму рішенні ЄСПЛ констатував порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначивши, що національними органами не було повідомлено особу про обвинувачення, при цьому позбавивши останнього права на захист¹. На сьогодні такі випадки непоодинокі. Зокрема, ухвалою Апеляційного суду АР Крим від 8 жовтня 2013 р. вирок Центрального районного суду м. Сімферополя від 18 червня 2013 р., яким було засуджено гр. П. за ч. 2 ст. 185 КК України, скасовано, а провадження закрито на підставі п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК України у зв'язку з невстановленням достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді та вичерпанням можливості їх отримання. Однією з підстав для такого рішення суду стало те, що в основному обвинувачення був покладений протокол огляду місця події за участю підозрюваного, що зроблено всупереч вимогам п. 6 ч. 2 ст. 87 КПК України, оскільки на момент огляду останній мав статус свідка². У зв'язку з цим, С. Костенко зазначив, що у практичній діяльності слідчих і прокурорів саме оціночне питання, як достатність доказів на момент повідомлення про підозру, і створює найбільше проблем. Автор відмітив, що закриття провадження за реабілітуючими підставами щодо підозрюваного сьогодні є обов'язковою підставою для розгляду питання про відповідальність певної службової особи, оскільки був факт незаконного притягнення громадянина до кримінальної відповідальності. Зазначене вимушує правоохоронців вдаватися до фальсифікації доказів і застосування незаконних методів розслідування, навіть до катування. І все це заради того, щоб за будь-яку ціну довести обвинувачення. Слідчі органи вважали кількість зібраних доказів достатньою, якщо вона дозволяла спрямувати кримінальну справу до суду. При цьому, 80 % кримінальних справ направлялись до суду наступного ж дня після пред'явлення обвинувачення, що унеможлиблювало для обвинуваченого реалізувати своє право на захист на

¹ Справа «Шабельник проти України» (Заява № 16404/03) : Рішення Європейський суд з прав людини від 19.02.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_457.

² Case of S. v. Switzerland (Application no. 12629/87; 13965/88): Judgement. – Strasbourg, 28 November 1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-57709?TID=gppdowgtxt>.

стадії досудового розслідування. Сьогодні ситуація майже не змінилась. У 2013 році з 85 тисяч кримінальних правопорушень, розглянутих судам з ухваленням вироку, лише 14,4 % розглядалися на передбачених законом засадах змагальності сторін. Решта це вироки, ухвалені на підставі угод (28,9 %) та у кримінальних провадженнях, розглянутих за спрощеною процедурою (57,1 %)¹.

Досить актуальним і важливим на сьогодні є допит потерпілого. На нашу думку, така актуальність пов'язана з тим, що КК України передбачено злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, наприклад, зґвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, примушування до вступу в статевий зв'язок, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, і розбещення неповнолітніх. Дійсно, уявімо особу, щодо якої вчинено зґвалтування, і тим більше якщо ця особа є неповнолітньою. У таких кримінальних провадженнях тільки у офіційних процесуальних діях слід прийняти участь потерпілому, зокрема: допит, експертизу, пред'явлення особи для впізнання, освідчування, слідчий експеримент та ін., причому, потерпілий скрізь буде стикатися з усмішками, нерозумінням, багатозначними поглядами сусідів і знайомих. Відомо, що злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості є одними з найбільш латентних і саме внаслідок сором'язливості, боязні, про що не завжди дізнаються батьки, друзі, дружина. Вказане несе величезне психологічне навантаження на потерпілого.

У зв'язку з цим, взаємодія моралі та права у свідомості слідчого, прокурора, слідчого судді, суду безпосередньо впливає на тактику його поведінки, манеру спілкування з іншими учасниками кримінального провадження, на вибір процесуального рішення у тій чи іншій конкретній ситуації. Вивчення особи потерпілого та його допит на стадії досудового розслідування є одним із важливих питань теорії кримінального процесу. Таким чином, на слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд покладено не тільки посадовий, але й великий моральний обов'язок. У такому випадку доречною є позиція В. Г. Пожар,

¹ Case of S. v. Switzerland (Application no. 12629/87; 13965/88): Judgement. – Strasbourg, 28 November 1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-57709?TID=gppdowgtxt>.

який запропонував п. 6 ч. 1 ст. 56 КПК України доповнити правом потерпілого відхиляти запитання та заперечувати проти нього. Таким правом може скористатися потерпіла, наприклад, у справі про згвалтування, коли питання, що їй ставляться, посягають на її честь і гідність¹. Крім цього, з вказаних питань В.Г. Уваров доречно зазначив, що необхідно закріпити у відповідній нормі не тільки право потерпілого знайомитися з протоколом його допиту, а й право власноручно викладати свої показання в протоколі допиту, або такі права, що притаманні свідку за ст. 69–1 попереднього КПК України, або таке право, як «користуватися нотатками і документами при дачі показань у тих випадках, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших даних, які йому важко тримати в пам'яті. Так само, як і підсудному, йому має бути надано право до початку судового засідання отримувати копію обвинувального висновку, а після його закінчення – копію вироку або іншого рішення², що, на нашу думку, можна використати як один із варіантів.

Реалізація права потерпілого на участь в слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час яких останній має право ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії має важливе значення не тільки для самого потерпілого, а й для слідчого, прокурора. Аргументом цього є те, що така участь в ряді випадків забезпечить: 1) більш швидке та ефективне проведення слідчої дії; 2) як найкраще дозволить з'ясувати мотиви, причини та умови вчиненого кримінального правопорушення; 3) дозволить уникнути безпідставних перевірок щодо висунутих версій. При цьому, як зазначила О. В. Демченко, потерпілий в силу будь-яких об'єктивних причин може відмовитися від участі в певній слідчій дії (наприклад, з релігійних мотивів – від участі в огляді), при цьому, не заперечуючи від участі в інших слідчих діях і не відмовляючись від підтримання обвинувачення³, що ми підтримуємо.

¹ Пожар В. Г. Процесуальний статус потерпілого за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: позитивні кроки та прогалини правової регламентації / В. Г. Пожар // Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ. – 2013. – № 2. – С. 129.

² Уваров В. Г. Застосування практики Європейського Суду з прав людини та норми міжнародних-правових актів в удосконаленні кримінального процесуального судочинства України : моногр. / В. Г. Уваров; за заг. ред. В. М. Тертишника. – Дніпр., 2012. – С. 113.

³ Демченко Е. В. Участие потерпевшего и его представителя в доказывании : ав-

В продовження дослідження звернемо увагу на відсутність у КПК України вказівки щодо врахування слідчим, прокурором, слідчим суддю та судом думки потерпілого при прийнятті процесуальних рішень чи поданні відповідних клопотань. Зокрема, у положеннях ст. 178 КПК України не передбачено участі потерпілого при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу. Однак, наприклад, з урахуванням обставин, передбачених ст. 178 КПК України, до підозрюваного, обвинуваченого в якості запобіжного заходу обирається особисте зобов'язання, але потерпілий обґрунтовано побоюється тиску з його сторони, або перебуває в залежності від нього, що орган досудового розслідування не завжди має можливим встановити. У даному випадку, з метою забезпечення захисту потерпілого доцільно обрати більш суворий запобіжний захід, зокрема у вигляді домашнього арешту. Або ж навпаки, коли підозрюваний, обвинувачений відшкодував завдану кримінальним правопорушенням шкоду, однак слідчому, прокурору ще не відома така обставина і слідчий суддя, суд за їх клопотанням обирає запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. У цьому разі, потерпілий може вже й не мати ніяких претензій до підозрюваного, обвинуваченого, однак його думку з цих питань не було опитано та не враховано.

Відтак, надаючи правоохоронним органам і суду право застосовувати запобіжні заходи, КПК України позбавляє потерпілого права приймати активну участь під час їх обрання. В даному випадку діє лише загальне правило про можливість оскарження процесуальних дій (бездіяльності) органів досудового розслідування та прокуратури. Дискусія навколо цього питання точилась ще за час дії КПК України 1960 р. На необхідність надання потерпілому такого права звертав свою увагу Д. Є. Кутоманов та інші, які зазначали, що під час допиту потерпілий може висловити власну думку про необхідність застосування того чи іншого запобіжного заходу, що викликано побоюванням можливості підозрюваного, обвинуваченого сховатися від органів досудового розслідування, прокурора і суду, а, отже, унеможливить й відшкодування спричиненої йому шкоди. Таким чином, на його думку, поряд з тяжкістю злочину, у вчиненні якого підозрю-

ється, обвинувачується особа, її віком і інших обставин має бути врахована позиція потерпілого¹.

У свою чергу, досліджуючи ці питання, О. І. Тищенко зазначила, що висновок про необхідність врахування думки потерпілих при обранні запобіжних заходів обумовлений міжнародно-правовими актами, зокрема: у підпункті «с» п. 6 Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою від 29 листопада 1985 р., ч. 3 ст. 25 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності (прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р.) зазначено, що кожна країна-учасниця повинна створити можливості для викладу та розгляду думок і побоювань потерпілих на відповідних стадіях кримінального провадження щодо осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, так, щоб не завдало шкоди правам захисту. Разом з тим, у пункті 3 ст. 25 «Пункт 33 Рекомендації № R (2000) 19 Комітету міністрів країн – членів Ради Європи «Про роль прокуратури в системі кримінального судочинства» проголошується, що органи прокуратури мають належним чином враховувати думки та інтереси жертв злочинів. Відтак, учена вказала, що у разі відмови прокурора дати згоду слідчому на клопотання про застосування до особи запобіжного заходу, то потерпілому доцільно надати право звертатися до суду з питанням про обрання до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу².

Однак, у положеннях КПК України 2012 р. так і не було закріплено за потерпілим такого права, у зв'язку з чим А.В. Лапкін доречно вказав, що позбавлення права ініціювати застосування запобіжного заходу потерпілого не є виправданим, а учені й раніше наголошували на доцільності надання потерпілому права самому клопотати перед судом щодо обрання запобіжного заходу, і такі пропозиції є цілком обґрунтованими з огляду на необхідність забезпечення прав та законних інтересів потерпілого, надання йому додаткових

¹ Кутоманов Д. Є. Деякі проблемні питання інституту запобіжних заходів у кримінальному процесі України / Д. Є. Кутоманов // Роль захисника у досудовому слідстві при обранні запобіжних заходів, не пов'язаних із взяттям під варту : м-лі міжнар. наук. практ.-конф., 22–23 лютого 2006 р., м. Харків / редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. – Х.; К. : ПП «Серга», 2006. – С. 161.

² Тищенко О. І. Проблеми обрання та оскарження запобіжного заходу у вигляді взяття під варту в досудовому провадженні по кримінальній справі : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О. І. Тищенко ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2007. – С. 67.

можливостей відстоювати власну процесуальну позицію¹, що ми також підтримуємо та вважаємо, що чинний КПК України в цій частині абсолютно несправедливо обмежує право потерпілого на захист своїх прав і законних інтересів. У зв'язку з цим, на нашу думку, за слідчим, прокурором доцільно закріпити обов'язок щодо врахування думки потерпілого, бути присутнім при обранні, зміні чи скасуванні запобіжного заходу, надавати пояснення та докази на підтвердження своєї позиції, а також право оскаржувати рішення з цих питань. Відтак, на законодавчому рівні необхідно внести відповідні зміни та доповнення з піднятого питання.

Таким чином, КПК України в цій частині абсолютно несправедливо обмежує право потерпілого на захист своїх прав і законних інтересів. У зв'язку з цим, на нашу думку, за слідчим, прокурором доцільно закріпити обов'язок щодо врахування думки потерпілого, бути присутнім при обранні, зміні чи скасуванні запобіжного заходу, надавати пояснення та докази на підтвердження своєї позиції, а також право оскаржувати рішення з цих питань.

Значна кількість різноаспектних проблемних питань, пов'язаних із забезпеченням прав і законних інтересів потерпілого органами досудового розслідування, свідчить, що вони мають складний та багатогранний характер. При цьому, для досягнення ефективного та повного забезпечення потерпілому прав і законних інтересів органами досудового розслідування необхідно внести зміни та доповнення в частині окреслених проблемних питань та прогалін. Незважаючи на те, що розробники КПК України 2012 р. намагалися врахувати світовий і європейський правовий досвід та кримінальне судочинство, недоліки практики застосування положень попереднього КПК України 1960 р., а також існуючі наукові позиції, окремі питання щодо забезпечення прав і законних інтересів органами досудового розслідування не отримали адекватного вирішення. На нашу думку, необхідність вдосконалення положення чинного кримінального процесуального законодавства пов'язано з тим, що вони не отримали свого належного законодавчого закріплення, що негативно впливає на їх правозастосування.

¹ Лапкін А. В. Організація судових та правоохоронних органів України : навч. посіб. у схемах / А. В. Лапкін. – [2-ге вид., змін. і допов.]. – Х. : Право, 2013. – С. 17.

2.3. ОСОБЛИВОСТІ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРОКУРОРА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО

На кожному етапі державотворення органи прокуратури займали особливе місце в системі державних органів. Відтак, становлення прокуратури (як державного органу) пов'язано з французьким королем Філіпом IV Красивим, який вперше у 1302 р. видав Положення королівських прокурорів у судах. Так, у кінці XVII ст. прокуратура склалася як могутня державна установа, очолювана прокурором, які захищали інтереси корони. За панування розшукового кримінального процесу роль прокурора зводилася до порушення розслідування та нагляду за діяльністю судів. У ті часи прокурор був посередником між судом і королівською владою. Пізніше такий досвід діяльності прокуратури запозичили Німеччина, Англія, Шотландія та інші держави¹.

Щодо створення і подальшого розвитку української прокуратури, то воно пов'язано з ім'ям Петра I, який своїм Указом від 12 січня 1722 р. заснував посаду генерал-прокурора («ока государева»), якому належало здійснювати нагляд за тим, щоб вищий державний орган країни (Сенат) діяв у суворій відповідності з регламентами та імператорськими вказівками².

Слід відмітити, що перші роки існування радянської влади показали необхідність у створенні єдиного органу, який повинен був здійснювати нагляд за дотриманням законів. Так, у 1921 р. з усією гостротою постало питання щодо створення органів прокуратури. Насамперед, така необхідність була пов'язана з тим, що в цей період збільшення бюрократичного апарату досягло гігантських масштабів. У зв'язку з цим, постало питання у створенні спеціалізованого та якісного нового органу, який повинен був діяти від імені Центральних органів влади незалежно від місцевої, а за своєю структурою та повноваженнями відповідати завданням щодо впровадження єдиної законності у всіх регіонах Ра-

¹ Маляренко В. Т. Прокурор у кримінальному судочинстві: деякі проблеми та шляхи їх вирішення / В. Т. Маляренко, І. В. Вернидубов. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – С. 13.

² Смоленский М. Б. Прокурорский надзор : учеб. / под ред. М. Б. Смоленского, И. А. Жильцова. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко»; Академцентр, 2011. – С. 33.

дянської держави, а також сприяти підвищенню рівня ефективності протидії правопорушенням.

З цих питань, В. І. Ленін розробив і сформулював принципи організації та діяльності радянської прокуратури, покликаної забезпечити єдність законів, у тому числі й в діяльності державних органів. З цих питань він зазначав: «Треба пам'ятати, що на відміну від адміністративної влади прокурорський нагляд ніякої адміністративної влади і ніяких вирішальних голосів ні по одному адміністративному питанню не має. Прокурор має право і зобов'язаний робити тільки одне: здійснювати нагляд за встановленням дійсного однакового розуміння законності на всій території республіки, не дивлячись ні на які місцеві відмінності та всупереч будь-якого місцевого впливу на нього¹. У результаті цього, в 20 роки ХХ століття до складу Ради Народних Комісарів, який був виконавчим і розпорядчим органом, входив Народний комісаріат юстиції, до складу якого, в свою чергу, увійшла Прокуратура республіки, органи якої здійснювали нагляд від імені держави за законністю дій усіх органів влади, господарських установ, громадських і приватних осіб².

Важливе значення для зміцнення законності відіграло прийняття в 1922–1923 роках Кримінального, Кримінально-процесуального, Цивільного, Цивільного-процесуального та інших кодексів. Основи судочинства Союзу РСР і союзних республік 1924 р. розширили права органів прокуратури, поклавши на них нагляд за законністю судової діяльності. Прокуратури республік отримали право на оскарження в касаційному та наглядовому порядку ухвал, рішень та постанов суддів республіки. Більш того, з метою посилення нагляду за захистом трудових прав громадян вводились трудові прокурори³.

На сучасному етапі розвитку нашої країни пріоритетним завданням кримінальної процесуальної діяльності органів прокуратури є забезпечення прав, свобод і законних ін-

¹ Братановский С. Н. Прокуратура Российской Федерации в механизме защиты конституционных прав и свобод человека и гражданина : моногр. / С. Н. Братановский, А. В. Урываев. – М. : Директ–Медиа, 2012. – С. 23–24.

² Иващенко М. А. Место и роль прокуратуры в системе органов государственной власти / М. А. Иващенко // Молодой ученый. – 2014. – № 8. – С. 675.

³ Костенко Н. И. Место прокуратуры в государственном механизме / Н. И. Костенко // Государство и право. – 1995. – № 11. – С. 19.

тересів особи у кримінальному провадженні, а також спрямування її на утвердження верховенства права, законності та зміцнення правопорядку в державі. На сьогодні, незважаючи на новелу чинного КПК України щодо здійснення прокурором нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва, серед учених існують різноманітні позиції щодо правового статусу прокуратури. Так, на думку О. Б. Черв'якової, прокуратура повинна перебувати в системі законодавчої влади¹. На противагу цьому, В. М. Савицький, В. М. Точилівський, Л. М. Давиденко пов'язують місце прокуратури з судовою владою². У свою чергу, О. М. Бандурка та С. П. Головатий вважають, що прокуратура повинна бути у системі Мінюсту України³.

Разом з тим, М. М. Михеєнко пропонував децентралізувати, розосередити прокурорську систему, створивши дві підсистеми: загально-наглядову прокуратуру при парламенті, яка буде виконувати одну із функцій (контрольну) законодавчої влади, і прокуратуру при судах (судову прокуратуру), поклавши на неї функцію підтримання обвинувачення, здійснення нагляду за дотриманням законів органами досудового розслідування та органів, що виконують вироки судів⁴. Свою точку зору з цих питань висловили О. В. Марцеляк і В. Я Тацій, на думку яких прокуратуру необхідно включити у контрольну (наглядову) гілку влади⁵, яку ми під-

¹ Червякова Е. Б. Защита конституционных прав граждан средствами прокурорского надзора (проблемы общенадзорной деятельности); автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Е. Б. Червякова. – Х.: Укр. юрид. Акад., 1992. – С. 10.

² Савицкий В. М. Кризис прокурорского надзора / В. М. Савицкий // Социалистическая законность. – 1991. – № 1. – С. 31; Точилівський В. М. Про місце прокуратури в системі державних органів (до проекту нової Конституції України) / В. М. Точилівський // Право України. – 1992. – № 6. – С. 18–23; Давиденко Л. М. Місце прокуратури у системі державної влади України / Л. М. Давиденко // Вісник Академії правових наук України. – 1995. – № 3. – С. 65.

³ Бандурка О. М. Прокуратура: думки про її реорганізацію / О. М. Бандурка // Право України. – 1995. – № 9. – С. 40; Головатий С. П. Конституція України 1996 року у системі європейського конституціоналізму / С. П. Головатий // Право України. – 1997. – № 8. – С. 38–43.

⁴ Михеєнко М. М. О необходимости преобразования прокуратуры / М. М. Михеєнко // Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: вибрані твори. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – С. 40.

⁵ Марцеляк О. В. Контрольно-наглядові органи в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав і свобод громадян України: автореф. дис. ... канд. юрид.

тримуємо. Наразі у 2015 році Верховною Радою України прийнято новий Закон України «Про прокуратуру», яким, на нашу думку, концептуально врегульовано діяльність органів прокуратури, що сприйнято неоднозначно, тому очікуються зміни.

На думку російських учених, зокрема М. Б. Смоленського, І. А. Жильцова та Ю. Є. Вінокурова, специфічність прокурорського нагляду як вид державної діяльності полягає в тому, що він не відноситься до діяльності якоїсь однієї гілки влади, але має ознаки кожної з них, тим самим, сприяючи вдосконаленню їх функціонування, шляхом виявлення в діяльності законодавчих, виконавчих і судових органів порушень та вжиття заходів до їх усунення¹.

Доречною з цього питання видається наукова позиція К. І. Амірбекова, який зазначив, що прокуратура, перебуваючи поза рамками трьох гілок влади, об'єктивна і справедлива в оцінці юридичних рішень, що можна домогтися тільки маючи незалежність від інших органів². Таким чином, на нашу думку, органи прокуратури не повинні входити ні в одну з гілок влади, а її головне завдання повинно полягати в тому, щоб вона в межах закону забезпечувала необхідний механізм в рамках формування системи поділу влади, а також була важливим елементом системи стримувань і противаг. Незалежність прокуратури це необхідна умова для успішного її функціонування в сфері нагляду за виконанням законів, дотримання прав, свобод і законних інтересів кожної особи.

Відповідно до положень Рекомендації Комітету Міністрів держав-членів Ради Європи № 19 від 6.10.2000 р. щодо ролі прокуратури в системі кримінального судочинства «прокуратура це державний орган, який від імені суспільст-

наук: 12.00.02. / О. В. Марцеляк. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 1997. – С. 15; Тацій В. Я. Прокуратура в системі поділу влади / В. Я Тацій // Вісник прокуратури. – 1999. – № 2. – С. 27

¹ Смоленский М. Б. Прокурорский надзор : учеб. / под ред. М. Б. Смоленского, И. А. Жильцова. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко»; Академцентр, 2011. – С. 12; Винокуров Ю. Е. Прокурорский надзор : учеб. / под общ. ред. А. Ю. Винокурова. – М. : Юрайт, 2013. – С. 27.

² Амирбеков К. И. Функции прокуратуры в правообеспечительной юридической деятельности власти: теоретический подход / К. И. Амирбеков // Государственная власть и местное самоуправление. – 2014. – № 2. – С. 37.

ва й в суспільних інтересах забезпечує правозастосування, в разі якщо порушення закону тягне за собою кримінальне покарання, з урахуванням, з одного боку, прав особи, а, з іншої, потрібної дієвості системи кримінального правосуддя»¹. У свою чергу, Г. Середа зазначив, що у більшості країн-членів Ради Європи органи прокуратури в різних формах здійснюють діяльність поза кримінальною юстицією, тобто забезпечують захист прав і свобод громадян, суспільних та державних інтересів. Це стосується і колишніх республік Радянського Союзу – Азербайджану, Вірменії, Латвії, Литви, Росії, органи прокуратури яких мають аналогічні із прокуратурою України повноваження у цій сфері. Із трохи меншим обсягом повноважень прокурорський нагляд за виконанням і дотриманням законів здійснюється в Андоррі, Болгарії, Італії, Молдові, Сербії, Словенії, Угорщині, Хорватії та в інших країнах. Діяльність прокуратури України поза сферою кримінальної юстиції (представництво в суді інтересів громадян або держави та нагляд за дотриманням і виконанням законів) орієнтована на реалізацію права на захист². Наприклад, у п. 7.0.23. ст. 7 КПК Азербайджану закріплено, що прокурор це особа, яка в межах своїх повноважень та в порядку, передбаченому Кодексом, здійснює процесуальне керівництво попереднім розслідуванням кримінальної справи або підтримує в якості державного обвинувача публічне та публічно-приватне обвинувачення в суді³.

Слід відмітити, що відповідно Глава 7 Конституції Російської Федерації має назву «Судова влада та прокуратура», що, на нашу думку, є дещо некоректним. На перший погляд можна було б зробити висновок, що прокуратура входить до органів судової влади. Однак, такий висновок мабуть був би хибний, оскільки ст. 118 Конституції РФ за-

¹ Щодо ролі прокуратури в системі кримінального судочинства: Рекомендація REC(2000) № 19 Комітету Міністрів держав-членів Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1568277&Site=DC/>.

² Середа Г. Історичний розвиток та сучасні проблеми органів прокуратури / Г. Середа // Прокуратура України: історія, сьогодення та перспективи: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листопада 2011 року) / [редкол.: Ю. М. Дьомін (відпов. ред.), М. К. Якимчук, І. М. Козьяков та ін.]. – К.: Наці. Акад. прокур. України, 2012. – С. 14.

³ Уголовно-процесуальный кодекс Азербайджанской Республики: Закон Азербайджанской Республики от 14.07.2000 г. № 907-IQ – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.

кріплює, що правосуддя в Російській Федерації здійснюється тільки судом¹.

Відповідно ж до ст. 121 Конституції України органи прокуратури наділені такими функціями: 1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом; 3) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян; 5) нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами.

Таким чином, аналіз вказаних конституційних положень надає можливість зазначити, що: 1) перші дві функції стосуються діяльності прокурора у судових стадіях; 2) третя безпосередньо пов'язана з досудовим розслідуванням; 3) четверта поєднала як нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, так і при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян; 4) остання пов'язана з більш загальним наглядом за дотриманням прав і свобод людини та громадянина.

При цьому, на нашу думку, вказаний перелік функцій прокурора є не послідовним, у зв'язку з чим вважаємо, що спочатку було б доцільно вказати про загальний нагляд прокурора за дотриманням прав і свобод людини та громадянина органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами. Далі покласти функцію нагляду за додержанням законів органами, які проводять досудове розслідування та оперативно-розшукову діяльність. Потім функцію щодо судового провадження, зокрема це: підтримання державного обвинувачення в суді; представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом; нагляд за додержанням за-

¹ Конституция Российской Федерации (принята всенародным голосованием 12.12.1993 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=2875>.

конів при виконанні судових рішень у кримінальному провадженні. І, зважаючи на специфічні, нагляд за додержанням законів при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, оскільки такі заходи можуть бути застосовані як на стадії досудового розслідування, так і в судовому провадженні.

У продовження слід відмітити практику Європейського суду з прав людини, яка свідчить про віднесення органів прокуратури України до таких установ, які здатні забезпечити належне розслідування. У рішенні по справі «Геннадій Науменко проти України» (№ 43023/98 від 10 лютого 2004 року) суд дійшов висновку, що звернення до прокуратури в принципі є ефективним засобом захисту, передбаченим національним законодавством¹. Аналогічна позиція викладена також у рішенні Суду по справі «Кучерук проти України»². У зв'язку з цим, М. І Мичко запропонував удосконалити завдання прокуратури. Вчений обґрунтовує, що основними завданнями прокуратури слід вважати: 1) захист прав та законних інтересів людини громадянина і держави; 2) забезпечення законності в діях органів державної влади й управління; 3) зміцнення правопорядку³. На нашу думку, також доцільно закріпити положення щодо захисту не лише прав, а й свобод і законних інтересів особи.

З прийняттям КПК України у 2012 р., як зазначив Г. Середа, значно змінилась роль прокурора у кримінальному судочинстві⁴. На наш погляд, досить справедливим є положення про те, що один прокурор повинен супроводжувати кримінальне провадження від початку до кінця. Саме так законодавці вирішили підвищити зацікавленість і підвищи-

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: національна практика застосування в кримінальному судочинстві : навч.-метод. посіб. для суддів. – К. : Гештальт Консалтинг Груп, 2008. – С. 20.

² Справа «Кучерук проти України» (Заява № 2570/04) : Рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_839.

³ Мичко М. І. Проблеми функцій і організаційного устрою прокуратури України : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.10 / М. І. Мичко. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2001. – С. 14.

⁴ Середа Г. Історичний розвиток та сучасні проблеми органів прокуратури / Г. Середа // Прокуратура України: історія, сьогодення та перспективи : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листопада 2011 року) / [редкол.: Ю. М. Дьомін (відпов. ред.), М. К. Якимчук, І. М. Козьяков та ін.]. – К. : Наці. Акад. прокур. України, 2012. – С. 13.

ти відповідальність прокурора у якісному розслідуванні, оскільки на базі його результатів в суді треба буде підтримувати держане обвинувачення.

Однією із новел є положення ст. 36 чинного КПК України. Зокрема, відповідно до ч. 2 вказаної статті прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. У той же час, не дивлячись на широкий спектр законодавчо закріплених повноважень прокурора, у ст. 3 КПК України відсутнє визначення поняття «прокурор». У зв'язку з цим пропонуємо внести доповнення до КПК вказавши, що прокурор це державна службова особа, яка призначається на посаду в установленому законом порядку та в межах своєї компетенції від імені держави проводить досудове розслідування, здійснює нагляд за додержанням законів, підтримує державне обвинувачення в суді.

Аналіз повноважень прокурора, закріплених в КПК України, на нашу думку, свідчить про те, що законодавець не врахував усіх особливостей його наглядових повноважень, якими він наділений на час кримінального провадження, а також не здійснив чіткого їх розмежування. З цих питань Л. М. Лобойко доречно зазначив, що не всі суб'єкти правовідносин можуть перебувати між собою в адміністративному підпорядкуванні, але всі вони пов'язані процесуальним підпорядкуванням. Останнє передбачає вплив вищих у процесуальному відношенні органів на нижчі (начальник слідчого підрозділу на слідчого, прокурор на слідчого і керівника слідчого підрозділу, суд на всіх названих суб'єктів)¹, але, вважаємо, що таке підпорядкування повинно мати чітко встановлені межі та сприяти виконанню завдань кримінального судочинства, а також мати відповідні механізми стримань і противаг. Крім того, ані ст. 3 (визначення основних термінів) чинного КПК України, ані в Законі України «Про прокуратуру» не вжито термін «керівництво», «процесуальне керівництво» розслідуванням. Зміст поняття процесуального керівництва прокурором розкрито лише у Концепції реформування кримінальної юстиції України, розробленої Національною комісією із зміцнення демократії та

¹ Лобойко Л. М. Межі кримінально-процесуальної компетенції / Л. М. Лобойко // Наук. вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ. – 2007. – №1. – С. 244.

утвердження верховенства права та затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 р., як організації процесу досудового розслідування, визначення напрямів розслідування, координації процесуальних дій, сприяння створенню умов для нормального функціонування слідчих, забезпечення дотримання у процесі розслідування вимог законодавства України.

В той же час слід зазначити, що згідно КПК інших країн СНД прокурор також здійснює процесуальне керівництво. Зокрема, п. 84.2.2 ст. 84 КПК Азербайджану зобов'язаний здійснювати процесуальне керівництво досудовим розслідуванням¹, а ст. 32 КПК Грузії передбачає, що для забезпечення виконання функції кримінального переслідування прокуратура здійснює процесуальне керівництво слідством². У той же час, серед учених та практиків з цього приводу існують різні погляди.

Характеризуючи сутність та зміст керівництва процесуальною діяльністю як окремої самостійної функції, О. М. Ларін зазначив, що ухвалювати рішення про скерування розслідування та проведення слідчих дій, в яких поряд із слідчим беруть участь і інші особи, давати доручення та вказівки, пред'являти вимоги і виносити постанови, виконання яких є обов'язковим для інших – це і означає керувати, здійснювати керівництво³. На противагу цьому, з посиленням на процесуальну самостійність слідчого, В. А. Стрёмовський заперечив щодо надання прокурору права на здійснення процесуального керівництва розслідуванням. Учений зазначав, що слідчий самостійно здійснює все розслідування у справі і визначає коло наступних процесуальних дій, що їх потребує справа. Ця процесуальна самостійність слідчого необхідна для успішного виконання завдань слідчого. Тому слідчому необхідно надати можливість працювати так, щоб він не побоювався за прийняте

¹ Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики : Закон Азербайджанской Республики от 14.07.2000 г. № 907-IQ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.

² Уголовный-процессуальный кодекс Грузии от 9.10.2009 г. № 1772-Ис. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_09_10_2009.pdf.

³ Ларин А. М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции / А. М. Ларин. – М. : Юрид. лит., 1986. – С. 113.

ним рішення щодо справи, не виходив би з того, сподобається це прокуророві чи не сподобається¹, що ми підтримуємо. На підтвердження додамо думку Л. Грицаєнко, який поставив питання ще радикальніше: чи не перетворюється прокурорський нагляд на прокурорський контроль або іншими словами – процесуальне керівництво за діяльністю слідчого². У зв'язку з цим, цілком доречно зазначив О. Красноокий, що контроль і нагляд не є тотожними поняттями. Контроль – постійна функція будь-якого управління, умова забезпечення успішності його діяльності, він завжди є професійним, незалежно від того, відомчий він чи державний³. На нашу думку, саме слідчий, який проводить досудове розслідування з початку і до кінця, зможе прийняти вірні та законні рішення по кожному аспекту матеріалів кримінального провадження. Проте, органи досудового розслідування не мають процесуальної самостійності у прийнятті процесуальних рішень, а змушені лише узгоджувати питання щодо проведення процесуальних дій та виконувати вказівки. З приводу цього вченими неодноразово наголошувалось, що протиріччя в нечіткому розподілі повноважень між органами досудового розслідування та прокуратури може викликати серйозний конфлікт і непорозуміння⁴.

Досліджуючи дані питання, М. В. Руденко та В. П. Півненко зазначили, що нині в юридичній літературі сформувався шість поглядів на цю проблему. Так, одні автори повністю відкидають керівну роль прокурора під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, вважаючи, що процесуальне керівництво несумісне з прокурорським наглядом ні за призначенням, ні за змістом, ні за порядком реалізації. Другі автори вважають, що в ролі процесуальних керівників можуть виступати лише керів-

¹ Стремовский В. А. Предварительное расследование / В. А. Стремовский. – М., 1989. – С. 112.

² Грицаєнко Л. Правова природа діяльності прокурора на досудовому слідстві: процесуальне керівництво чи прокурорський нагляд / Л. Грицаєнко // Вісник прокуратури. – 2008. – № 11. – С. 69.

³ Красноокий О. Встановлення правопорушень при здійсненні нагляду за додержанням та застосуванням законів з питань прав громадян / О. Красноокий // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 11. – С. 66.

⁴ Даев В. Г. Основы теории прокурорского надзора / В. Г. Даев, М. П. Маршунов. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1990. – С. 91–94; Трубин Н. С. Прокурорский надзор за соблюдением законов органами дознания / Н. С. Трубин. – М., 1982. – С. 22.

ники органів досудового розслідування, яким більш притаманний цей вид процесуальної діяльності. Вони навіть пропонують термін «відомчий контроль» замінити терміном «процесуальне керівництво» для характеристики діяльності цих владних суб'єктів досудового розслідування. Треті відстоюють наявність у прокурора процесуального керівництва під час проведення досудового розслідування, але тлумачать його, як і український законодавець, у формі прокурорського нагляду. Четверті визначають процесуальне керівництво як один із засобів взаємодії прокурора з дізнавачем та слідчим. П'яті обґрунтовують наявність у прокурора самостійної функції у досудовому розслідуванні, що йменується процесуальним керівництвом під час проведення досудового розслідування кримінального правопорушення. А шості автори взагалі не знаходять ніякої різниці між прокурорським наглядом і процесуальним керівництвом під час проведення досудового розслідування кримінального правопорушення, вважаючи, що ці два поняття ідентичні. На їх думку, найбільш переконливою є п'ята точка зору, бо прокурорське процесуальне керівництво під час проведення досудового розслідування це, по-перше, самостійний напрям прокурорської діяльності, спрямований на забезпечення швидкого, повного, всебічного і неупередженого розслідування – дослідження всіх обставин учиненого кримінального правопорушення для надання зібраним доказам належної правової оцінки, що вказує на функціональний характер вказаної прокурорської діяльності. По-друге, якщо виконання прокурором функції нагляду за додержанням законів спрямовано на забезпечення законності всього досудового розслідування (дій і рішень всіх учасників цієї стадії процесу без будь-якого винятку), то виконання ним функції процесуального керівництва спрямовано лише на забезпечення швидкого, повного, всебічного та неупередженого розслідування кримінального правопорушення учасниками – слідчими, діючими вже в рамках прокурорського нагляду за дотриманням законності¹.

На міжнародному рівні, зокрема у Рекомендації Rec (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи «Щодо ролі проку-

¹ Руденко М. В. Про сутність прокурорського процесуального керівництва досудовим розслідуванням / М. В. Руденко, В. П. Півненко // Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ. – 2013. – № 1. – С. 279.

ратури в системі кримінального правосуддя»¹ зазначено, що процесуальне керівництво може здійснюватися прокуратурою з наданням прокурорам владних повноважень щодо органів розслідування. У зв'язку з цим, на думку О. Толочко, така роль прокурора закріплена у кримінальному процесуальному законодавстві європейських країн, зокрема у Німеччині (1974), Італії (1988), Іспанії (1995), Австрії (2004), Франції (2010). Визначено й мету прокурорського процесуального керівництва – забезпечити законність, ефективність та професійність досудового провадження. Органи прокуратури цих країн здійснюють досить суворий контроль за органами досудового розслідування. Однак, її завданням є не так власне охорона законності, як забезпечення інших прерогатив прокуратури, особливо процесуального керівництва слідством (Болгарія, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Румунія, Угорщина, Чехія, Швейцарія тощо). У той же час, у ряді колишніх соціалістичних країн за прокуратурою залишено лише право нагляду за виконанням законів у діяльності органів дізнання й оперативно-розшукових підрозділів. До таких держав належать, зокрема: Азербайджан (ст. 18 Закону про прокуратуру), Вірменія (КПК 1998 р.), Грузія (ст. 2 Закону про прокуратуру), Латвія (ст. 18 Закону про прокуратуру), Литва (ст. 118 Конституції). В Естонії за прокуратурою збережено функцію нагляду за законністю досудового провадження у кримінальних справах (ст. 1 Закону про прокуратуру, ст. 22 КПК). Предмет прокурорського нагляду за виконанням законів органами, що здійснюють дізнання та досудове слідство, в законах про прокуратуру держав СНД визначено в основному однаково, хоча є певні відмінності. Наприклад, згідно з Федеральним законом «Про прокуратуру Російської Федерації» предметом такого нагляду є дотримання прав і свобод людини та громадянина, встановленого порядку розгляду заяв і повідомлень про злочини, проведення оперативно-розшукових заходів і розслідування, а також законність рішень, прийнятих органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання й досудове слідство (ст. 29)².

¹ Щодо ролі прокуратури в системі кримінального судочинства : Рекомендація REC(2000) № 19 Комітету Міністрів держав-членів Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1568277&Site=DC>.

² Толочко О. Процесуальна діяльність прокурора у кримінальному провадженні:

З аналізу вказаного переліку повноважень прокурора, зокрема п. 15 ч. 2 ст. 36 КПК України, прокурор уповноважений підтримувати державне обвинувачення в суді, відмовитися від підтримання державного обвинувачення, змінювати його або висувати додаткове обвинувачення, але, на нашу думку, остання функція не має ніякого відношення до здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування. У зв'язку з цим, доцільно п. 15 слід виключити з ч. 2 ст. 36 КПК України і викласти в окремій додатковій частині вказаної статті. Пояснюється це тим, що у цій частині визначені повноваження прокурора із здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування. Роз'яснення терміну «досудове розслідування» міститься у п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України. Це стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Таким чином, повноваження прокурора підтримувати державне обвинувачення в суді, відмовлятися від підтримання державного обвинувачення, змінювати його або висувати додаткове обвинувачення у порядку, встановленому КПК України, не відносяться до його повноважень на стадії досудового розслідування. Більш того, не досить зрозумілою видається законодавча позиція, коли прокурора наділено досить широкими повноваженнями, але він має право відмовитись від підтримання державного обвинувачення в суді.

З приводу повноважень прокурора серед учених висловлюються різні позиції. Зокрема, радянські вчені з цих питань вважали, що прокурор у кримінальному судочинстві, як і в будь-якій іншій сфері правовідносин, виконує лише одну функцію, а саме нагляду за виконанням законів^{1,2}. Інші

структурно-функціональний аспект / О. Толочко // Вісник Нац. акад. прокуратури України. – 2013. – № 4. – С. 49–50.

¹ Басков В. И. Прокурорский надзор при рассмотрении судами уголовных дел / В. И. Басков. – М. : Юрид. лит-ра, 1982. – С. 259.

² Прокурорский надзор за законностью рассмотрения в судах уголовных дел / Р. Д. Ра-

вважали, що прокурор виконує в суді дві функції, зокрема нагляду за додержанням законів та підтримання обвинувачення, які сполучаються у його діяльності¹. Пізніше таку ж думку підтримала й Я. О. Ковальова².

На думку Ю. Л. Крючко, після прийняття у 1996 році Конституції України спір щодо процесуального статусу прокурора в суді як представника органу нагляду за додержанням законів утратив свою актуальність, оскільки Основний Закон визначив діяльність прокурора в судовому розгляді кримінальних справ як підтримання державного обвинувачення та закріпив принцип змагальності сторін³. Як зазначав В. М. Савицький, сторона в суді, яка одночасно наглядає за цим же судом, явне безглуздя, якщо ми хочемо не на словах, а насправді створити незалежну й авторитетну судову владу⁴. Іншу позицію висловлював В. Т. Маляренко, який вказував на те, що теза в ст. 121 Конституції України щодо покладання на прокуратуру функції державного обвинувачення лише в суді, є принципово неправильною. Справа в тому, що державне обвинувачення формується також й на стадії досудового розслідування, і якщо не прокурор, то хто ж тоді його має формувати, доводити і підтримувати їх у судовому розгляді. За таких обставин на прокуратуру України має бути покладена функція підтримання державного обвинувачення не тільки в суді, а й від початку та протягом усього кримінального процесу⁵.

Позитивним моментом є новела щодо закріплення на законодавчому рівні визначення терміну «державне обвинувачення», яке міститься у п. 3 ч. 1 ст. 3 чинного КПК

хунов, И. Г. Сапожников, Л. М. Казак, М. Г. Коржик. – М. : Юрид. лит-ра, 1963. – С. 14.

¹ Алексеев Н. С. Очерк развития науки советского уголовного процесса / Н. С. Алексеев, В. Г. Даев, Л. Д. Кокорев. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1980. – С. 119–120.

² Ковальова Я. О. Організаційно-правові основи відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Я. О. Ковальова. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2009. – С. 9.

³ Крючко Ю. Л. Проблеми підтримання державного обвинувачення у справах про навмисні вбивства / Ю. Л. Крючко. – Х. : ТОВ «Легас», 2000. – С. 20.

⁴ Савицький В. М. Стержневая функция прокуратуры осуществление уголовного преследования / В. М. Савицький // Российская юстиция. – 1994. – № 10. – С. 27.

⁵ Маляренко В. Т. Окремі проблеми реформування кримінальної юстиції в Україні : академічні читання / Київ. регіон. центр Академії правових наук України (Київ, 22.10.2008 р.) / доповідь члена-кореспондента Академії правових наук України, докт. юрид. наук В. Т. Маляренко // Правова інформатика. – 2008. – № 4 (20). – С. 6.

України, де зазначено, що це процесуальна діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Виходячи із законодавчого тлумачення цього положення, можна дійти до висновку, що не є державним обвинуваченням процесуальна діяльність прокурора, яка полягає у доведенні перед судом обставин вчинення особою, яка не є суб'єктом злочину, суспільно небезпечного діяння з метою забезпечення застосування до неї примусових заходів виховного та медичного характеру. Тому вважаємо, що у КПК України потрібно більш чітко визначити, як саме слід називати цей напрям діяльності прокурора.

На сьогодні досить актуальним залишається і питання щодо реалізації відшкодування шкоди потерпілому, заподіяної в ході кримінального правопорушення та нагляд із цих питань з боку органів прокуратури. У науковій літературі найчастіше даний напрям реалізується безпосередньо в межах прокурорського нагляду за додержанням законів, що є однією із гарантій захисту прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, зокрема й потерпілого. Зазначене положення передбачено пунктом 12 ч. 2 ст. 36 КПК України, в якому закріплено, що прокурор уповноважений пред'явити цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права. Однак, до теперішнього часу немає концептуальних досліджень з цього питання. Крім того, на нашу думку, враховуючи завдання кримінального провадження (ст. 2 КПК України), доцільно, щоб цивільний позов пред'являвся в інтересах особи, оскільки за своїм правовим значенням поняття особи є ширшим ніж поняття громадянина. У зв'язку з цим, у пункті 12 ч. 2 ст. 36 КПК України необхідно слово «громадянин» замінити на слово «особу».

У контексті нашого дослідження слід звернути увагу на питання щодо забезпечення прокурором цивільного позову у кримінальному провадженні. Зокрема, у п. 1.4, 1.5 Наказу Генеральної прокуратури України «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» від 19.12.2012 р. № 4гн передбачено обов'язок прокурора щодо

своєчасного вжиття заходів щодо усунення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, відшкодування завданої ним шкоди фізичним та юридичним особам, державним і комунальним інтересам, розшуку майна, яке стало предметом злочинного посягання, а також пред'явлення процесуальними керівниками цивільних позовів у кримінальному провадженні в установлених законом випадках¹. І як доречно зазначили Л. Р. Наливайко та О. Р. Мала, пред'явлення прокурором цивільного позову у кримінальному провадженні є одним із засобів захисту прав потерпілих, а також комплексом здійснення конституційних функцій, зокрема нагляду за додержанням законів органами дізнання і досудового слідства, підтримання державного обвинувачення в суді, представництва інтересів громадян та держави в суді та їх захисту при виконанні рішень судів².

Водночас, на практиці мають місце недоліки та прогалини із окреслених питань, у зв'язку з чим важливе значення у забезпеченні цивільного позову належить прокурору. Така специфіка та особливість прокурорського нагляду за додержанням вимог закону щодо відшкодування шкоди, заподіяної злочином, полягає в тому, що прокурорська діяльність містить елементи представництва, яка розпочинається на стадії досудового розслідування і знаходить своє логічне завершення у судовому провадженні³. На таку особливість вказував ще радянський вчений Т. В. Нор, який відмітив, що така діяльність прокурора є окремим напрямом, якому притаманні всі ознаки кримінальної процесуальної функції, оскільки має своє завдання, процесуальні форми (способи) вирішення, суб'єкти та процесуальні засоби, за допомогою яких вона реалізується⁴. У зв'язку з цим, Л. Р. На-

¹ Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні : Наказ Генеральної прокуратури України від 19.12.2012 р. № 4гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/gj.html?_m=publications&_t=rec&id=94102.

² Наливайко Л. Р. Особливості позивної діяльності прокурора у кримінальному провадженні як засобу реалізації конституційної функції прокуратури: актуальні питання у світлі прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України / Л. Р. Наливайко, О. Р. Мала // *Наук. вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ.* – 2012. – № 1. – С. 158.

³ Мезенцева І. Нагляд прокурора за дотриманням вимог закону щодо відшкодування шкоди, заподіяної злочином у системі конституційних функцій органів прокуратури / І. Мезенцева, О. Назарук // *Вісник прокуратури.* – 2009. – № 9 (99). – С. 19.

⁴ Нор В. Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве /

ливайко та О. Р. Мала зазначили, що діяльність прокурора із відшкодування шкоди, завданої злочином, перебуває у прямій залежності від функції підтримання державного обвинувачення в суді. При цьому, недоведеність вини у вчиненні злочину тягне за собою неможливість реалізації функції захисту майнових прав потерпілих щодо відшкодування шкоди. У таких випадках суд відмовляє у задоволенні позову або залишає його без розгляду¹.

Подібну думку висловлювали В. М. Савицький та І. І. Потеружа, на думку яких, функція підтримання цивільного позову залежна від обвинувачення та має похідний, субсидіарний від нього характер². З такою позицією не можна погодитись, оскільки у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення потерпілий має право його підтримувати в суді, а отже й пред'являти цивільний позов. Крім того, як свідчить аналіз юридичної літератури, на думку більшості вчених така діяльність прокуратури є самостійною кримінальною процесуальною функцією. Однак, на нашу думку, вона забезпечується та реалізовується в ході здійснення основних функцій прокуратури: обвинувачення, захисту та розгляду матеріалів кримінального провадження в суді. Свідченням цього є той факт, що прокурор виступає в інтересах особи (фізичної, юридичної або держави), а не цивільним позивачем і відмова прокурора від позову не позбавляє особу, в інтересах якої пред'явлено позов, реалізувати право на пред'явлення позову в порядку цивільного судочинства. Прокурора не можна вважати і представником позивача, оскільки він пред'являє позов не за дорученням останнього і не пов'язаний з його волевиявленням. Як у разі пред'явлення позову, так і у разі підтримання заявленого іншою особою позову, прокурор є органом, який здійснює нагляд за законністю.

Як зазначив А. В. Лапкін, вказана діяльність прокурора є міжгалузеву, оскільки реалізується в межах всіх фун-

В. Т. Нор. – К. : Главное изд-во «Вища школа», 1989. – С. 22.

¹ Наливайко Л. Р. Особливості позивної діяльності прокурора у кримінальному провадженні як засобу реалізації конституційної функції прокуратури: актуальні питання у світлі прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України / Л. Р. Наливайко, О. Р. Мала // Наук. вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ. – 2012. – № 1. – С. 159.

² Савицький В. М. Потерпевший в советском уголовном процессе / В. М. Савицький, И. И. Потеружа. – М., Госюриздат, 1963. – С. 124–125.

кції прокуратури. Водночас, стан відшкодування потерпілим заподіяної злочином шкоди на сьогодні є незадовільним, що вимагає перегляду існуючих у цій сфері правовідносин і побудови єдиного механізму відшкодування, який би передбачав задоволення вимоги потерпілого про відшкодування заподіяної йому злочином шкоди послідовно у межах всіх існуючих і потенційно можливих форм відшкодування, за активної участі прокурора у вирішенні цього питання.

При визначенні завдань прокурора в процесі здійснення цієї діяльності, автор запропонував, зберігаючи підпорядкування прокурора у кримінальному процесі принципу публічності, досягти такого стану, за якого забезпечення прав потерпілого визнавалося б домінуючим публічним інтересом у кримінальному процесі. Відповідно, в процесі реалізації вказаної діяльності прокурор виконує завдання трьох рівнів: 1) захисту прав і свобод людини як завдання органів прокуратури; 2) забезпечення прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, чиї права порушені злочином, як завдання кримінального судочинства; 3) сприяння в реалізації, охорони та захисту прав і законних інтересів потерпілого, як спеціальне завдання вказаної діяльності прокурора¹. Крім того, учений зазначив, що від прокурора залежить реалізація кожної із форм відшкодування, як передбачених законом (відшкодування за рахунок особи, яка вчинила злочин чи осіб, відповідальних за її дії: добровільне чи за допомогою цивільного позову), так і перспективних (компенсація за рахунок держави). При цьому, прокурор бере безпосередню активну участь у цьому процесі та здійснює нагляд за дотриманням прав потерпілого та інших осіб, а також за дотриманням вимог закону органами і посадовими особами у цьому напрямі².

Слід наголосити, що на прокуратуру також покладено обов'язок пред'являти позови в інтересах держави. Однак,

¹ Лапкін А. В. Організаційно-правові основи діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А. В. Лапкін. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2011. – С. 10–11, 13.

² Лапкін А. В. Участь прокурора у відшкодуванні потерпілому заподіяної злочином шкоди / А. В. Лапкін // Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти : зб. тез допов. за матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (11–12 грудня 2009 року) / Держ. вищий навч. заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – С. 177.

чинне законодавство не містить визначення поняття «інтереси держави», у зв'язку з чим воно є оціночним поняттям. У тому разі, прокурор в кожному конкретному кримінальному провадженні має самостійно визначити, у чому саме полягає порушення інтересів держави, обґрунтувавши у позовній заяві необхідність їх захисту та відновлення. Поряд із цим, законодавцем неврегульованим залишається питання щодо чіткої закріплення підстав, за яких прокурор пред'являє позов в інтересах держави, що на практиці викликає суперечності між прокурором і судом із цих питань. У таких випадках прокурору необхідно звертатись до Рішення Конституційного Суду України від 08.04.1999 р. у справі №1-1/99 щодо офіційного тлумачення положень ст. 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою інтересів держави в арбітражному суді). У цьому Рішенні Конституційний суд України дійшов висновку, що державні інтереси закріплюються нормами як Конституції України, так й інших законів і нормативно-правових актів. В основі вказаного поняття завжди є потреба враховувати загальнодержавні (політичні, економічні, соціальні та інші) дії, програми, що спрямовані на захист суверенітету, територіальну цілісність, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання тощо¹. У зв'язку з цим, ученими запропоновано поняття «інтереси держави» розуміти як закріплену Конституцією та законами України, міжнародними договорами (іншими правовими актами) систему фундаментальних цінностей у найбільш важливих сферах життєдіяльності українського народу і суспільства (політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та ін.). З викладеного випливає, що саме соціальна цінність тих чи інших суспільних відносин, яка визначається суспільством і державою, складає найважливіший елемент поняття «державний інтерес»².

¹ Рішення Конституційного Суду України від 08.04.1999 р. у справі № 1-1/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 15. – С. 5.

² Наливайко Л. Р. Особливості позовної діяльності прокурора у кримінальному провадженні як засобу реалізації конституційної функції прокуратури: актуальні питання у світлі прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України / Л. Р. Наливайко,

Крім того, досліджуючи зміст і співвідношення понять «права» і «законні інтереси», Д. В. Шилова зазначила, що в більшості випадків категорія «права й законні інтереси» вживаються в юридичній літературі як усталена мовна конструкція без указівки на нормативне навантаження окремих її складників. Такий підхід свідчить про змістовну єдність понять «права» і «законний інтерес», але не дає підстави для їх повного отожднення¹, що ми підтримуємо.

Виходячи з вищевикладеного можна визначити, що специфіка та особливість прокурорської діяльності щодо контролю за забезпеченням відшкодування шкоди, заподіяної у ході вчинення кримінального правопорушення, полягає в тому, що, розпочинаючись на досудовому розслідуванні, він знаходить своє логічне завершення на стадії судового розгляду матеріалів кримінального провадження, адже саме судовий розгляд матеріалів кримінального провадження найбільш чітко виявляє якість досудового розслідування. Таким чином, прокурор, здійснюючи нагляд за дотриманням вимог закону щодо відшкодування шкоди, має використовувати весь спектр повноважень у кримінальному провадженні для повного, швидкого та неупередженого виконання завдань кримінального провадження.

У зв'язку з цим, статтю 2 КПК України доцільно закріпити додатковою частиною і викласти її у такій редакції: в ході виконання завдань кримінального провадження слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані вжити всіх законних заходів щодо повного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також поновлення прав, свобод і законних інтересів кожного учасника кримінального провадження. Подальші дослідження, а також внесення змін та доповнень до КПК України з окреслених питань забезпечить більш ефективний захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні.

О. Р. Мала // Наук. вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ. – 2012. – № 1. – С. 161–162.

¹ Шилова Д. В. Захист прав та законних інтересів учасників кримінального провадження при його закритті на стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.0 / Д. В. Шилова. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2014. – С. 8.

Розділ 3

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ, СВОБОД ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО

3.1. ВПЛИВ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТІВ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І РЕАЛІЗАЦІЮ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО

Як свідчить історія, Друга світова війна кардинально змінила погляди на гарантії миру в усьому світі. Так, уперше у світовій історії людство збагнуло справжню цінність прав і свобод людини, що й зумовило принципове оновлення правового механізму захисту прав людини. Починаючи з цього часу вони перестали бути суто внутрішньою компетенцією держав і набули міжнародного значення, втілюючись в ідеї утворення нового міжнародного правопорядку, основою якої є повага до основних прав і свобод людини¹.

В останні десятиліття світовою спільнотою прийнято ряд важливих міжнародних правових актів у сфері захисту прав і свобод особи. Зокрема, Загальну декларацію прав людини 1948 р., Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. та інші. В зазначених документах уперше було закріплено комплекс основних прав і свободи людини та громадянина, які на сьогодні прийнято називати міжнародними правовими стандартами. Їх значення полягає в тому, що у них проголошено, «...всі люди є вільними й рівними у своїй гідності та правах, що надає кожному право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення основних прав і законних інтересів, закріпле-

¹ Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав та основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України : навч. посіб. / авт. кол. : М. В. Мазур, С. Р. Тагієв, А. С. Беніцький, В. В. Костицький ; відп. ред. В. М. Карпунов. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. – С. 12–13.

них Конституцією та іншими законами», «...всі люди є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист законом, а також жодне обмеження чи применшення будь-яких основних прав людини» та ін.

Таким чином, можна констатувати, що міжнародне правове визнання та закріплення правової природи основоположних прав і свобод людини та громадянина стало центром пильної уваги на міжнародному рівні. З огляду на це, для України як активного учасника міжнародної спільноти важливою умовою повноправного членства є визнання та імплементація у національне законодавство загальновищаних норм і принципів.

У той же час, міжнародні правові стандарти захисту прав людини починають активно розроблятися й на регіональному рівні, що пов'язано з діяльністю Ради Європи. Відтак, цей рівень стає не менш важливим, а з приєднання України до Статуту Ради Європи (Закон України «Про приєднання України до Статуту Ради Європи» від 31.10.1995 р.) наша держава взяла на себе зобов'язання гармонізувати національне законодавство відповідно до норм міжнародного права. Перш за все, це обумовлено тим, що у положеннях ст. 3 Статуту повага до прав людини є основоположним принципом участі у Раді Європи. У разі ж порушення таких прав, Комітет міністрів Ради Європи уповноважений застосувати санкції у вигляді призупинення участі держави-члена або зовсім її виключення із Ради Європи.

Причинами такої активної діяльності, на думку Т. І. Пашука, стали наступні чинники: по-перше, в рамках правової системи Ради Європи діє специфічний міжнародний правовий інструментарій, гарантуючий права людини, в тому числі й право на ефективний спосіб захисту; по-друге, для захисту прав людини міжнародна спільнота (на європейському правовому просторі) особливу роль відводить ефективним юридичним засобам відновлення порушеного права; по-третє, національне право України повинно бути інструментом її соціально-економічної інтеграції в Європу¹.

За висловлюванням Ю. В. Лисюка, дотримання прав,

¹ Пашук Т. І. Право людини на ефективний державний захист її прав та свобод : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Т. І. Пашук. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2006. – С. 11.

свобод та законних інтересів особи у будь-якій галузі прав є фундаментом розвитку людини, суспільства та держави в цілому, оскільки становлення суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової держави прямо залежить від дотримання, реалізації та захисту основних прав і свобод людини в державі, які в свою чергу виступають ключовим та основним гарантом правового статусу держави¹. При цьому, на думку О. О. Юхна, до цього нас спонукають як внутрішні, так і зовнішні чинники. До зовнішніх чинників учений відніс вимоги Ради Європи, а до внутрішніх намагання побудувати правову, демократичну державу, яка б гарантувала забезпечення та реалізацію прав і свобод її громадян².

В цілому, міжнародні правові стандарти у сфері захисту прав людини складаються із сукупності загальновизна-них норм і принципів, до яких відносяться наступні складові: 1) визнання та запровадження права та свободи особи в усіх сферах життєдіяльності; 2) обов'язкове закріплення кожною державою загальних принципів природного права; 3) забезпечення та дотримання прав особи без будь-якої дискримінації; 4) відповідальність держави за порушення прав особи; 5) подальше постійне удосконалення та розширення захисту прав особи та запровадження ефективного контролю правового механізму відновлення порушених прав. Водночас, дослідження положень зазначених міжнародних актів надає можливість підкреслити, що значна увага у них приділена саме захисту прав підозрюваного, обвинуваченого, зокрема щодо затримання, тримання під вартою, участі у провадженні захисника та ін. Разом з цим, захист прав потерпілого (жертви) впливає із загальних прав кожної людини, зокрема: право на рівний доступ до суду та рівність перед судом; право на відкритий судовий розгляд; право на судовий розгляд компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону тощо.

¹ Лисюк Ю. В. Процесуальна форма як гарант прав і свобод людини у кримінальному провадженні / Ю. В. Лисюк // Впровадження нового Кримінального процесуального кодексу України в правоохоронну діяльність та навчальний процес: досвід та шляхи удосконалення : матер. наук.-практ. конф., м. Харків, 5 квіт. 2013 р. / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2013. – С. 52.

² Юхно О. О. Теоретичні та прикладні аспекти застосування нового Кримінального процесуального кодексу України у кримінальному судочинстві / О. О. Юхно // Митна справа. – 2012. – № 4 (82). – Ч. 2, кн. 2. – С. 320.

У цьому контексті важливого значення набуває положення, згідно якого суд зобов'язаний визначити істотним порушенням прав людини і основоположних свобод у разі порушення права на захист. Проте, у положеннях ст. 20 КПК України правом на захист забезпечений підозрюваний, обвинувачений, виправданий і засуджений. Між тим, у світлі рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи основною функцією кримінального правосуддя має бути задоволення запитів і охорона прав та законних інтересів й потерпілого¹.

В цьому напрямі ми відстаємо від вимог міжнародних правових стандартів, практики та кримінального процесуального законодавства країн СНД, в той же час наукові дослідження з цих питань також достатньо не проведено, зокрема після прийняття чинного КПК України у 2012 році.

Досліджуючи міжнародні правові стандарти захисту прав потерпілих у кримінальному процесі, О. В. Капліна зазначила, що одним із перших документів, в якому було звернено увагу на жертви злочинів, стала Конвенція про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів (підписана членами Європейської Ради 24 листопада 1983 року), де в статті 2 закріплено необхідність відповідальності держави за шкоду, заподіяну особі в результаті вчинення щодо неї навмисних насильницьких злочинів. Учена відмітила, що у Конвенції підтримано ідею вибіркового відшкодування шкоди лише для певних категорій осіб: а) тим, кому внаслідок навмисних насильницьких злочинів була завдана істотна шкода фізичному стану або здоров'ю; б) тим, хто перебував на утриманні загиблого внаслідок злочину. Компенсація повинна відшкодувати принаймні: при втраті заробітку, втратах на ліки і госпіталізацію, втратах на похорон, а також на забезпечення утриманців (ст. 4). У ст. 3 Конвенції передбачено, що відшкодування шкоди здійснюється тією державою, на території якої вчинено злочин. Держави повинні вжити всіх заходів до того, щоб потенційним суб'єктам була надана повна інформація про відшкодування заподіяної шкоди.

Пізніше, 29 листопада 1985 року Генеральною Асамб-

¹ Рекомендация R (85) 11 Комитета министров государствам-членам относительно положения потерпевшего в рамках уголовного права и уголовного процесса от 28.06.1985 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_127.

леєю ООН була прийнята Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, яка досить широко трактує поняття «жертви злочинів». У Декларації узагальнені найбільш прогресивні досягнення в галузі захисту прав людини. Державам пропонується створити і зміцнити судові і адміністративні механізми, щоб забезпечити можливість жертвам одержувати компенсацію за допомогою офіційних або неофіційних процедур, які б мали оперативний характер, були б справедливими, недорогими і доступними, сприяти тому, щоб судові і адміністративні процедури відповідали потребам жертв злочинів. Це, зокрема, може бути досягнуто шляхом інформування потерпілих про їх права, обсяг і терміни проведення та хід судового розгляду кримінальної справи, а також шляхом забезпечення можливості висловлення і розгляду думок, побажань жертви на відповідних етапах судового розгляду у випадках, що стосується особистих інтересів потерпілого; вжиття заходів по охороні його життя і забезпечення безпеки його сім'ї, свідків з його боку, а також захист від залякування та помсти. У Декларації наголошено на те, що держави повинні розвивати й широко забезпечувати відповідні права й засоби правового захисту для жертв злочинів¹.

Із аналізу вищезазначених міжнародно-правових актів вбачається, що вони закріплюють основні правові вимоги щодо захисту прав потерпілого (жертв злочинів), дотримання яких важливе в кожній демократичній, правовій державі. Зокрема, досить необхідним є положення, що за відповідних обставин правопорушники або треті сторони, які несуть відповідальність за їхню поведінку, повинні надавати справедливую реституцію жертвам злочинів, їх сім'ям або утриманцям. Така реституція повинна включати повернення власності, виплату за заподіяну шкоду, відшкодування витрат, понесених в результаті віктимізації, надання послуг і відновлення порушених прав.

Крім того, в Рекомендації відносно міжнародного співробітництва в галузі запобігання злочинності та криміналь-

¹ Капліна О. В. Міжнародно-правові стандарти захисту прав потерпілих у кримінальному процесі: інтерпретація і проблеми імплементації в національне законодавство України / О. В. Капліна // Вісник Хмельницького ін-ту регіонального управління та права. – 2004. – № 1–2. – С. 224–225.

ного правосуддя в контексті розвитку, прийнятої Резолюцією 45/107 Генеральної Асамблеї ООН 14 грудня 1990 зазначено, що стосовно жертв злочинів необхідно розробити рекомендації, які повинні містити перелік всеосяжних заходів для проведення роботи щодо захисту, наданню правової допомоги, а також відшкодування (компенсації) шкоди. Такі рекомендації слід застосовувати відповідно до правових, соціальних, культурних і економічних умов кожної країни, а також врахувати важливу роль неурядових організацій у цій сфері діяльності¹.

Питанням відновлення прав потерпілих приділяють увагу й Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням («Токийські правила»), прийняті Резолюцією 45/110 Генеральної Асамблеї ООН 14 грудня 1990 року. Зокрема, п. f ст. 8.2 Резолюції серед санкцій, що можуть бути призначені органами, які виносять вирок щодо неповнолітніх, передбачено такий захід, як повернення майна жертві або постанову про компенсацію². У той же час, ст. 46 Правил Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, передбачено, що неповнолітні, які працюють у виправних установах, повинні мати право користуватися частиною свого заробітку для відшкодування збитку жертвам вчиненого ним правопорушення³. Однак, за дослідженням, на практиці зазначені положення не завжди враховуються представниками адміністрації виправних установ.

Важливе значення для відшкодування (компенсації) шкоди в кримінальному судочинстві має ст. 68 «Захист прав потерпілих і свідків та їх участь в провадженні», а також ст. 75 «Відшкодування шкоди потерпілим» Римського статуту-

¹ Рекомендации относительно международного сотрудничества в области предупреждения преступности и уголовного правосудия в контексте развития : Резолюцией 45/107 Генеральной Ассамблеи ООН от 14.12.1990 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_832.

² Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) : Резолюцией 45/110 Генеральной Ассамблеи ООН от 14.12.1990 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_907.

³ Правила Организации Объединенных Наций, касающиеся защиты несовершеннолетних, лишенных свободы : Резолюцией 45/113 Генеральной Ассамблеи от 14.12.1990 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_205.

ту кримінального суду від 17.07.1998 р.¹. У зв'язку з цим, на 5-му засіданні, що відбулося 2 червня 2010 року, було проведено конференцію на тему «Вплив системи Римського статуту на потерпілих». У ході конференції основна дискусія була зосереджена на питаннях участі потерпілих і відшкодування їм шкоди, включаючи захист свідків, ролі інформаційно-пропагандистської діяльності та важливість Цільового фонду для потерпілих. Було визнано та підтверджено важливість участі потерпілих як зацікавлених сторін, а також необхідності зміцнення їх правового становища як зацікавлених сторін і бенефіціарів Римського статуту. Було наголошено на необхідності належного правового захисту потерпілих і свідків, а також їх посередників. Крім того, було вирішено, що необхідно розробити масштабну програму інформаційно-пропагандистської діяльності з метою ознайомлення населення із завданнями Суду, роз'яснення його ролі та забезпечення доступності для встановленої і визначеної системи порушених прав та законних інтересів особи, при цьому, приділяючи особливу увагу громадам, які мешкають у віддалених районах.

Дещо пізніше, на 9-му засіданні, що відбулося 8 червня 2010 року, було прийнято Резолюцію про вплив системи Римського статуту на потерпілих. Резолюцією визначено наступні права потерпілих: на рівний та ефективний доступ до правосуддя, захист та підтримку; на оперативне та адекватне відшкодування (компенсації) завданої шкоди, а також доступ до відповідної інформації щодо порушених прав і правового механізму його відшкодування, що є необхідним складовим елементом правосуддя. До Резолюції також був включений заклик щодо подальшого наполегливого продовження Суду в напрямі оптимізації своєї стратегії відносно потерпілих і вдосконалення шляхів вирішення проблем з цих питань².

Проблеми захисту прав потерпілого неодноразово ставали предметом наукової дискусії на різних рівнях – як на державному, так і міжнародному. Зокрема, питання рефор-

¹ Римский статут международного уголовного суда от 17.07.1998 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_588/.

² Конференция по обзору Римского статута Международного уголовного суда / Кампала, 31 мая – 11 июня 2010 года [Официальный отчет]. – Гаага : Издание Международного уголовного суда. – С. 5.

мування системи відшкодування (компенсації) потерпілому шкоди, завданої в ході кримінального правопорушення, в Україні почали досліджуватись з перших років проголошення незалежності. Основними засадами захисту прав і законних інтересів потерпілого повинно стати справедливе поведження, інформованість, забезпечення відшкодування шкоди, надання безоплатної правової та ін. Поряд із цим, основними напрямками забезпечення захисту прав і законних інтересів потерпілих визнано:

– по-перше, впровадження міжнародних принципів захисту, закріплених Декларацією основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою¹ та Європейською конвенцією щодо відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів². Зокрема, зазначено, що мільйонам людей у всьому світі наноситься шкода в результаті злочинів і зловживання владою, при цьому, права жертв не визнаються належним чином.

– по-друге, впровадження до КПК України положень, що передбачають розширення процесуальних прав і законних інтересів потерпілих відповідно до Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи 11(85)11 щодо становища потерпілого в рамках кримінального права та процесу³;

– по-третє, розроблення закону з питань забезпечення відшкодування потерпілим шкоди; розроблення механізму реалізації права потерпілого на відшкодування (компенсації) заподіяної злочиним шкоди;

– по-четверте, створення Спеціального фонду для відшкодування (компенсації) шкоди потерпілим і встановлення обсягів коштів для вирішення цих проблем та ін.

Як доречно зазначив М. Я. Никоненко, одним з різновидів юридичних гарантій, що забезпечують повне відшкодування завданої кримінальним правопорушенням матеріа-

¹ Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою від 29.11.1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_114.

² Європейська конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів (ETS N 116) від 24.11.1983 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_319.

³ Рекомендація R (85) 11 Комітета міністрів державам-членам относительно положения потерпевшего в рамках уголовного права и уголовного процесса от 28.06.1985 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_127.

льної шкоди, є кримінальні процесуальні гарантії¹. На підтвердження його думки М. В. Орлов, такі гарантії вбачає насамперед у принципах кримінального судочинства, процесуальній формі, процесуальних правових нормах й правових інститутах, що регулюють ту чи іншу форму відшкодування матеріальної шкоди, у діяльності суб'єктів відповідних правовідносин, у тому числі службових осіб правоохоронних органів і окремих учасників кримінального процесу відповідно до своїх повноважень, а також у належному здійсненні прокурорського нагляду та судовому контролю за процесом відшкодування заподіяної злочином матеріальної шкоди. При цьому, він слушно зазначає, що процес відшкодування завданої злочином матеріальної шкоди не тільки складний як такий. Він передбачає наявність належного законодавства і точне втілення його приписів у життя. Цей процес найчастіше пов'язаний із значним обмеженням демократичних прав і свобод, наданих громадянам Конституцією України, а будь-яке їх обмеження допустиме лише в рамках закону².

Незважаючи на значне удосконалення чинного законодавства, як зазначає Г. Ю. Юрін, чинний процесуальний механізм захисту прав фізичних осіб, не дивлячись на демократичну розбудову суспільства та прагнення держави, ще повністю не сформований³. У зв'язку з цим ми підтримуємо думку Д. В. Плачкова, який зазначив, що одним із напрямів посилення правових гарантій захисту прав і законних інтересів потерпілих від злочинного посягання осіб є покращення законодавчого регулювання відшкодування заподіяної злочином шкоди, розширення з цією метою взаємодії різних галузей права. Насамперед, це стосується процесуальних механізмів кримінально-правового та цивільно-правового характеру⁴.

¹ Никоненко М. Я. Поняття, види і зміст кримінально-процесуальних гарантій / М. Я. Никоненко // Науковий вісник НАВСУ. – К., 2001. – Вип.1. – С. 59–69.

² Орлов М. В. Кримінально-процесуальні гарантії відшкодування матеріальної шкоди, заподіяні злочином: [Обґрунтування гарантій контролю та примусу на виконання відшкодування збитків винуватця потерпілій стороні, огляд законодавства] / М. В. Орлов // Право України. – 2004. – №5. – С. 68–71.

³ Юрін Г. Ю. Право фізичної особи на відшкодування завданої шкоди від злочину / Г. Ю. Юрін // Юридична наука та правоохоронна діяльність. – 2005. – Вип. 6. – С. 13–16.

⁴ Плачков Д. В. Місце відносин відшкодування шкоди державою, завданої фізичній особі злочином, у цивільному праві України / Д. В. Плачко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2011. – № 4 – С. 120.

Слід відмітити, що цим питанням приділяється увага на Конгресах ООН із запобігання злочинності та кримінального правосуддя, що впливають на національну політику та практику, а також розвивають міжнародне співробітництво у цій сфері, сприяючи обміну думками та досвідом, мобілізуючи громадську думку та виробляючи рекомендації щодо різних варіантів політики на національному, регіональному та міжнародному рівнях. Деякі з цих рекомендацій безпосередньо стосуються проблем відновлення прав потерпілих. Зокрема, в Керівних принципах в галузі запобігання та кримінального правосуддя в контексті розвитку і нового міжнародного економічного порядку (додаток до Міланського плану дій), прийнятих на сьомому Конгресі Організації Об'єднаних Націй з попередження злочинності та поводження з правопорушниками, 26 серпня-6 вересня 1985 р., наголошено на необхідності вжиття законодавчих та інших заходів з метою забезпечення жертв злочинів ефективними засобами правового захисту, включаючи компенсацію за шкоду, заподіяну злочином (ст. 12)¹.

Разом із вказаним, принципове значення у сфері захисту прав потерпілих мають документи IX Конгресу ООН (Каїр, 29 квітня-8 травня 1995 року) щодо запобігання злочинності і поводження з правопорушниками. Суттєве значення має й рішення XI Конгресу Міжнародної Асоціації кримінального права (МАКП), на якому вперше було сформульовано вихідні положення та загальні принципи відшкодування шкоди потерпілому від злочину. У преамбулі заключного документу цього Конгресу зазначено, що відшкодування збитків потерпілому в результаті злочинів є засобом відновлення юридичної та громадської рівноваги в руках сучасної правової політики, що ефективно доповнює кримінальні санкції з урахуванням ресоціалізації засудженого. Ефективна компенсація, що базується на сучасних вимогах суспільної солідарності, є завданням суспільства, особливо в тих випадках, коли правопорушник невідомий

¹ Руководящие принципы в области предупреждения и уголовного правосудия в контексте развития и нового международного экономического порядка : приложение к Миланскому плану действий, принятому на седьмом Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, Милан (Италия) 26 августа – 6 сентября 1985 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://kdnzp.midural.ru/files/k-milanskomu_planu_rukovodjashhie_principy_v_.pdf.

або проти нього не порушували судовий процес, або його засуджували, але він неплатоспроможний¹. У зв'язку з цим, Р. Р. Трагнюк зазначив, що найбільший інтерес становлять Рекомендації щодо становища потерпілого, які є першим таким європейським актом, спрямованим на зміцнення довіри з боку жертви злочину до правосуддя і залучення її до співпраці. Рекомендації закликають уряди держав звертати більше уваги на завдану потерпілому фізичну, психологічну, матеріальну та соціальну шкоду, а також розглянути заходи, яких доцільно вжити при задоволення його запитів у всіх стадіях кримінального судочинства². У свою чергу, О. Д. Бойков відмітив, що Конгрес переніс акцент з пріоритетного захисту прав правопорушника на пріоритетний захист жертв злочинів і суспільних інтересів, цим самим поставив нові суттєві завдання перед кримінальним, кримінальним процесуальним законодавством і віктимологічним розподілом криміналістичної науки³, що є свідченням певного пошкваллення в напрямі захисту прав, свобод і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві.

Проблемні питання щодо захисту прав і законних інтересів потерпілого з боку органів правосуддя, як відмітив С. А. Григоров, стали предметом розгляду на двох останніх Конгресах ООН із запобігання злочинності та кримінального правосуддя, що проходили в 2005 р. в Бангкоке та в 2010 р. в Сальвадорі, де було зазначено, що багато потерпілих незадоволені станом забезпечення їх прав і законних інтересів. У зв'язку з цим, захист конституційних прав потерпілого, зміцнення його процесуального статусу залишається одним із пріоритетних напрямів держави⁴, що ми підтримуємо. У результаті обговорень на Конгресах, напрацьованні пропозицій та рекомендацій було сформульовано принципи правосуддя: справедливого поводження з жертвами та свідками

¹ Ульянов В. Г. Реализация прав потерпевших в российском уголовном процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В. Г. Ульянов. – Краснодар : Кубанский гос. ун-т, 1998. – С. 25.

² Трагнюк Р. Р. Принципи і стандарти захисту учасників кримінального судочинства у міжнародних документах / Р. Р. Трагнюк // Право України. – 2002. – № 8. – С. 27.

³ Бойков А. Д. Третья власть в России. Очерки о правосудии, законности и судебной реформе 1990–1996 гг. / А. Д. Бойков. – М. : Изд-во НИИСЗ, 1997. – С. 221.

⁴ Григоров С. А. Об обеспечении некоторых прав потерпевших от преступлений / С. А. Григоров // Вестник Московского университета МВД России. – 2012. – № 5. – С. 124.

злочинів; забезпечення учасникам процесу доступу до механізму правового та адміністративного захисту; забезпечення права на реституцію, компенсацію, соціальну допомогу тощо. Сформульовані принципи відображено в міжнародному законодавстві, національних законодавствах держав, до яких можна віднести й Україну.

На сьогодні питанням захисту прав і законних інтересів потерпілого приділяється увага Радою Європи. Зокрема, в Рекомендації R (85) 11 Комітету міністрів державам-членам стосовно положення потерпілого в межах кримінального права та кримінального процесу від 28.06.1985 р. вказано на необхідність в рамках системи кримінального правосуддя звертати більше уваги на заподіяний потерпілому фізичний, психологічний, матеріальний і соціальний збиток, а також розглянути заходи, що доцільно вжити у зв'язку з цим для задоволення його потреб¹. У свою чергу, про необхідність відшкодування шкоди потерпілому в співвідношенні з визнанням потреб правопорушника щодо його соціального статусу йдеться й у Рекомендації № R (92) 16 про Європейські правила щодо загальних санкцій і заходів, прийнятої Комітетом Міністрів Ради Європи 19 жовтня 1992 р.² Перспективні форми відновлення прав потерпілих передбачені в Рекомендації № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах, прийнятої Комітетом Міністрів Ради Європи 15 вересня 1999 р. Незважаючи на те, що ці норми представлені в рекомендаційній формі, згідно п. «Б» ст. 15 Статуту Ради Європи Комітет Міністрів має право запросити від урядів-членів інформацію про хід виконання таких рекомендацій³.

З цих питань, О. А. Зайцев зазначив, що з початку 90-х років проблемі захисту учасників кримінального процесу

¹ Рекомендация R (85) 11 Комитета министров государствам-членам относительно положения потерпевшего в рамках уголовного права и уголовного процесса от 28.06.1985 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_127.

² Рекомендация № R (92) 16 Комитета министров государствам-членам о Европейских правилах по общим санкциям и мерам от 14.10.1992 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_047.

³ Рекомендация № R (99) 19 Комитета министров Ради Европы державам-членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах від 15.09.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_828.

стали приділяти велику увагу в Європі. У 1993 році створено Комітет експертів з проблем залякування свідків і забезпечення їх прав на захист. Комітет розробив «Рекомендації з питання залякування свідків і забезпечення прав захисту», що були прийняті Комітетом Міністрів Ради Європи у 1997 році. У цих Рекомендаціях до визначення поняття «свідок» слід розуміти будь-яких осіб, які володіють інформацією і чий показання бере до уваги судовий орган при розгляді звинувачення, тобто йдеться переважно про функцію, а не про правовий статус учасника кримінального процесу, а саме: про необхідність захисту «... свідків, потерпілих, експертів, перекладача, чи навіть підозрюваних та обвинувачених, якщо вони сприяють кримінальному судочинству»¹.

У деяких країнах залякування учасників кримінального провадження утворює самостійний вид злочину (Данія, Великобританія, Угорщина), в інших – зазіхання на життя, здоров'я, підкуп, погрози чи примушування свідка або потерпілого відмовитися від давання показань розцінюються як кримінальний злочин². Зокрема, Кримінальним кодексом Франції навіть передбачена відповідальність за публікування до винесення остаточного судового рішення по суті справи коментарів, спрямованих на те, щоб учинити тиск з метою вплинути на заяви свідків, потерпілих чи експертів або на рішення слідчих і судових органів, а також за таке саме злочинне діяння, здійснене за допомогою друкованих чи аудіо-візуальних засобів масової інформації³.

Слід наголосити, що в Україні у цьому напрямі також докладено значних зусиль для покращення захисту прав і свобод людини та гарантій їх дотримання. Зокрема, стаття 386 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта до суду, органів досудового розслідування, тимчасових слідчих та спеціальної тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку, а також до давання завідомо неправдивих показань чи висновку шляхом

¹ Зайцев О. А. Государственная защита участников уголовного процесса / О. А. Зайцев. – М. : Экзамен, 2001. – С. 133.

² Зайцев О. А. Вказана праця. – С. 135.

³ Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л. В. Головки, Н. Е. Крыловой ; пер. с франц. и предисл. Н. Е. Крыловой. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – С. 418–419.

погрози вбивства, насильства, знищення майна цих осіб чи їх близьких родичів або розголошення відомостей, що їх ганьблять, або підкуп свідка, потерпілого чи експерта з тією самою метою, а також погроза вчинити зазначені дії з помсти за раніше дані показання чи висновок¹. Така підвищена увага, на думку І. В. Строкова, пов'язана з тим, що зазначена категорія учасників кримінального процесу потребує найпильнішої уваги і турботи з боку держави, оскільки вона не забезпечила їх захист від злочинних посягань. Крім того, наявні механізми не забезпечують поновлення їхніх прав та майна², що ми підтримуємо.

Як свідчить аналіз, статус потерпілого у кримінальному процесуальному законодавстві інших держав досить різноманітний. Зокрема, відповідно ст. 85 КПК Франції будь-яка особа, яка вважає себе постраждалою від злочину або проступку, має право шляхом подачі скарги до компетентних органів набути статусу цивільного позивача, що тягне за собою обов'язкове кримінальне переслідування. Потерпілий (або цивільний позивач – ці поняття застосовуються в КПК Франції як синоніми) має право самостійно розпочати кримінальне переслідування або вступити в процес у якості сторони обвинувачення. Його права досить широкі, як і в обвинуваченого, оскільки розвиток і вдосконалення французького кримінального процесу поступово призводило до вирівнювання прав цих учасників³, що є виправдано та закономірно. Побідні положення закріплено в КПК Німеччини, а в 1986 р. був також прийнятий спеціальний закон про потерпілих (постраждалих).

У той же час, у параграфі 10607 Зводу законів США використовується поняття «жертва злочину», під яким розуміється особа, якій було спричинено шкоду в результаті вчинення злочину. При цьому, якоїсь спеціальної постанови про визнання особи потерпілою не виносять. Юридичним фактом вступу особи до кримінального судочинства є не винесення процесуального документу (постанови чи ухва-

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651–VI // Голос України № 90–91 (5340–5341) від 19.05.2012 р. – С. 9–49.

² Строков І. В. Організаційні та правові заходи забезпечення прав потерпілого від злочину / І. В. Строков // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – № 1. – С. 280–283.

³ Головки Л. В. Дознание и предварительное следствие в уголовном процесс Франции / Л. В. Головки. – М. : Фирма «СПАРК», 1995. – С. 78.

ли), а сам факт спричинення особі шкоди злочином¹. В 1982 р. у США на законодавчому рівні було закріплено стандарти та принципи поведження правоохоронних органів із жертвами злочинів, а саме: надання першочергової та термінової правової, соціальної та медичної допомоги; надання інформації про заходи, які можуть бути застосовані правоохоронними органами для захисту від залякування; терміново повідомляти про прийняття важливих процесуальних рішень у справі, в тому числі про затримання чи арешт обвинуваченого, звільнення його з-під варти до розгляду матеріалів справи в суді в разі закриття або відмови в порушенні кримінального провадження; з'ясування думку потерпілого або членів його сім'ї при здійсненні кримінального провадження, у якому потерпілим є неповнолітня особа або настала смерть потерпілого та інше².

У цьому контексті К. І. Кухта зазначив, що вищевикладені положення дозволяють забезпечити захист прав і законних інтересів потерпілого ще до початку офіційного розслідування. Крім того, зазначений Закон підвищив кримінальну відповідальність за вчинення впливу (тиску) на жертв злочинів, удосконалив правовий механізм відшкодування шкоди. Жертви злочинів отримали подвійний доступ до правосуддя та справедливе поведження, реституцію зі сторони правопорушника, компенсацію від органів влади, а також матеріальну, медичну та психологічну допомогу від недержавних організацій³. Продовжуючи вдосконалювати законодавство з цих питань, в 1990 р. Конгрес США прийняв новий федеральний закон про права жертв злочинів і реституцію, в якому, при збереженні вищевказаних принципів, особливу увагу приділив справедливому та уважному поведженню з потерпілими⁴, що, на нашу думку, є результатом

¹ Кухта К. И. Правовой статус жертвы преступления (потерпевшего) в уголовном процессе США : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / К. И. Кухта. – М. : Российский ун-т дружбы народов, 2006. – С. 17–18.

² Victim and Witness Protection Act. – Public Law. 97–291–Oct. 12–1982.

³ Кухта, К. И. Правовой статус жертвы преступления (потерпевшего) в уголовном процессе США / К. И. Кухта, В. Н. Махов. – М. : Юрлитинформ, 2008. – С. 36.

⁴ Зайцев О.А. Теоретические и правовые основы государственной защиты участников уголовного судопроизводства в Российской Федерации : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / О. А. Зайцев. – М. : Всероссийский науч.-исслед. институт МВД РФ, 1999. – С. 38.

розвитку демократичного та правового суспільства. Закріплення таких правових гарантій прав потерпілого сприяє ефективному захисту та реалізації прав потерпілого у кримінальному судочинстві, відновлення його правового статусу як рівноправного учасника суспільних правовідносин, а також забезпечує повне відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Як свідчить дослідження, удосконалення кримінально-процесуального законодавства, зокрема в частині забезпечення та реалізації прав і законних інтересів потерпілого (жертв злочинів), постійно перебуває в динаміці свого розвитку з урахуванням як соціально-економічних, політичних та інших потреб держави та суспільства, а також вимог міжнародних правових актів і позитивного досвіду інших країн. Підтвердженням цього є те, що на сьогодні міжнародною спільнотою розроблено основоположні правові акти з фундаментальних питань у сфері кримінального судочинства. Кожна держава, яка взяла на себе зобов'язання як члена ООН, повинна забезпечити кожній особі її права та свободи. Такі зобов'язання поширююся також і на положення щодо правового статусу учасників кримінального провадження з урахуванням міжнародних правових стандартів і принципів.

У юридичній літературі зазначається, що міжнародні правові стандарти основних прав і свобод людини та громадянина це норми сучасного міжнародного права, що передбачають загальнодемократичні вимоги та обов'язки держав щодо визнання, дотримання та захисту прав людини, які, з урахуванням особливостей свого суспільного ладу, національного розвитку, повинні бути втілені та конкретизовані в правовій системі¹.

Сучасне уявлення про права людини, сутнісний зміст яких становить основу для становлення міжнародних правових стандартів, базується, насамперед, на сформованій в XVII-XVIII столітті природно-правової концепції, що містить ідеї про природні та невідчужні права особи, якими вона наділена від народження і не можуть бути обмежені державою. В універсальній концепції прав людини знайшли своє втілення різні доктрини, філософські погляди, полі-

¹ Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, нормы, реальность / Р.А. Мюллерсон. – М. : Юрид. лит., 1991. – С. 13.

тичні, економічні, етичні та правові вчення багатьох народів. В основі цієї концепції лежить уявлення про людську гідність як найвищу цінність¹. Зазначені положення знайшли своє втілення в Конституції України. Зокрема, ст. 3 встановлює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а ст. 21 закріплено, що всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Права та свободи людини і громадянина є природними, оскільки вони не залежать ні від волі окремої держави або навіть груп держав, якщо мова йде про міжнародні правові стандарти, ні від закономірностей суспільного розвитку. Ці права та свободи повинні бути забезпечені кожній людині, а держава зобов'язана забезпечити їх реалізацію. Позбавляючи особу цієї можливості, держава діє протизаконно, навіть якщо «узаконює» у своєму внутрішньому законодавстві ці діяння, оскільки такі дії по відношенню до людини в даному випадку співвимірнюються не з національними, а з міжнародним законодавством². Права особистості, як зазначила А. П. Гуськова, сьогодні виступають важливим фактором, що визначає призначення, зміст і форми процесуальної діяльності в кримінальному судочинстві. При цьому, особистість не існує поза суспільством, де право виступає необхідним засобом закріплення вираження соціальної свободи особистості, її інтересів³, що ми підтримуємо. До цього додамо, що ефективність реалізації прав і законних інтересів є безумовним показником рівня розвиненості правової держави. В умовах сучасних перетворень аналіз цієї проблеми є вкрай важливим як в теоретичному, так і практичному плані, оскільки дозволяє визначити подальші орієнтири та пріоритети держави в сфері захисту прав, свобод і законних інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві.

¹ Ягофаров С. М. Международные стандарты по правам человека и российское уголовное судопроизводство : учеб. пособ. / С. М. Ягофаров ; под ред. д-ра юрид. наук, проф. А. П. Гуськовой. – Оренбург : Издательский центр ОГАУ, 2006 – С. 5.

² Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, нормы, реальность / Р. А. Мюллерсон. – М. : Юрид. лит., 1991. – С. 5.

³ Гуськова А. П. Вопросы защиты прав личности по международному уголовно-процессуальному праву / А. П. Гуськова // Роль университетской науки в региональном сообществе : матер. междуна. науч.-практ. конф. – Москва-Оренбург, 2003. – С. 218–219.

Важливість закріплених кримінальних процесуальних прав, на думку С. М. Ягофарова, насамперед, проявляється у тому, що правосуддя є різновидом державної діяльності, що, в певних випадках, пов'язано із застосуванням заходів примусу, тому визначити межі можливого обґрунтованого впливу держави на особистість це першочергове завдання, визнано міжнародним співтовариством¹. У зв'язку з цим, слід додати, що закономірним відображенням сучасної тенденції в напрямі посилення гарантій реалізації прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні є підвищена увага до існуючих міжнародних правових стандартів у цій сфері, основою яких стали найбільш прогресивні правові концепції, що визначають правдивий статус учасників кримінального провадження, зокрема й потерпілого.

Як свідчать міжнародний досвід щодо практики надання правової допомоги потерпілим, система правосуддя різних країн світу була переглянута, у результаті чого вироблено низку правових засобів із цих питань. Важливі кроки для забезпечення відповідності принципів ООН та Ради Європи були зроблені в багатьох країнах, але тільки не багатьом вдалося повною мірою запровадити їх: деяким – через відсутність допоміжного законодавства, багатьом – з причини відсутності фінансування або відсутності розуміння як саме правоохоронні та інші органи влади можуть кращим чином відповідати потребам потерпілого навіть за умови обмеженого фінансування та обмежувальних правових рамок. Водночас, у багатьох країнах це було змінено. Навіть, не зважаючи на обмеженість ресурсів та недостатність допоміжного законодавства, встановлений на місцевому рівні порядок поводження з потерпілими і свідками може бути змінено².

Слід відмітити, що Конституція України гарантує громадянам можливість захисту їх прав і свобод у міжнародних органах, зокрема кожен має право після використання всіх

¹ Ягофаров С. М. Международные стандарты по правам человека и российское уголовное судопроизводство : учеб. пособ. / С. М. Ягофаров ; под ред. д-ра юрид. наук, проф. А. П. Гуськовой. – Оренбург : Издательский центр ОГАУ, 2006 – С. 5.

² Міжнародне дослідження правових основ та практики надання органами прокуратури допомоги потерпілим [Електронний ресурс] / підготовлено для Міжн. асоціації прокурорів; Хайк Гремков, Сюзанн Сейферт. – Національний Центр Державних Судів Арлінгтон, США. – 2007. – Режим доступу: http://www.uap.org.ua/ua/iap/activity/vypusk_5.html.

національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. У зв'язку з цим, доречною є думка Н. Б. Федорчука, який зазначив, що в той час як інші держави володіють розгалуженою і багаторівневою системою гарантування та захисту прав і законних інтересів жертв злочину, в Україні до сьогодні немає спеціального закону про захист прав та законних інтересів потерпілих від злочину, а чинні нормативні положення зводяться переважно до процесуальних¹, що на сьогодні залишається одним із актуальних питань та потребує свого вирішення. У свою чергу М. Гарник зазначив, що у багатьох країнах Європи чітко визначено коло дій, збитки від яких відшкодуватимуться за рахунок держави з спеціальних фондів: за навмисні тяжкі злочини (вбивства, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень і інші злочини, внаслідок яких заподіяно значну шкоду потерпілим). На його думку, це дозволить уникнути виплати компенсації за незначну шкоду, що може відшкодуватися з інших джерел, а також шкоду за необережні злочини, що має відшкодуватися за рахунок страхових коштів². З іншого боку, постає питання : а як бути, якщо особа не має страхового полісу. Зазначені проблеми розглядаються і вирішуються в більшості країн світу, тому цілком доречно, якщо наша держава візьме на себе обов'язок надання допомоги постраждалим від злочину з метою швидкого й ефективного усунення всіх його наслідків. Правові норми, що передбачають компенсацію потерпілим від злочину за рахунок держави, діють у законодавстві Австралії, ФРН, Франції, Великобританії, США, Австрії та інших країн, де передбачено виплату компенсацій із спеціальних державних або суспільних фондів.

У чинному КПК України 2012 р. закріплено новелу, відповідно до якої кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Відповідно до ст.ст. 8, 9 чинного

¹ Федорчук Н. Б. Відновне судочинство як альтернатива кримінальному : огляд його у Великій Британії та інших країнах прецедентної системи права / Н. Б. Федорчук // Вісник Львівського ун-ту. Серія юридична. Випуск 42. – Львів, 2006. – С. 360–365.

² Гарник М. Проблеми захисту прав потерпілих від злочину / М. Гарник // Вісник прокуратури. – 2002. – № 3 (15). – С. 7.

КПК України однією із загальних засад кримінального провадження є принцип верховенства права та законності, які в кримінальному провадженні застосовуються з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. На нашу думку, впровадження зазначених положень є досить позитивним моментом чинного кримінального процесуального законодавства, оскільки Україна як учасник Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визнає юрисдикцію Європейського Суду з прав людини обов'язковою з питань тлумачення та застосування Конвенції та Протоколів до неї в разі передбачуваного порушення в Україні положень цих договірних актів, якщо таке порушення мало місце після вступу їх в силу відносно України. У зв'язку з цим, застосування національними судами зазначеної Конвенції має здійснюватися з урахуванням практики Європейського Суду з прав людини для уникнення будь-якого її порушення. Конвенцією передбачено правовий механізм, який включає обов'язкову юрисдикцію Європейського Суду з прав людини та систематичний контроль за виконанням рішень Суду з боку Комітету Міністрів Ради Європи.

В силу норм пункту 1 ст. 46 зазначеної Конвенції остаточні рішення зобов'язані виконувати всі органи державної влади, в тому числі й суд. З цих питань, особливе значення для відновлення порушених прав і законних інтересів потерпілого має ст. 13 Конвенції. У зв'язку з цим, Європейський Суд з прав людини зазначив, що стаття 13 Конвенції зобов'язує, щоб там, де особа вважає, що в наслідок протиправного діяння вона понесла шкоду, вона повинна мати засіб правового захисту перед національними органами, з тим, щоб останні розглянули її скаргу, і особа змогла б отримати відповідне відшкодування завданої їй шкоди¹.

Враховуючи вищевикладене, на нашу думку, чинний КПК України доцільно доповнити додатковим пунктом, зокрема у ст. 7 КПК України передбачити, що однією із загальних засад кримінального провадження був би саме принцип, відповідно до якого кримінальне провадження повинно

¹ Де Сальвіа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. / Микеле де Сальвіа ; перевод с французского А. А. Жуковой, Г. А. Пашковской. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – С. 712.

здійснюватись з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Така необхідність підтверджується саме специфікою сфери кримінального судочинства, що вимагає особливого підходу до вирішення завдань кримінального провадження. В ході здійснення кримінального провадження правоохоронні органи зобов'язані дотримуватись загальних засад (принципів) кримінального провадження, порушення яких може зводити нанівець всю кримінальну процесуальну діяльність, а в цілому авторитет державних органів.

У юридичній літературі зазначається, що принципи права це концентроване вираження найважливіших рис і цінностей, притаманних певній системі права¹. На думку С. Погребняка, під принципами права слід розуміти систему найбільш загальних і стабільних імперативних вимог, закріплених у праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис і цінностей, що притаманні цій системі права і визначають її характер та напрям подальшого розвитку². На нашу думку, засади (принципи) права у тій чи іншій галузі є вираженням її специфіки, завдань і цілей, що ставляться перед органами державної влади та учасниками, задіяних до цієї сфери.

Як відомо, на сьогодні удосконалення принципів права приділяється значна увага європейським співтовариством. Так, на думку В. В. Колесніченко, принципи права Європейського Союзу це керівні засади, що концентровано виражають важливі сутнісні риси та цінності, властиві правовій системі Європейського Союзу, визначають конкретний зміст і загальну концептуальну спрямованість правового регулювання суспільних відносин у рамках інтеграційного об'єднання Європейського Союзу, відрізняються різноманіттям за їх походженням (матеріальними джерелами), за джерелами їхнього закріплення (формальними джерелами), за змістовним планом і за їхнім функціональним значенням³. Однак, незважаючи на певне поживлення у на-

¹ Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С. С. Алексеев. – М., 2001. – С.283.

² Погребняк С. Втілення принципів права в юридичних актах / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 2 (45). – С. 21–22.

³ Колесніченко В. В. Принципи права Європейського Союзу: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В. В. Колесніченко. – Одеса : Одеська нац. юрид. академія, 2010. – С. 10.

прямі вдосконалення законодавчої бази щодо захисту прав і законних інтересів потерпілого, на сьогодні його захист здебільшого залишається на низькому рівні. Такий висновок випливає з того, що в нашій країні ще не зовсім усвідомлені правові новації щодо впливу соціальних наслідків кримінального правопорушення на потерпілого, а через недостатнє фінансування не повною мірою дотримуються положення щодо реалізації їх прав і законних інтересів.

В процесі євроінтеграції України до міжнародного співтовариства доцільно враховувати й документи, прийняті Європейським Союзом з питань захисту прав і законних інтересів потерпілого. Зокрема, в якості наукового напрямку та практики його застосування у сфері відновлення прав і законних інтересів потерпілих повинно стати Основне положення Ради Європейського союзу 2001/220/ЖНА «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 року, в якому зазначено, що кожна країна-учасниця повинна намагатися сприяти медіації у кримінальному провадженні. Кожна країна-учасниця повинна гарантувати, що будь-яка угода між потерпілим і правопорушником, досягнута в ході такої медіації у кримінальному провадженні, може бути прийнята до уваги. Висновки засідання Ради Європи, яке відбулося в Тампері 15 та 16 жовтня 1999 року, зокрема пункт 32 цього документа, передбачає, що мінімальні стандарти повинні базуватися на захисті потерпілого, а саме: на можливості отримання потерпілим доступу до правосуддя, їхньому праві на відшкодування шкоди, включаючи судові витрати. Крім цього, зазначено на необхідності створення державних програм з фінансування заходів, урядових та неурядових, що спрямовані на допомогу та захист потерпілих. З урахуванням цього, країни-учасниці повинні наблизити своє національне законодавство до такого рівня, який необхідний для забезпечення потерпілого високим ступенем захисту незалежно від території його знаходження. Для реалізації прав і законних інтересів потерпілих слід приділяти повну та всеохоплюючу увагу їх потребам, уникаючи упереджених і непослідовних рішень, що можуть привести до повторної віктимізації. Правила та практика, які стосуються місця потерпілих та їх основних прав, повинні бути приведені у відповідність, зокрема, з правом поважати їх гідність, правом надавати та отримувати інформацію, правом розуміти та бути зрозумілим, пра-

вом на захист на ранніх стадіях процесу та правом отримувати виплату за незручності, пов'язані з проживанням в іншій країні-учасниці, яка відрізняється від тієї країни, де було вчинено кримінальне правопорушення¹.

Слід відмітити, що на сьогоднішній день Конвенція Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини від 26.05.1995 р.². Дана Конвенція є чинним міжнародним правовим актом, що містить загальноновизнані принципи та норми про права людини і підлягає застосуванню у кримінальному процесі держав-учасниць. В силу ст. 19 Конвенції кожна людина, права і свободи якої порушено, повинна мати право на ефективне їх поновлення відповідно до національного законодавства. Однак, на сьогодні Україна не ратифікувала дану Конвенцію.

Вищевикладене дає підстави для твердження, що засади (принципи) кримінального провадження є важливою гарантією реалізації прав, свобод і законних інтересів учасників провадження, за допомогою яких вирішуються колізії між нормами права в ході його застосування. Права людини у сфері кримінального судочинства, як зазначив В. С. Шадрін, є найважливішим фактором, що дозволяє визначити призначення, зміст і форми процесуальної діяльності³. У зв'язку з цим, на нашу думку, слід відзначити, що вищезазначене відображає суть нової методології у вивченні підходів до осмислення та практичного втілення положень щодо реалізації прав і законних потерпілого у кримінальному провадженні.

Аналіз основних міжнародних правових актів, які визначають поняття і правовий статус потерпілого у кримінальному судочинстві, свідчить, що на міжнародному рівні до останнього часу практично не використовувався термін «потерпілий». Замість нього було вироблено більш об'ємне поняття – «жертва злочину». На нашу думку, це пов'язано з тим, що історія становлення та розвитку міжнародних правових актів щодо регулювання питань жертви злочинів є до-

¹ Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві : Основоположне рішення Ради Європейського Союзу 2001/220/JHA від 15.03.2001 р. // Відновне правосуддя в Україні. – 2005. – № 3. – С. 25.

² Конвенція Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини від 26.05.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/997_070.

³ Шадрин В. С. Обеспечение прав личности при расследовании преступлений / В. С. Шадрин. – М. : Юрлитинформ, 2000. – С. 14.

силь динамічною, постійно вдосконалюється з урахуванням попереднього досвіду та з урахуванням реалій сучасності.

Як зазначив К. І. Кухта, процес формування комплексу прав жертв злочинів пройшов кілька етапів. Перший етап ознаменувався проголошенням прав, що порушені як основоположні права та свободи людини, закріплені в міжнародних правових документах універсального характеру в період з 1948 року по 1996 рік. Аналіз норм, що закріплюють зміст прав жертв злочинів на цьому етапі, дозволив ученому з упевненістю стверджувати, що таке право виникло як гарантія всіх інших прав і свобод. На другому етапі еволюція прав жертв злочинів йде по шляху виявлення нових видів жертв злочинів (жертв дискримінації, жертв катувань та ін.), а формування їх прав знайшло своє закріплення в міжнародних документах спеціалізованого характеру в період з середини 60-х років по середину 80-х років. Третій етап ознаменувався прийняттям Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та наданням жертві злочину все більших прав, таких як: права на інформацію про хід провадження справи, врахування думки жертви злочину про заходи процесуального примусу щодо обвинувачених, тобто таких правах, які можна вважати важливим початком щодо надання жертві злочину процесуальних прав, що перетворює його в активного учасника кримінального судочинства. Однак, учений зазначив, що, незважаючи на широке визнання значущості жертви злочину в системі кримінального правосуддя, наділення жертви злочину процесуальними правами відбувається досить повільно. У міжнародних правових документах йдеться скоріше про загальні принципи поведіння з жертвою злочину, забезпечення її безпеки та відшкодування шкоди, ніж про визнання за нею процесуальних прав, що характеризують її як активного учасника кримінального судочинства¹.

На нашу думку, з урахуванням проведеного аналізу можна зазначити, що процес формування міжнародних правових стандартів у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів жертв злочинів пройшов три етапи свого розвитку, зокрема:

¹ Кухта К. И. Правовой статус жертвы преступления (потерпевшего) в уголовном процессе США : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / К. И. Кухта. – М. : Российский ун-т дружбы народов, 2006. – С. 13–14.

На першому етапі (кінець 40-х рр. – середина 80-х рр.) відбувалось закріплення в міжнародних правових документах лише окремих прав, свобод і законних інтересів жертв злочинів.

Другий етап ознаменувався прийняттям в 1985 р. Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, в якій вперше на міжнародному рівні було сформульовано поняття «жертви злочину» та визначено засади її процесуального статусу.

Третій етап включає в себе діяльність міжнародної спільноти щодо реалізації положень названої Декларації шляхом створення конкретних заходів забезпечення прав жертв злочинів, а також механізмів їх реалізації в практичній діяльності.

Вплив міжнародних правових принципів і стандартів на розвиток та вдосконалення національного законодавства має дуже велике значення. Однак, ступінь їх імплементації та характер є досить різним залежно від галузі законодавства. Незважаючи на прийняття Україною зобов'язань за Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, рівень дотримання закріплених в ній вимог щодо взаємодії особи та держави викликає безліч питань дискусійного характеру. Перш за все, ключовим питанням є: наскільки держава в цілому та її правозастосовні органи готові в дійсності виконувати взяті на себе міжнародні правові зобов'язання.

З моменту ратифікації положень Конвенції та окремих протоколів до неї минуло вже досить багато часу, який необхідно для вироблення основи механізму взаємодії закладеного в положеннях Конвенції з нормами кримінального процесуального законодавства. У той же час, аналіз сфери її застосування свідчить про невтішні результати виконаної роботи у даному напрямі.

Враховуючи положення ст. 9 Конституції та беручи до уваги ратифікацію Конвенції та прийняття Закону України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», у ст. 17 якого визначено обов'язок судів України при розгляді справ застосовувати Конвенцію та практику Європейського суду як джерело права Верховний Суд України у своїх Пленумах неодноразово звертав увагу на необхідність дотримання Конвенції та рішення Європейського суду як

джерело права і підлягають застосуванню. Необхідність звернення підвищеної уваги до даного питання зі сторони Верховного Суду України пояснюється тим, що він відіграє важливу роль в процесі узагальнення правозастосовної практики, а також її значення для подальшого здійснення судочинства, в тому числі й кримінального. Особливо це важливо для вирішення питань, пов'язаних із реалізацією положень Конвенції, згідно якої вони хоча і носять узагальнений абстрактний характер і мало чим відрізняються від загальноновизнаних документів у сфері захисту прав і свобод людини, положення яких уже імplementовано до національного законодавства, однак отримують додатковий правовий зміст в рамках діяльності Європейського суду з прав людини. Правозастосовна діяльність Європейського суду з прав людини відповідно до положень Конвенції породжує юридично значущі наслідки не тільки в рамках винесення рішення за фактом порушення взятих на себе державою зобов'язань, але й в рамках тлумачень положень Конвенції.

Підводячи підсумок, можна зазначити, що сучасні міжнародні правові акти щодо захисту прав, свобод і законних інтересів потерпілого в сфері кримінального судочинства мають велике значення. Необхідність захисту цих осіб та відновлення їх порушених прав і законних інтересів, відшкодування завданної шкоди, розробка відповідних захисних заходів, а також забезпечення ефективної їх дії визнається в якості однієї з вимог кримінального провадження. У зв'язку з цим, при дослідженні і розробці відповідних законодавчих і нормативно-правових актів та заходів на національному рівні зазначеним вище міжнародним правовим стандартам повинна приділятися особлива увага і їх впровадження у правозастосовну діяльність в Україні.

3.2. ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЇ) ШКОДИ ПОТЕРПІЛОМУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Правове регулювання відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному судочинстві належить до числа найбільш актуальних питань незалежно від стадії розвитку суспільства та держави в цілому. Як свідчить практика, незважаючи на новели чинного КПК України, значні трудно-

щі та проблеми виникають під час забезпечення і реалізації права потерпілого на відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої в ході кримінальним правопорушенням.

За дослідженнями учених, зокрема, Т. І. Присяжнюк, М. В. Сенаторова та інших, які проводились за час дії КПК України 1960 р., встановлено, що повне відшкодування шкоди потерпілому в кримінальному судочинстві відбувалося лише у 8–10 % випадках^{1,2}. У свою чергу, аналізуючи положення ст. 127 чинного КПК України, Р. Андреев зазначив, що у кримінальних провадженнях, розслідуваних слідчими міліції, з початку 2013 року відшкодовано лише 17,6 %, а слідчими органами безпеки – 5 % від загальної суми завданих збитків³, що свідчить про те, що таке положення в історичному часі в країні майже не змінилось і потребує подальшого осмислення і вдосконалення з цих питань.

У юридичній літературі, зокрема А. М. Белякова, під шкодою запропонувала розуміти сукупність негативних наслідків правопорушення чи порушення інтересів, що захищені правовими нормами. Поряд із цим, учена зазначила, що шкода є соціальним явищем, тобто результатом посягання на суспільні відносини, наслідком порушення охоронюваних законом прав і законних інтересів держави, організації чи громадянина⁴.

Як зазначили І. І. Митрофанов та Т. В. Гайкова, досить поширенішими у судовій практиці при розгляді цивільних і кримінальних провадженнях є поняття «шкода» і «збитки», однак у значній кількості джерел, у тому числі наукових, тлумачаться ці поняття по-різному. У кримінальному праві різниця термінів «шкода» і «збитки» наочно демонструються статтею 45 Кримінального кодексу України, згідно з якою особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, звільняється від

¹ Присяжнюк Т. І. Актуальні питання охорони прав потерпілого від злочину / Т. І. Присяжнюк // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 12. – С. 25.

² Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : моногр. / М. В. Сенаторов ; за наук. ред. В. І. Борисова. – Х. : Право, 2006. – С. 37.

³ Андреев Р. Про відшкодування (компенсацію) шкоди потерпілому та арешт майна у кримінальному провадженні, розслідуваних слідчими органами безпеки та органів внутрішніх справ / Р. Андреев // Вісник Прокуратури. – 2013. – № 6. – С. 59–60.

⁴ Белякова А. М. Возмещение причиненного вреда / А. М. Белякова. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – С. 55.

кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення злочину щиро покаялася, активно сприяла розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заповідяну шкоду.

У Цивільному кодексі України (далі – ЦК) «шкода» і «збитки» також трактуються неоднозначно. Так, у п. 3 ч. 2 ст. 11 і ст. 1166 ЦК України законодавець ототожнює збитки та шкоду, позначаючи їх лише терміном «шкода», у ст.ст. 22 і 23 указані терміни розмежовуються, у ст. 1192 використовується лише термін «збитки», у п. 8 ч. 2 ст. 16 ЦК України законодавець вказує на «відшкодування збитків та інших способів відшкодування майнової шкоди»¹.

На теоретичному та законодавчому рівні немає єдиного погляду на поняття моральної, фізичної та майнової шкоди, що значно ускладнює практичне їх застосування. З цих питань також не існує єдиної думки серед учених, а в юридичній літературі як радянського, так і вітчизняного періоду можна знайти найрізноманітніші підходи до їх трактування. Зокрема, М. С. Строгович під моральною шкодою розумів згання чести людини, приниження її гідності, заподіяння тяжких душевних переживань, страждань, внесення в особисте життя або суспільне становище людини ускладнень². У свою чергу, А. М. Белякова зазначила, що моральна шкода виражається в переживаннях і стражданнях, а також в обмеженні можливостей особи брати участь у активному житті³. Подібну думку висловили С. Є. Донцов і В. В. Глянцев, на думку яких, моральна шкода має місце, в разі порушення нормальних (такі, які склалися до заподіяння шкоди чи типові для життя громадян) життєвих зв'язків потерпілого, його ділової репутації, чести й гідності⁴. Таку ж думку підтримала В. Плаксіна, яка зазначала, що моральна шкода полягає у порушенні звичного для конкретної людини способу життя, викликаного протиправними діями іншої

¹ Митрофанов І. І. «Шкода» та «збитки»: співвідношення понять / І. І. Митрофанов, Т. В. Гайкова // Вісник КрНУ ім. Михайла Остроградського. – 2012. – Випуск 3 (74). – С. 196.

² Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. Т. 1. Основные положения науки советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1968. – С. 257.

³ Белякова А. М. Возмещение причиненного вреда / А. М. Белякова. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – С. 53.

⁴ Донцов С. Е. Возмещение вреда по советскому законодательству / С. Е. Донцов, В. В. Глянцев. – М. : Юридическая литература, 1990. – С. 216.

особи¹. У той же час, М. С. Малєїн під моральною шкодою розумів немайнову шкоду, яка виявляється у заподіянні потерпілому моральних чи фізичних страждань, і вказує, що моральна шкода може знаходити своє відображення в порушенні психічного благополуччя, душевної рівноваги особи потерпілого².

На нашу думку, більш поширено дане поняття розкриває російський вчений В. Я. Панарін, на думку якого, моральна шкода це моральні страждання особи, спричинені злочинним посяганням на її честь, гідність, а також і на інші блага, охоронювані як законом, так і нормами моралі. При цьому, вчений зазначив, що моральна шкода може бути заподіяна не тільки фізичній, а й юридичній особі. Крім того, на його думку, в дефініції не завадило б відобразити й те, що моральна шкода може бути завдана посяганням як на суспільні відносини, охоронювані законом, так і на суспільні відносини, що врегульовано нормами моралі³.

Відмітною ознакою моральної шкоди, як зазначав В. А. Дубрівний, є заподіяння особі в ході злочинного посягання моральних страждань. Такі наслідки можуть настати при замаху на життя, і здоров'я людини або на його майнові права. Як приклад учений наводить випадок, коли вночі з квартири М. були викрадені належні їй особисті речі, а в процесі досудового розслідування всі речі були вилучені та повернуті М. Водночас, оскільки сам факт вчинення крадіжки вплинув на психіку М., тому вона понесла моральну шкоду та повинна бути визнана потерпілою⁴. Проте, з таким висновком не погодився Я. О. Мотовіловкер, оскільки, на його думку, в наведеному випадку М. повинна бути визнана потерпілою у зв'язку із заподіянням їй злочином безпосередньо майнової шкоди, а підозрюваний обвинувачується тільки в посяганні на чуже майно. Якщо ж М. буде в процесі

¹ Пласкін В. Відшкодування моральної шкоди за трудовим правом / В. Пласкін // Право України. – 1995. – № 2. – С. 14–16.

² Малєїн Н. С. Современные проблемы юридической ответственности / Н. С. Малєїн // Российская юстиция. – 1994. – № 6. – С. 18–21.

³ Панарин В. Я. Защита имущественных прав личности в уголовном процессе России / В. Я. Панарин. – М. : Юр-Книга, 2007. – С.78–79.

⁴ Дубрівний В. А. Потерпевший на предварительном следствии в советском уголовном процессе / В. А. Дубрівний ; под ред. А. Л. Цыпкин. – Саратов : Приволж. кн. изд-во, 1966. – С. 7–8.

захищати свої інтереси, виходячи з того, що їй завдано моральну шкоду, а обвинувачений – посилатися на пред'явлене йому обвинувачення в заподіянні майнової шкоди, то, з однієї сторони, право обвинуваченого на захист буде порушено, а з іншої реалізація потерпілою М. своїх процесуальних прав виявиться безпредметним¹, що ми підтримуємо.

На думку В. Веніамінової більш розгорнуте визначення надається у Постанові Пленума Верховного Суду Російської Федерації від 20.12.1994 р. № 10 «Деякі питання застосування законодавства про компенсацію моральної шкоди», вказавши, що «під моральною шкодою розуміють моральні чи фізичні страждання, спричинені діями (бездіяльністю), та ті, які посягають на належні громадянину від народження або в силу закону нематеріальні цінності (життя та здоров'я особи, ділова репутація, недоторканність приватного життя, особиста та сімейна таємниця та ін.), порушують його особисті немайнові права (право на використання свого імені, право авторства та інші немайнові права відповідно із законом про охорону прав на результати інтелектуальної діяльності) або майнові права громадянина»², що було б доцільно закріпити і в національному законодавстві.

На законодавчому рівні дане поняття також тлумачиться неоднозначно. Зокрема, у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди»³, моральна шкода розглядається як втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Відповідно до чинного законодавства моральна шкода може полягати, зокрема: у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні

¹ Мотовиловкер Я. О. Понятие потерпевшего в советском уголовном процессе / Я. О. Мотовиловкер // Правоведение. – 1969. – № 3. – С. 126.

² Веніамінова В. Моральна шкода: практичні аспекти доказування її наявності [Електронний ресурс] / В. Веніамінова // Юридичний журнал. – 2003. – № 6. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=258>.

³ Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>.

права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків. З наведеного визначення випливає, що моральну шкоду слід розуміти як витрати немайнового характеру. Однак, на нашу думку, в даному випадку не доцільно вживати слово «витрати», тому що останні, насамперед, пов'язані з матеріальним аспектом і мають майновий характер.

У свою чергу, п. 6 ст. 4 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду»¹ дає дещо звужене визначення поняття «моральна шкода». Зокрема, моральною шкодою визнаються страждання, заподіяні громадянину внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру. У той же час, у ст. 5 Закону України «Про міліцію»² закріплено, що моральною шкодою визнаються страждання, заподіяні громадянину внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру.

З аналізу вищевикладеного, на нашу думку, не досить зрозумілим є законодавча вказівка лише на громадянина. У зв'язку з цим, враховуючи положення вказаних Законів, особи без громадянства чи юридичні особи позбавлені права на відшкодування (компенсацію) шкоди. Крім того, в наведених поняттях «моральні страждання» відокремлюються від поняття «фізичні страждання». І якщо з тією частиною

¹ Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 01.12.1994 р. № 266/94-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – № 1. – Ст. 1.

² Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 р. № 565-XII // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991 – №4. – Ст. 20.

поняття, що моральна шкода може виникати внаслідок фізичних страждань ще можна погодитися, то твердження, нібито вона може бути спричинена моральними стражданнями, тобто порушенням психічної рівноваги людини, на нашу думку, викликає сумнів. Даний факт впливає з того, що моральні страждання і є моральною шкодою, тобто її проявом. З огляду на різноманітність кримінальних правопорушень в ході яких може бути заподіяна моральна шкода та враховуючи різне суб'єктивне сприйняття вчиненого і настання наслідків, в КПК України слід навести вичерпний перелік діянь, на підставі яких суд може винести рішення про відшкодування моральної чи іншої немайнової шкоди.

Враховуючи вищевикладене, на нашу думку, моральну шкоду слід розуміти як викликану в психіці оцінку потерпілим протиправного приниження честі та гідності як людини та негативного сприйняття дій (бездіяльності), способу вчинення кримінального правопорушення, а також його відношення до погрози чи настанню наслідків.

Наступним проблемним питанням є відсутність в КПК України положень щодо реалізації юридичною особою права на відшкодування моральної шкоди. У той же час, на таку можливість вказано в Постанові Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди», в якій зазначено, що під немайновою шкодою, заподіяною юридичній особі, слід розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підірив довіри до її діяльності. Зазначені питання знайшли своє вирішення у Роз'ясненні Вишого Арбітражного Суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням моральної шкоди»¹. Згідно з цим роз'ясненням, моральною шкодою визнається шкода, що заподіяна юридичній особі порушенням її законних немайнових прав. У той же час, у Роз'ясненні Вишого Господар-

¹ Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням моральної шкоди : Роз'ясненні Вишого Арбітражного Суду України від 29.02. 1996 р. №02-5/95. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v5_95800-96.

ського Суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням шкоди» від 29 лютого 1996 р. зазначено, що моральною шкодою юридичної особи визнається шкода, заподіяна організації порушенням її законних немайнових прав. Посягання на немайнові права юридичної особи може спричинити негативні наслідки: приниження репутації в суспільстві, формування негативної оцінки її як суб'єкта цивільних відносин, а відтак призвести до зменшення кількості контрагентів, споживачів продукції, послуг тощо, а отже, і майнові втрати¹.

З аналізу викладених положень випливає, що законодавцем моральна шкода, завдана юридичній особі, ототожнюється з немайною шкодою. Це також підтверджується пунктом 16 ст. 16 ЦК України, в якому передбачено, що одним із способів такого захисту є відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Однак, у ході дискусії з цих питань, С. І. Шимон зазначила, що таке розмежування цих понять досить аргументовано у цивілістиці, а більшість науковців схиляються до думки, що поняття «моральна шкода» слід застосовувати виключно до фізичної особи, а термін «немайнова шкода» – щодо аналогічних втрат юридичної особи. Незважаючи на цю слушну пропозицію, оскільки поняття моральності або аморальності не зовсім коректне щодо юридичної особи, у Цивільному кодексі України та інших актах законодавства вказані терміни вживаються як тотожні². З приводу цього, на нашу думку, не зовсім доцільно вживати поняття «немайнові витрати» щодо юридичної особи, яка може розцінюватися як несумісна з грошовим еквівалентом. У даному випадку необхідно зазначити про майнові витрати, тому що головною метою юридичної особи є отримання прибутків.

У зв'язку з цим, одним із актуальних і досі не вирішених питань кримінального провадження залишається визначення розміру відшкодування (компенсації) моральної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. На нашу думку, це пов'язано з тим, що відшкодування моральної

¹ Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням шкоди : Роз'яснення Вищого господарського суду України від 29.02.1996 р. № 02-5/95 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v5_95800-96.

² Шимон С. І. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України : у 2 т-х. – Т. 1 / за заг. ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2011 – С. 51.

шкоди в кримінальному провадженні отримало свої перші кроки в судовій практиці досить недавно, є новим явищем і залишається недостатньо вивченим.

Здебільшого в юридичній літературі зазначено, що розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також із урахуванням інших обставин, що мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності й справедливості. Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування. Після тривалого періоду повного заперечення можливості компенсації моральної шкоди правова наука та практика сьогодні намагається розробити теоретичні підходи та критерії оцінки моральної шкоди, науково обґрунтований та справедливий спосіб окреслення розумного розміру її компенсації. З цього приводу, деякі вчені вважають, що компенсація моральної шкоди завжди буде частковою, оскільки неможливо встановити точні критерії матеріального визначення душевного болю¹. Інші вчені наголошують на тому, що можна вести мову лише про припустиму шкоду, а не про ту, яка настала, аргументуючи такий підхід неможливістю довести факт душевних страждань в судовому порядку². На нашу думку, моральну шкоду неможливо відшкодувати в повному обсязі, оскільки немає (і не може бути) точних критеріїв майнового виразу душевного болю, спокою, честі, гідності особи. Крім цього, досить складно виробити чіткі критерії та розмір грошового відшкодування моральної шкоди, у зв'язку з цим, це питання виноситься на розсуд і розгляд суду. Відшкодування (компенсація) моральної шкоди ускладнюється тим, що вона поєднує в собі медичні, матеріальні та процесуальні аспекти, що підлягають з'ясуванню.

¹ Відшкодування матеріальної і моральної шкоди та компенсаційні виплати. Нормативні акти, роз'яснення, коментарі / за ред. П. І. Шевчука. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – С. 825.

² Донцов С. Я. Имущественная ответственность за вред, причиненный личности / С. Я. Донцов, М. Я. Маринина. – М. : Юрид. лит-ра, 1986. – С. 9.

Досліджуючи моральну шкоду та відшкодування (компенсацію) за її страждання, О. М. Ерделевський зазначив, що людині притаманно часто переоцінювати свої страждання, але, при цьому, недооцінювати страждання інших осіб. Якщо позивачеві поставити питання: «Чому Ви наполягаєте саме на такому розмірі компенсації?», то марно чекати обґрунтованої відповіді. Найбільш ймовірна відповідь, яка може бути отримана: «Тому вважаю, що отримання саме такої суми компенсує перенесені мною страждання!». У зв'язку з цим, учений зазначив, що у позивача немає суб'єктивного права щодо компенсації моральної шкоди у наперед визначеному розмірі. Він може лише подати позовну заяву аби суд визначив цей розмір і виніс рішення про відповідне стягнення з відповідача. Звичайно, позивач може вказати у позовній заяві бажану суму компенсації (що і відбувається в більшості випадків), однак така сума є не більш ніж думкою позивача про розмір компенсації, яка не має для суду правового значення¹, що ми підтримуємо.

Щодо судової практики, в частині визначення критеріїв оцінки обсягу відшкодування моральної шкоди, то умовно їх можна розділити на загальні та спеціальні. До загальних критеріїв (закріплені у п. 2 ч. 3 ст. 23 ЦК України) відносять ті, які застосовуються до всіх справ стосовно визначення розміру компенсації моральної шкоди і без яких неможливо встановити ступінь моральної шкоди, а до спеціальних (визначені в узагальненій судовій практиці) відносяться ті критерії, які виходять із індивідуальних особливостей потерпілого або на них звернено особливу увагу в спеціальних законах та нормативно-правових актах, що регулюють право відносини².

Поряд із цим, на сьогодні існують різноманітні теоретичні розробки методик відшкодування (компенсації) моральної шкоди, які дуже різняться між собою. Одні вчені визнають лише свободу суддівської оцінки у вирішенні даного питання³, інші до цього додають ще й принцип встановлення

¹ Эрделевский А. М. Моральный вред и компенсация за страдания : науч.-практ. пособ. / А. М. Эрделевский. – М. : Изд-во ВЕК, 1998. – С. 55–53.

² Застосування кримінально-процесуального законодавства, що передбачає захист прав потерпілого (за матер. узагальненої судової практики) // Вісник Верховного Суду України. – 1999. – № 1 (11). – С. 35.

³ Беляцкин С. А. Возмещение морального (неимущественного) вреда / С. А. Беля-

фіксованих сум за окремі види злочину¹, треті переконані в тому, що розробка певних критеріїв у таблицях та (або) схемах оцінки розміру компенсації моральної шкоди буде найбільш вірним шляхом вирішення проблеми щодо не допущення зловживань з боку працівників судових органів при прийнятті рішення про визначення розміру компенсації², а четверті вважають, що визначення розміру відшкодування моральної шкоди може дати лише узагальнена судова практика³.

У свою чергу, один із варіантів законодавчого вирішення цієї проблеми запропонувала С. І. Шимон, яка до критеріїв визначення розміру компенсації моральної шкоди додала орієнтовні та умовні коефіцієнти, які повинні бути розроблені фахівцями в галузі психології людини. Найбільшим доречним коефіцієнтом учена визначила глибину моральних страждань. Оскільки душевний біль найбільш руйнівний для здоров'я⁴. Аналогічно запропонувала вирішити дане питання Н. Клишковська, яка вважає, що вагомі аргументи, необхідні для переконання судді з приводу заподіяння моральної шкоди та розміру її компенсації можуть надати кваліфіковані фахівці відділу Українсько науково-дослідного інституту соціальної та судової психіатрії та наркології, попередньо провівши комплексне судове психолого-психіатричне дослідження (спеціальну фахову експертизу). Спеціалісти-психіатри працюють із потерпілими в серед-

цкин. – М. : Юридическое бюро Городец , 1996. – С. 64; Гамбаров Ю. С. Курс гражданского права : у 2-х т. – Т. 1. / Ю. С. Гамбаров. – СПб., 1911. – С. 93; Малеина М. Н. Компенсация за неимущественный вред / М. Н. Малеина // Вестник Верховного Суда СССР. – 1991. – № 5. – С. 27–29.; Палиук В. П. Возмещение морального (неимущественного) вреда : моногр. / В. П. Палиук. – Изд. второе, исправл. и дополн. – К. : Право, 2000. – 272 с.

¹ Зернова Е. Возмещение морального вреда причиненного преступлением / Е. Зернова // Кодекс-INFO. – 1996. – № 11. – С. 25; Эрделевский А. О. О размере возмещения морального вреда / А. О. Эрделевский // Российская юстиция. – 1994. – № 10. – С. 18.

² Эрделевский А. М. Компенсация морального вреда в России и за рубежом : пособие. / А. М. Эрделевский. – М. : БЭК, 2006. – С. 128–139.

³ Сиротинко С. Е. Деякі теоретично-практичні питання визначення розміру відшкодування моральної (немайнової) шкоди / С. Е. Сиротинко // Вісник Верховного суду України. – 2002. – № 6. – С. 44; Голубев К. И. Компенсация морального вреда как способ защиты неимущественных благ личности / К. И. Голубев, С. В. Нарыжнгий. – Спб. : Юридический центр Пресс, 2001. – С. 114.

⁴ Шимон С. І. Про розмір відшкодування моральної шкоди / С. І. Шимон // Право України. – 1998. – № 12. – С. 94–95.

ньому дві-три години. Скільки методик буде застосовано під час експертизи: 2–3 чи 15–20 – залежить від складності випадку. Ця спеціальна експертиза, як стверджують фахівці цього ж інституту, є «ноу-хау» наукового колективу¹, втім це потрібно обґрунтувати практикою.

Однією із останніх методик, що розроблено В. В. Введенською, запропоновано обчислення розміру відшкодування заподіяної шкоди, яка ґрунтується на особистому внеску постраждалої особи у розвиток суспільства, а саме виходячи із суми сплачених потерпілим податків².

На нашу думку, доцільною є позиція вчених щодо застосування єдиної практики визначення критеріїв розміру відшкодування моральної шкоди, що значно покращить та полегшить роботу суду з цих питань, а також стане додатковою гарантією реалізації права потерпілого на відшкодування моральної шкоди. При цьому, можливим є запровадження обґрунтованих таблиць узагальненого характеру. У зв'язку з цим, доцільно створити єдиний комп'ютеризований реєстр, в якому б систематизувались усі рішення, прийняті судами України з питань відшкодування (компенсації) шкоди, заподіяної в ході кримінального правопорушення. Це дозволило б суддям, керуючись власним професійним досвідом, досвідом колег, матеріалами конкретного судового провадження приймати виважені та справедливі рішення стосовно оцінки розміру відшкодування моральної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. При створенні такої системи, на нашу думку, до єдиного реєстру доцільно вносити лише рішення щодо відшкодування (компенсації) шкоди по матеріалам кримінального провадження. Це пов'язано з тим, що зазначені провадження мають свою специфіку та завдання, а об'єднуючи суміжні рішення (цивільних, адміністративних проваджень) з цих питань може створити як нові прогалини та протиріччя, так і зловживання зі сторони суду.

Продовжуючи дослідження видів шкоди, завданих

¹ Климковська Н. Моральну шкоду можна виміряти так само точно, як температуру тіла [Електронний ресурс] / Н. Климковська // Хрещатик. – 2002. – 11 січня. – Режим доступу: <http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/2389/art/2733.html>.

² Введенська В. В. Кримінально-процесуальні гарантії реалізації права на юридичну допомогу осіб, постраждалих від злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В. В. Введенська. – К. : Нац. акад. прокуратури України, 2009. – С. 3.

кримінальним правопорушенням, слід здійснити аналіз фізичної шкоди. На нашу думку, даний вид шкоди є найбільш небезпечним, оскільки безпосередньо завдає шкоду життю, здоров'ю особи, що визнано найвищою соціальною цінністю в державі. У зв'язку з цим, слід підтримати думку М. І. Гошовського та О. П. Кучинської, які зазначили, що суттєвою рисою фізичної шкоди є те, що вона заподіюється життю, здоров'ю, які є найважливішими благами людини і практично не можуть бути відшкодованими¹.

Аналізуючи медичну та юридичну літературу А. О. Суховіліна дійшла висновку, що шкода здоров'ю це порушення анатомічної цілісності, фізіологічної функції органів або тканин людини, що виявляється у тілесних ушкодженнях, захворюваннях чи патологічному стані. Учена запропонувала під фізичною шкодою у кримінальному процесі розуміти як шкоду завдану здоров'ю внаслідок незаконного і необгрунтованого кримінального переслідування, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного засудження, яка визнається як порушення анатомічної цілісності або фізіологічної функції органів або тканин і виявляється в тілесному ушкодженні, захворюванні, патологічному стані, інвалідності². Тобто, у загальному вигляді фізична шкода це сукупність змін, що сталися об'єктивно внаслідок вчиненого злочину в стані людини як фізичної істоти, зокрема це: тілесні ушкодження, розлад здоров'я, фізичні та психічні страждання, біль.

Згідно з Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6, з медичної точки зору тілесні ушкодження – це порушення анатомічної цілості тканин, органів та їх функцій, що виникає внаслідок одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів – фізичних, хімічних, біологічних, психічних³. У

¹ Гошовський М. І. Потерпілий у кримінальному процесі України / М. І. Гошовський, О. П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – С. 48.

² Суховіліна А. О. Інститут реабілітації в кримінально-процесуальному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А. О. Суховіліна. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 11.

³ Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : Наказ Мін. охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>.

той же час, у науково-практичних коментарях Кримінального кодексу України зазначається, що тілесним ушкодженням називається протиправне та винне заподіяння шкоди здоров'ю іншої особи, яким порушено анатомічну цілісність або фізіологічні функції тканин чи органів потерпілого при посяганні на здоров'я.

Слід відмітити, що деякі вчені заперечують виділення фізичної шкоди як окремого критерію для визнання особи потерпілою. Зокрема, на думку В. В. Введенської, це пояснюється тим, що згідно ст. 23 ЦК України поняттям «моральна шкода» охоплюється фізичний біль та страждання, яких фізична особа зазнала у зв'язку з катуванням або іншими ушкодженнями здоров'я¹, з чим ми не погоджуємось. На нашу думку, якщо виходити з логіки вченої та аналізу п. 3 ст. 23 ЦК України, в якому також зазначено, що моральна шкода полягає у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна, то можна заперечувати й проти майнової шкоди як окремого критерію визнання особи потерпілою, оскільки вона охоплює знищенням чи пошкодженням майна. Напевно, законодавець мав на увазі, що моральна шкода впливає з певних страждань – чи то внаслідок ушкодження здоров'я, чи то знищення чи пошкодження її майна та ін.

Поряд із моральною та фізичною шкодою потерпілому може бути заподіяна *майнова шкода*, що виражається у витратах на лікування, протезування, посилене харчування, втратою всього або частини заробітку через тимчасову чи стійку втрату працездатності, а в разі їх смерті витратами на поховання, втратою засобів до існування особами, які знаходяться на їх утриманні. На думку, А. О. Суховіліної, майнова шкода це шкода, завдана особі незаконним і необґрунтованим переслідуванням, незаконним затриманням, незаконним застосуванням запобіжного заходу, незаконним засудженням, яка включає реальні збитки, упущену вигоду і підлягає відшкодуванню за рахунок держави у повному обсязі².

¹ Введенська В. В. Кримінально-процесуальні гарантії реалізації права на юридичну допомогу осіб, постраждалих від злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В. В. Введенська. – К. : Нац. акад. прокуратури України, 2009. – С. 6.

² Суховіліна А. О. Інститут реабілітації в кримінально-процесуальному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А. О. Суховіліна. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 11.

Починаючи з радянських часів, у юридичній літературі досить дискусійним було питання щодо обсягу відшкодування матеріальної шкоди, а саме: чи підлягають відшкодуванню втрачена вигода та заробіток (дохід). З цих питань, П. П. Гуреев зазначив, що потерпілий, який зазнав матеріальної шкоди від злочину, має право на стягнення з обвинуваченого чи осіб, що несуть відповідальність за дії обвинуваченого, тільки позитивної шкоди в майні та не має права на стягнення втраченої вигоди¹. У свою чергу, як відмітив А. Г. Мазалов, більшість цивілістів вважають, що відшкодування заподіяної шкоди можна вважати повним тільки тоді, коли відшкодовуються як позитивний збиток у майні, так і неодержані доходи. Серед учених-процесуалістів прихильником стягнення упущеної вигоди був М. О. Чельцов. Однак, згодом він змінив свою точку зору з цих питань. Учений відмітив, що судова практика негативно вирішує питання про можливість стягнення неодержаного доходу, що, на його погляд, правильно², але, на нашу думку, не є виправданим.

У зв'язку з цим, ми підтримуємо вчених, які вважають, що відшкодуванню (компенсації) підлягає не тільки пряма шкода, завдана кримінальним правопорушенням, а й неодержані доходи (втрачена вигода)³. Додержуючись цієї концепції, М. І. Гошовський та О. П. Кучинська запропонували доповнити Постанову Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1989 р. № 3 «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином і стягнення безпідставно нажитого майна», де прямо вказується на передбачення можливості стягнення в кримінальному провадженні під час вирішення цивільного позову не тільки прямої шкоди, але й неодержаних доходів⁴, що ми підтримуємо частково, оскільки, на нашу думку, таке рішення повинно прийматись лише в суді у разі невідшкодування шкоди на стадії досудового розслідування.

¹ Гуреев П. П. Гражданский иск в уголовном процессе / П. П. Гуреев. – М. : Госюриздат, 1961. – С. 15–16.

² Мазалов А. Г. Гражданский иск в уголовном процессе : 2-е изд., испр. и доп. / А. Г. Мазалов. – М. : Юрид. лит., 1977. – С. 37–38.

³ Нор В. Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве / В. Т. Нор. – К. : Главное изд-во «Вища школа», 1989. – С. 40.

⁴ Гошовський М. І. Потерпілий у кримінальному процесі України / М. І. Гошовський, О. П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – С. 30.

Складність та неоднозначне вирішення вищевикладених питань у кримінальному провадженні, на нашу думку, пов'язано з тим, що категорія «неодержаний дохід (втрачена вигода)» здебільшого використовується в Господарському та Цивільному кодексі України. Зокрема, у ч. 2 ст. 224 Господарського кодексу України не одержані доходи, які управлена сторона (потерпіла) одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною включено до поняття «збитки», а ст. 225 передбачено, що одним із елементів складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, є неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною. У свою чергу, ст. 1198 Цивільного кодексу України закріплено визначення доходу, втраченого внаслідок каліцтва або іншого ушкодження здоров'я фізичної особи-підприємця.

Головною та важливою умовою відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні є пред'явлення цивільного позову. Як свідчить практика, правовий механізм реалізації інституту цивільного позову, який існував у КПК 1960 р., не виправдав себе, оскільки не мав ефективного процесуального порядку. Зокрема, попередній КПК 1960 р. передбачав, що цивільний позов може бути пред'явлений тільки у справах про злочини, а чинний КПК України закріпив можливість пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні не лише про кримінальні правопорушення, а й у провадженні про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру. Ще однією досить суттєвою прогалиною було те, що за КПК України 1960 р. цивільний позов міг бути пред'явлений лише щодо матеріальної шкоди, завданої злочином, але у чинному КПК України 2012 р. чітко закріплено положення щодо можливості відшкодування як матеріальної, так і компенсацію моральної шкоди, що, безумовно, є позитивним моментом.

У чинному КПК України відшкодуванню (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні присвячена глава 9 (ст.ст. 127-130). На нашу думку, одночасний розгляд судом матеріалів кримінального провадження й цивільного позову сприятиме посиленню захисту прав і законних інтересів

потерпілого, а також більш швидкому та повному її відшкодуванню.

Аналіз положень КПК України свідчить, що п. 10 ч. 1 ст. 56 визначено право потерпілого на відшкодування йому завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом. На нашу думку, дане положення вказаної норми тлумачиться неоднозначно, що ускладнює його практичне застосування. Зокрема, ч. 4 ст. 128 КПК України встановлено, що форма та зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам, встановленим до позову, що пред'являється у порядку цивільного судочинства. Оскільки в КПК України відсутня форма та зміст позовної заяви, то при складанні цивільного позову потерпілому буде необхідно дотримуватись положень ст. 119 Цивільно-процесуального кодексу України «Форма і зміст позовної заяви», де в ч. 2 зазначено, що заява повинна містити: найменування суду, до якого подається заява; ім'я (найменування) позивача і відповідача, а також ім'я представника позивача, якщо позовна заява подається представником, їх місце проживання (перебування) або місцезнаходження, поштовий індекс, номери засобів зв'язку, якщо такі відомі; зміст позовних вимог; ціну позову щодо вимог майнового характеру; виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують кожну обставину, наявність підстав для звільнення від доказування; перелік документів, що додаються до заяви. Внаслідок недотримання вимог КПК України потерпілим, підозрюваний, обвинувачений або його захисник, ознайомившись із цивільним позовом, може заявити клопотання про невідповідність цивільного позову вимогам нормам Цивільного процесуального кодексу України. У той же час, підозрюваний, обвинувачений, заявивши клопотання щодо зняття арешту з його майна на підставі невідповідності положень ст. 119 ЦПК, має можливість розпоряджатись майном, у тому числі витратити, щоб найближчим часом не відшкодовувати потерпілому спричинену шкоду. З урахуванням зазначеного, на наш погляд, доцільно передбачити у КПК України обов'язок особи, яка проводить досудове розслідування та прокурора, одночасно з роз'ясненням прав потерпілому додатково роз'яснити порядок складання та пред'явлення цивільного позову, а за проханням останнього надати допомогу у складанні цивільного позову. Це

буде додатковою гарантією потерпілого реалізувати своє право на пред'явлення цивільного позову під час кримінального провадження.

У ч. 1 ст. 124 чинного КПК України зазначається, що у випадку ухвалення обвинувального вироку, суд стягує із обвинуваченого на користь потерпілого всі здійснені ним документально підтверджені процесуальні витрати. За відсутності у обвинуваченого коштів, достатніх для відшкодування зазначених витрат, вони компенсуються потерпілому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбаченому законом, для компенсації шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. У той же час, в ч. 3 ст. 127 КПК України встановлено, що шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується потерпілому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом. Крім цього, ч. 1 ст. 128 КПК України встановлено, що особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнову та/або моральну шкоду, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально-протиправними діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Виходячи з цього, слід зробити висновок, що законодавець у КПК України надав право потерпілому на відшкодування моральної та/або матеріальної шкоди, але, в той же час, не надав право на відшкодування завданої йому фізичної шкоди. Також, у положеннях вказаної статті не визначено про право потерпілого пред'явити цивільний позов під час судового засідання. Таке право визначено законодавцем у чинному КПК лише на стадії кримінального провадження до початку судового розгляду, що, на нашу думку, значно звужує його право на пред'явлення цивільного позову. При цьому, законодавець не надав право представнику потерпілого на пред'явлення цивільного позову, що є порушенням прав підзахисного, якими користується й представник-адвокат потерпілого. За дослідженням встановлено, що приймаючи КПК, законодавець не врахував, що особа, яка пред'явила цивільний позов в межах кримінального

провадження, повинна звільнитися від накладення державного мита, у зв'язку з тим, що вона постраждала й зазнала шкоди від кримінального правопорушення. Крім цього, не встановлено право особи відмовитись від пред'явлення цивільного позову та про правові наслідки такої відмови. На нашу думку, викладені законодавчі прогалини порушують права потерпілого, у зв'язку з чим потребують уточнення, доповнення та закріплення.

Відповідно до ч. 5 ст. 128 КПК України цивільний позов у кримінальному провадженні розглядається судом як виняток за правилами, встановленими КПК України. Якщо процесуальні відносини, що виникли у зв'язку з цивільним позовом, не врегульовані КПК України, до них застосовуються норми Цивільного процесуального кодексу України за умов, якщо вони не суперечать засадам кримінального судочинства. Однак, правова база з цих питань є ширшою. Зокрема, окремі питання відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому в кримінальному провадженні врегульовано Цивільним (Глава 82 «Відшкодування шкоди») і Господарським кодексами України (Глава 25 «Відшкодування збитків у сфері господарювання»). Необхідність практичного застосування та звернення до зазначених законів підтверджується й тим, що на сьогодні потерпілим у кримінальному провадженні визнається юридична особа, яка також має право на відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Продовжуючи дослідження правового механізму відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні, слід розглянути вимоги ст. 129 КПК України «Вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні». На нашу думку, в положеннях даної статті законодавець не врахував яким чином визначається: розмір моральної, фізичної та майнової шкоди; випадки, коли не можливо здійснити розрахунок за пред'явленим позовом; строк для добровільного виконання за ухваленим обвинувальним вирокком в частині пред'явленого позову; міри, що приймаються судом щодо конфіскації майна, якщо це не було забезпечено в ході кримінального провадження.

Отже, необхідність вдосконалення інституту цивільного позову в кримінальному провадженні пов'язано з тим, що за дослідженнями вчених з часу встановлення незалежності

України чітко визначилась одна з негативних тенденцій у діяльності держави щодо захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень – щороку збільшується кількість нереалізованих документів у кримінальних провадженнях, пов'язаних із відшкодуванням моральної та майнової шкоди¹, що ми підтримуємо.

Враховуючи вищевикладене, на нашу думку, до КПК України доцільно внести уточнення та доповнення, які зокрема викласти у наступній редакції:

1) до п. 1 ч. 1 ст. 56 КПК «на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом, **шляхом пред'явлення цивільного позову до підозрюваного, обвинуваченого або до особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально-протиправними діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.**

2) Статтю 128 викласти у наступній редакції:

ч. 1 «Особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано моральну, **фізичну** або майнову шкоду, **а також її представник**, має право під час кримінального провадження до початку **або під час** судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально-протиправними діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. **Цивільний позов, пред'явлений в межах кримінального провадження, звільняє потерпілого та цивільного позивача від накладення державного мита»;**

ч. 2 «Особа, яка пред'явила цивільний позов, має право, якщо при цьому не порушуються права та законні інтереси інших осіб, відмовитись від пред'явленого позову в будь-який час кримінального провадження, але до моменту видалення суду до нарадчої кімнати для ухвалення обвинувального вироку або постанови про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру»;

ч. 3 «Відмова від пред'явлення цивільного позову зу-

¹ Загальні засади призначення покарань в Україні : навч. посіб. / Л. С. Горбач, О. Г. Колб ; за ред. О. Г. Колба. – Луцьк, 2006. – С. 210.

пиняє провадження за позовом та позбавляє особу повторно пред'явити той же позов в порядку кримінального провадження»;

ч. 4 «До прийняття відмови від позову слідчий, прокурор, суд зобов'язані роз'яснити позивачу наслідки відмови позову, передбачені частиною 3 даної статті»;

ч. 5 «На захист інтересів неповнолітніх осіб та осіб, визнаних у встановленому законом порядку недієздатними чи обмежено дієздатними, цивільний позов може бути пред'явлений їхніми законними представниками»;

ч. 6 «Цивільний позов в інтересах держави пред'являється прокурором. Цивільний позов може бути поданий прокурором у випадках, встановлених законом, а також в інтересах громадян, які через фізичний чи матеріальний стан, неповноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права»;

ч. 7 «Форма та зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам, встановленим до позовів, що пред'являються у порядку цивільного судочинства»;

ч. 8 «Цивільний позов у кримінальному провадженні розглядається судом за правилами, встановленими цим Кодексом. Якщо процесуальні відносини, що виникли у зв'язку з цивільним позовом, цим Кодексом не врегульовані, до них застосовуються норми Цивільного процесуального кодексу України за умови, що вони не суперечать засадам кримінального судочинства»;

ч. 9 «Відмова у позові в порядку цивільного, господарського або адміністративного судочинства позбавляє цивільного позивача права пред'являти той же позов у кримінальному провадженні»;

ч. 10 «Особа, яка не пред'явила цивільного позову в кримінальному провадженні, а також особа, цивільний позов якої залишено без розгляду, має право пред'явити його в порядку цивільного судочинства».

3) Статтю 129 викласти у наступній редакції :

ч. 1 «Ухвалюючи обвинувальний вирок, постановляючи ухвалу про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, суд залежно від доведеної підстав і розміру позову задовольняє цивільний позов повністю або частково чи відмовляє в ньому»;

ч. 2 «Розмір моральної та фізичної шкоди, який під-

лягає відшкодуванню (компенсації) визначається судом виходячи з наслідків, які наступили, а розмір майнової шкоди – виходячи з вартості майна на день вчинення кримінального правопорушення»;

ч. 3 «При неможливості здійснити детальний розрахунок за пред'явленим позовом без відкладення розгляду справи по суті, суд може визнати за позивачем право на задоволення позову та передачі позову в частині визначення його розміру на розгляд в порядку цивільного провадження»;

ч. 4 «У випадку задоволення цивільного позову повністю або частково суд встановлює та вказує в обвинувальному вироку строк для добровільного виконання вироку в частині пред'явленого цивільного позову. Примусове виконання провадження здійснюється в порядку, передбаченому законодавством про виконавче провадження»;

ч. 5 «Якщо в ході досудового розслідування не були прийняті міри щодо конфіскації майна підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які несуть цивільну відповідальність за дії підозрюваного, обвинуваченого, суд має право до вступу вироку в законну силу винести постанову про прийняття таких мір, які здійснюються в порядку, передбаченому законодавством про виконавче провадження»;

ч. 6 «У разі встановлення відсутності події кримінального правопорушення суд відмовляє в позові»;

ч. 7 «У разі виправдання обвинуваченого за відсутності в його діях складу кримінального правопорушення або його непричетності до вчинення кримінального правопорушення, а також у випадках, передбачених частиною першою статті 326 цього Кодексу, суд залишає позов без розгляду».

Крім того, на нашу думку, Главу 9 КПК України доцільно доповнити окремою статтею 128–1 «Забезпечення цивільного позову», в якій закріпити підстави забезпечення цивільного позову. Зокрема, цивільний позов забезпечується: 1) накладанням арешту на майно або грошові суми, що належать підозрюваному, обвинуваченому, а також осіб, які за законом несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану підозрюваним, обвинуваченим; 2) заборонаю щодо вчинення підозрюваним, обвинуваченим, а також осіб, які за законом несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану підозрюваним, обвинуваченим будь-яких дій, пов'язаних із

майном або грошовими сумами; 3) заборону на внесення змін до статуту підприємства, установи, організації в частині зміни розміру статутного капіталу. Про забезпечення цивільного позову слідчий суддя, суд виносять ухвалу, яка може бути оскаржена в порядку, передбаченому законодавством. Види забезпечення позову повинні бути співвідносними із заявленими потерпілим, позивачем вимогами. Види забезпечення позову можуть використовуватися слідчим суддею, судом лише в межах предмета позову та не повинні порушувати прав і законних інтересів інших учасників кримінального провадження. Не допускається забезпечення позову заходами, не передбаченими КПК України.

Таким чином, закріплення вказаних пропозицій та доповнень стане однією з додаткових гарантій реалізації права потерпілого на відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Крім того, це підвищить ефективність забезпечення і реалізації прав і законних інтересів потерпілого.

3.3. УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ПОТЕРПІЛОМУ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Визнання та забезпечення основоположних прав, свобод і законних інтересів кожної особи є запорукою побудови демократичної, правової держави. Процес вироблення та запровадження дієвого правового механізму захисту прав особи у сфері кримінального провадження базується на Конституції України та міжнародних парових актах з цих питань. Процесуальний порядок кримінального провадження здійснюється лише кримінальним процесуальним законодавством, яке не повинно суперечити положенням Конституції України, міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Як зазначив Т. В. Омельченко, аналіз виникнення і становлення правової допомоги дозволяє стверджувати, що її інституціоналізація в Україні починається з прийняття Конституції України 1996 року. Саме після цього розробляється Концепція формування системи безоплатної правової допомоги в Україні і Закон «Про безоплатну правову допомогу», що упорядковують суспільні відносини у сфері на-

дання та отримання правової допомоги, розробляється структура інституту правової допомоги тощо¹.

Сучасні інтеграційні процеси вимагають відповідного вдосконалення та переосмислення багатьох правових інститутів кримінального провадження, що викликано концептуально новим підходом і практикою застосування новел чинного КПК України. У зв'язку з цим, актуальним і важливим є більш поглиблене дослідження забезпечення та практичної реалізації права на захист, що включає в себе особисту активну участь та користування правовою допомогою. Забезпечення права на захист є одним із фундаментальних прав, а також однією із засад кримінального провадження. Однак, дослідження положень чинного КПК України в частині забезпечення права потерпілого на захист дає підстави стверджувати, що вони в порівнянні з КПК України 1960 р. не виправдано звужені, а також не повністю відповідають нормам Конституції України та міжнародним правовим актам у сфері захисту прав і законних інтересів особи у кримінальному судочинстві.

Як свідчить вивчення наукової літератури, питання реалізації права на захист здебільшого досліджуються лише в напрямі його забезпечення підозрюваному, обвинуваченому. Однак, положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Конституція України дають змогу стверджувати, що кожна особа має право на правову допомогу і воно не може бути обмежено, у тому числі й відносно потерпілого. Отже, таке право є одним із ключових принципів міжнародного права та закріплено в Основному законі нашої країни, на основі якого повинно прийматися й удосконалюватись національне законодавство.

З приводу цього, О. П. Герасимчук доречно зауважив, поняття «захист» вживається у кримінальному процесі у різних значеннях: у вузькому – як функція, що здійснюється стороною, яка повністю чи частково спростовує пред'явлене обвинувачення, підозру у вчиненні кримінального правопорушення, доводить меншу ступінь вини або ж загалом заперечує кримінальне переслідування (наприклад «сторона

¹ Омельченко Т. В. Інституалізація правової допомоги в Україні / Т. В. Омельченко // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2012. – Том 25 (64). – № 2. – С. 88.

захисту» – сторона, яка здійснює таку діяльність) і в широкому – як охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального судочинства. На думку вченого, яку ми підтримуємо, згаданий термін у широкому значенні повною мірою може бути вжитий щодо потерпілого. У цьому разі захист потерпілого відбувається від порушень, які вже мали місце, і стали наслідком кримінального правопорушення, що настав, та від порушень прав (реальних та потенціальних), що вчиняються (або ж можуть вчинятись) в процесі відновлення справедливості¹.

Аналізуючи ст. 20 чинного КПК України, яка закріплює одну з конституційних засад кримінального провадження – «Забезпечення права на захист», Т. В. Корчева дійшла висновку, що деякі її положення, у порівнянні із ст. 21 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. – «Забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист» – більш вдало розкривають сутність цієї засади кримінального провадження. На її думку, позитивним є факт визнання у ст. 20 КПК України засудженого та виправданого як осіб, які мають право на захист і цей захист їм забезпечується з боку держави², що ми підтримуємо. До зазначеного слід додати, що більш детально дану засаду кримінального провадження розкрито в ч. 1 ст. 20 чинного КПК України «Забезпечення права на захист», де зазначено, що право на захист мають підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений, яке полягає у можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізувати інші процесуальні права, передбачені чинним КПК України. При цьому, в ч. 2 ст. 20 КПК України передбачено, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або

¹ Герасимчук О. П. Теоретичні та практичні аспекти професійного захисту потерпілого / О. П. Герасимчук // Часопис Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – №1 (3). – С. 1–2.

² Корчева Т. В. Щодо забезпечення права на захист особи у кримінальному провадженні за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / Т. В. Корчева // Теорія і практика правознавства. Електр. наук. фах. видання Нац. ун-ту «Юридична академія України ім. Я. Мудрого». – 2013. – № 1. – С. 3.

призначеного захисника, а ч. 3 визначає, що у випадках, передбачених КПК України та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, підозрюваному, обвинуваченому правова допомога надається безоплатно за рахунок держави.

Таким чином, у зазначених положеннях серед переліку осіб, які мають право на захист потерпілий відсутній. Виходячи з цього виникає логічне запитання: чому відсутнє право на захист у потерпілого? чому потерпілому не забезпечено право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника? чому не передбачено випадки надання безкоштовної правової допомоги? На жаль, чіткої відповіддю на ці запитання ми не знаходимо. У зв'язку з цим В. Т. Маляренком, який, аналізуючи досвід іноземних країн, які пройшли фазу сприйняття прав і свобод окремої людини як категорії, що превалює над інтересами суспільства, дійшов висновку, що розширення прав кожного із учасників процесу повинно здійснюватися у розумних межах¹. Крім того, слід звернути увагу, що на сьогодні як Конституція України, так і чинний КПК України не конкретизують, що саме слід розуміти під забезпеченням права на захист у кримінальному провадженні. У КПК України воно лише обмежено до надання роз'яснень та конкретизації з приводу змісту висуненої підозри чи обвинувачення, які не є джерелами доказів, а також щодо права збирати докази, можливості особисто брати участь у процесі та користуватися правовою допомогою.

У зв'язку з цим, на нашу думку, до чинного КПК України слід внести доповнення, які доцільно викласти у наступній редакції :

1) ч. 1 ст. 20 **«потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, яке полягає у представленні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом»;**

ч. 2 «слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані

¹ Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : моногр. / В. Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер. – 2005. – С. 388.

роз'яснити **потерпілому**, підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника»;

ч. 3 «у випадках, передбачених цим Кодексом та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, **потерпілому**, підозрюваному, обвинуваченому правова допомога надається безоплатно за рахунок держави».

2) ч. 1 ст. 45. «захисником є адвокат, який здійснює захист **потерпілого**, підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію)».

3) ч. 1 ст. 48 «захисник може у будь-який момент бути залучений **потерпілим, його законним представником**, підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами за проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого до участі у кримінальному провадженні. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані надати затриманій особі чи особі, яка тримається під вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані утримуватися від надання рекомендацій щодо залучення конкретного захисника.

4) п. 2 ч. 1 ст. 49. «**потерпілий**, підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника, але за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно;

п. 3 «слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника, а **потерпілий**, підозрюваний, обвинувачений не залучив його.

Продовжуючи дискусію, слід зазначити, що крім захисту від підозри та обвинувачення у кримінальному провадженні передбачений такий вид правової допомоги, як професійне представництво. Ця проблема не є новою, однак, у зв'язку із прийняттям КПК України 2012 р. вона набула нового поштовху, що пов'язано із введенням новел, зокрема

особливостей кримінального провадження на підставі угод, інституту негласних слідчих (розшукових) дій, оцінювання доказів з чужих слів та інше.

Процесуальні вимоги щодо представника потерпілого та особливості його правового статусу визначено положеннями ст. 58 КПК України, у ч. 1 якої встановлено, що потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник, тобто особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. У той же час, в ч. 1 ст. 45 КПК зазначено, що захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). Враховуючи викладене слід констатувати, що в чинному КПК України відсутнє чітке положень щодо того, хто ж саме може бути захисником потерпілого не має¹. У зв'язку з цим, слід підтримати Т. В. Корчеву, яка зазначила, що формулювання, наведено у частинах 1, 2 статті 58 та частині 1 статті 63 КПК України стосовно представника потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача, який має бути захисником, неприпустимо, тому що виникає змішування понять «представник» та «захисник». Адвокат має право виступати в процесі як в якості представника, так і захисника. Адвокат це професія, а захисник та представник це учасники кримінального провадження. Безперечно, що одна й та ж особа не може виступати в якості двох учасників процесу одночасно, згідно статті 3 КПК України це різні учасники процесу², що ми підтримуємо, оскільки захисник і представник наділені процесуальними правами і обов'язками. Подібну позицію висловив Р. А. Чайка, який зазначив, що варто розрізнити поняття «захисник» і «адвокат». На його думку, адвокат – це особа,

¹ Абламський С. Є. Актуальні проблеми надання безоплатної правової допомоги та ефективність правової допомоги захисника при застосуванні нового КПК України / С. Є. Абламський // *Международ. науч.-практ. правовой журнал «Закон и жизнь»*. – 2013. – № 12 (264). – С. 52–55.

² Корчева Т. В. Щодо питання реалізації прав учасників процесу у кримінальному провадженні за новим кримінальним процесуальним кодексом України / Т. В. Корчева // *Форум права*. – 2012. – № 2. – С. 367.

яка займається професійною діяльністю, тобто є правозаступником і правозахисником та надає правову допомогу, здійснює представництво у судах, господарських справах, підприємствах, установах та організаціях, державних органах, а також здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого. Правовий статус адвоката виникає не у зв'язку із його участю у судочинстві, а через відповідну процедуру, яка передбачена законодавством України¹. На нашу думку, перекручування та змішування кримінальних процесуальних положень, застосування аналогії, а також відсутність чітко закріпленого процесуального статусу кожного з учасників кримінального провадження може призвести до виникнення проблем у ході практичного застосування КПК України з цих питань. У зв'язку з цим, на нашу думку доцільно виключити з вищезазначених статей вказівку на захисника, який має право бути представником потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, а вказати, що представником має бути адвокат.

Вищевикладене дає підстави стверджувати, що захисник і представник це різні за своїм процесуальним статусом учасники кримінального провадження. Однак, виконання покладених як на захисника, так і представника прав і обов'язків повинен здійснювати лише адвокат. З цих питань, досліджуючи статус адвоката в кримінальному процесі, І. Мороз зазначив, що єдиною, головною відмінністю адвокатури як суб'єкта надання правової допомоги є власний адвокатський статус, тобто сукупність передбачених законом прав, обов'язків і гарантій адвокатської діяльності. Цей особливий статус покликаний забезпечити ефективність правової допомоги адвоката порівняно з юридичними послугами, що надаються в Україні іншими суб'єктами², що ми підтримуємо.

Крім того, в юридичній літературі залишається дискусійним питання щодо вільного вибору захисника та надання правової допомоги фахівцями в галузі права. Зокрема, в ч. 2 ст. 45 КПК «захисник» встановлено, що захисником не може

¹ Чайка Р. А. Участь захисника на досудовому слідстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Р. А. Чайка. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2008. – С. 14.

² Мороз І. Роль і статус адвоката в кримінальному процесі / І. Мороз // Юрид. вісн. України. – 2011. – № 50 (17–23 грудня). – С. 14.

бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю. У зв'язку з цим, деякі вчені вважають положення даної частини не конституційним. На підтвердження своєї позиції вони зазначають, що відповідно до положень Конвенції про захист прав людини і основних свобод, Конституції України, де в частині першій статті 59 вказано, що «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» вбачається, що кожна людина має право на вільний вибір захисника. Аналогічно дане питання вирішено в рішенні Конституційного Суду України № 13-рп/2000 від 16.11.2000 р. у справі про право вільного вибору захисника, в якому зазначено, що положення частини першої статті 59 Конституції України про те, що «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав», треба розуміти як конституційне право підозрюваного, обвинуваченого і підсудного при захисті від обвинувачення та особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, з метою отримання правової допомоги вибирати захисником своїх прав особу, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

Аналогічний підхід спостерігається й у практиці Європейського суду з прав людини. Зокрема, 24 листопада 2011 року Європейський суд з прав людини оприлюднив рішення у справі «Загородній проти України»¹, яким встановлено, що не допуск у кримінальний процес як захисника підсудного «фахівця в галузі права», який не має адвокатського свідоцтва, є порушенням права на справедливий суд, передбачений пунктами 1 і 3 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. При цьому, суд наголосив, що така ситуація є несумісною із принципом правової певності, що, в свою чергу, є складовою принципу верховенства права. Суд неодноразово зазначав, що право на справедливий судовий розгляд, гарантоване статтею 6 §1 Конвенції, повинно тлумачитися в світлі Преамбули Конвенції, яка про-

¹ Справа «Загородній проти України» (Заява № 27004/06) : рішення Європейський суду з прав людини від 24.11.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_739.

голошує верховенство права, при цьому одним з основних аспектів верховенства права є принцип юридичної певності.

У той же час, міжнародні правові документи передбачають положення, відповідно до яких правова допомога завжди повинна здійснюватися особою, яка має право практикувати в якості адвоката, діяльність якого регулюється нормами національного законодавства держави, а також передбачена його участь як захисника у провадженні. З цих питань в юридичній літературі вченими висловлено досить протилежні позиції. Зокрема, ще за часів дії КПК України 1960 р. В. М. Тертишник висловлював пропозиції про необхідність внесення змін у законодавство щодо обов'язковості наявності свідоцтва про право займатися адвокатською діяльністю¹. Протилежну думку висловила А. М. Бірюкова, яка пропонувала доповнити КПК України статтею 44-1 «Адвокат у кримінальному процесі» такого змісту: «Адвокатом у кримінальному процесі є особа, яка має свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю і надає правову допомогу особі, яка не є суб'єктом права на захист відповідно до ч. 1 ст. 48 цього Кодексу, але відносно неї здійснюються окремі заходи процесуального примусу або ця особа викликана дідзнавачем, слідчим, прокурором або судом як свідок. З моменту здійснення процесуальних дій, визначених у ч. 1 цієї статті стосовно особи, якій адвокат надає правову допомогу, такий адвокат набуває статусу суб'єкта кримінального процесу і користується процесуальними правами та гарантіями, визначеними для адвоката-захисника у ст. 48 цього Кодексу»².

На нашу думку, не досить вдалими є законодавчий підхід із цих питань. Зокрема, п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 8 «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві»³ встановлено, що при вирішенні питання про наявність у фахівців у галузі права повноважень на здійснен-

¹ Тертишник В. М. Уголовный процесс / В. М. Тертишник. – Х. : Арсис, 1999. – С. 68.

² Бірюкова А. М. Забезпечення адвокатурою конституційного права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А. М. Бірюкова. – Одеса : Одеська нац. юрид. академія, 2006. – С. 15–16.

³ Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві : пост. Пленуму Верховного суду України від 24.10.2003 р. № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-03>.

ня захисту у кримінальній справі належить з'ясувати, яким саме законом їм надано право брати участь у кримінальному судочинстві як захисником, та зазначалось, що слід визнати правильною практику тих судів, які за відсутності спеціального закону не допускають таких фахівців до здійснення захисту у кримінальних справах на той час. Однак, ще до прийняття такої Постанови Я. П. Зейкан висловив заперечення щодо допуску фахівців у галузі права, а також вказав на недоцільність допуску до участі у справі осіб, які не мають адвокатського посвідчення¹. Подібну думку, вже після прийняття даної Постанови, висловив А. М. Титов. Учений зазначив, що такий захисник як фахівець у галузі права чи близькі родичі мають право брати участь у кримінальній справі, але поруч із професійним захисником – адвокатом, тому що лише останній відповідає усім світовим критеріям, визначеним для захисника у кримінальних справах². Крім цього, І. Ю. Головацький відмітив, що поняття «фахівець у галузі права» не має свого офіційного визначення, не може бути співвіднесено із поняттям «вища або повна вища юридична освіта» відповідно до освітньо-кваліфікаційних рівнів визначених Законом України «Про вищу освіту». Крім того, на його думку, у цьому разі на такого захисника не поширюватимуться Правила адвокатської етики³.

З приводу цього, О. В. Мартовицька зазначила, що на сьогодні окремого закону з цього питання не прийнято, а згідно чинного законодавства захисником у кримінальному провадженні може бути лише особа, яка має свідоцтво на право займатися адвокатською діяльністю, а також зареєстрована в Єдиному реєстрі адвокатів України (ст. 45 КПК України). У зв'язку з цим, на її думку, попередню дискусію з окремих напрямів по цих питаннях можна зняти, тому що у ст. 45 чинного КПК України встановлено, що особа, яка реалізує право на правову допомогу йменується захисником, який є саме адвокатом⁴.

¹ Зейкан Я. П. Захист у кримінальній справі : наук.-практ. посіб. / Я. П. Зейкан. – К. : «ВИША ШКОЛА», 2002. – С. 8.

² Титов А. М. Основні принципи та особливості участі захисника на досудовому слідстві : моногр. / А. М. Титов. – Донецьк, 2005. – С. 125.

³ Головацький І. Ю. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі : навч. посіб. / І. Ю. Головацький. – К. : Атіка, 2003. – С. 141.

⁴ Мартовицька О. В. Реалізація правової допомоги на стадії досудового розсліду-

До вищезазначеного слід додати, що на законодавчому рівні спостерігається протиріччя між окремими положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та положеннями чинного КПК України в частині регулювання правового статусу представника. Зокрема, відповідно до ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»¹ адвокат-представник на стадії досудового розслідування не зобов'язаний отримувати відповідний дозвіл на участь у кримінальному провадженні, оскільки він діє як представник. У той же час, виходячи з положень ст. ст. 59 і 63 чинного КПК України представник повинен отримувати дозвіл на участь у кримінальному провадженні, тому що в даному випадку у нього поєднуються права і обов'язки, як захисника, так і представника.

Доцільно звернути увагу на той факт, що у чинному КПК України не закріплено можливості обов'язкової участі представника потерпілого. У той же час, у ст. 47 чинного КПК України передбачено випадки обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні. Напевно, на нашу думку, це пов'язано з тим, що за радянських часів учені заперечували необхідність законодавчого закріплення обов'язкової участі представника потерпілого. Зокрема, таку думку висловили Л. Д. Кокорев і Г. Д. Побігайло які вважали, що аналогія з адвокатом-захисником є недоречною. Учені зазначали, що забезпечення також захисту інтересів потерпілих у кримінальному провадженні є прямим обов'язком працівників органів досудового розслідування, які не мають права перекладати їх на інших осіб². У свою чергу, протилежну думку висловив А. В. Кожевніков. На його думку, обов'язкову участь адвоката-представника потерпілого слід визнати необхідною у випадках: 1) коли потерпілий є неповнолітнім та не має законних представників; 2) коли в якості потерпілого опиняються особи, які страждають психічними або фізичними вадами, що ускладнює здійснення покладених на них процесуальних функцій; 3) коли потерпілий не

вання : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О. В. Мартовицька. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2014. – С. 73.

¹ Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2013. – № 27. – Ст. 282.

² Кокорев Л. Д. Адвокат-представитель потерпевшего в советском уголовном процессе / Л. Д. Кокорев, Г. Д. Побегайло. – Воронеж : Изд. Воронежского ун-та, 1969. – С. 8.

володіє мовою, якою ведеться судочинство; 4) коли адвокат представляє інтереси цивільного відповідача¹, що, за виключенням останнього пункту, ми підтримуємо. У подальшому таку позицію підтримала Л. І. Шаповалова, на думку якої закріплення таких положень додатково гарантуватиме права потерпілого².

На наш погляд, більш розширений перелік випадків забезпечення потерпілого правовою допомогою за рахунок держави запропонувала О. П. Кучинська. На думку вченої, до таких випадків необхідно віднести наступні: 1) відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення (представник надається за бажанням потерпілого); 2) потерпілий є неповнолітнім (з моменту вчинення щодо нього діяння); 3) потерпілий має фізичні або психічні вади, які не дозволяють йому достатньою мірою здійснювати захист своїх прав; 4) потерпілий не володіє мовою, якою ведеться судочинство; 5) у всіх справах про умисні вбивства³. Крім того, С. В. Давиденко наголосила на обов'язкову участь адвоката-представника потерпілого у судовому розгляді кримінальної справи судом першої інстанції та перегляді судових рішень в апеляційному чи касаційному порядку в разі відмови прокурора від підтримання обвинувачення, а також – зміни ним обвинувачення в суд⁴. На нашу думку, такий підхід є цілком виправданий, оскільки, як доречно зазначила О. П. Кучинська, в разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в судовому засіданні або потерпілий залишається без будь-якої правової допомоги, або повинен за власний кошт запрошувати адвоката, який буде його представником. Тобто потерпілий залишається один на один із захи-

¹ Кожевников А. В. Участие адвоката-представителя потерпевшего, гражданского истца и гражданского ответчика в уголовном процессе // Применение норм процессуального права (процессуальные средства реализации уголовной ответственности). Межвуз. сб. науч. трудов : Научные труды Свердловского юрид. ин-та. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1977. – Вып. 57. – С. 62.

² Шаповалова Л. І. Потерпілий в досудовому провадженні / Л. І. Шаповалова. – Донецьк : ДІВС, 2002. – С. 85.

³ Кучинська О. П. Проблеми захисту прав потерпілих в кримінальному процесі України / О. П. Кучинська // Адвокат : загальнодержавний професійний журнал. – 2009. – № 5 (104). – С. 11.

⁴ Давиденко С. В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.09 / С. В. Давиденко ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2007. – С. 13.

стом обвинуваченого і вже стає потерпілим не тільки від вчиненого проти нього кримінального правопорушення, але й від законодавства, яке не забезпечує йому права мати адвоката-представника¹.

Аналізуючи узагальнену практику застосування судами законодавства, що забезпечує захист прав потерпілих у кримінальному судочинстві, Т. В. Матієк зазначив, що судді дотримуються єдиної думки, згідно з якою з метою забезпечення принципу рівності сторін у разі бажання потерпілого підтримати раніше заявлене обвинувачення доцільно ввести інститут обов'язкової участі адвоката як представника потерпілого у справі, за умови, що потерпілий бажає такого представництва, але через відсутність коштів чи інші об'єктивні причини не може цього зробити².

При цьому, за часів дії КПК України 1960 р. Т. В. Омельченко звернув увагу на той факт, що чинне кримінальне процесуальне законодавство передбачає обов'язкову участь адвоката лише у справах про злочини неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених, а також осіб, щодо яких ведеться провадження стосовно застосування примусових заходів виховного характеру. Разом з тим, як свідчить практика, потерпілий, що є неповнолітньою особою, є одним з найменш захищених учасників кримінального судочинства. Питома вага неповнолітніх у загальній кількості потерпілих від злочинних діянь складає близько 35 %. У зв'язку з цим, учений запропонував передбачити у законі випадок обов'язкової участі в процесі представника з числа адвокатів для захисту прав та законних інтересів неповнолітнього потерпілого³, що, на нашу думку, й сьогодні залишається актуальним питанням, яке потребує свого законодавчого вирішення. Зазначена прогалина знов ставить потерпілого у нерівне становище з підозрюваним, обвинуваченим, а також порушує принцип рівності та змагальності. На цю проблему

¹ Кучинська О. П. Проблеми захисту прав потерпілих в кримінальному процесі України / О. П. Кучинська // Адвокат : загальнодержавний професійний журнал. – 2009. – № 5 (104). – С. 11.

² Матієк Т. В. Узагальнення практики застосування судами законодавства, що забезпечує захист прав потерпілих у кримінальному судочинстві / Т. В. Матієк // Адвокат. – 2004. – № 2. – С. 51.

³ Матієк Т. В. Вказана праця. – С. 14.

також звертав увагу й О. О. Юхно¹. Після прийняття та введення в дію КПК України 2012 р. на невирішеність цієї законодавчої прогалини зазначила також О. О. Кочура².

Важливі кроки у напрямі вдосконалення зазначених питань було зроблено у проекті ст. 61 КПК України 1996 р., який був підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України у співдружності з Українською Правничою Фундацією, а також у проекті ст. 60 КПК України, який 15 грудня 2005 р. Верховною Радою України був прийнятий у першому читанні і доопрацьований Комітетом з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності та робочою групою до другого читання на 14–17 березня 2006 р. (реєстраційний № 3456-д), однак був відхилений. Зокрема, було передбачено обов'язкову участь представника потерпілого у справах, в яких потерпілий є неповнолітнім або через свої психічні або фізичні вади (німий, глухий, сліпий тощо) не може самостійно реалізувати право на захист своїх законних інтересів.

Свою позицію з цих питань вже за часи дії КПК України 2012 р. висловив В. П. Шибіко. Учений зазначив, що важливою процесуальною гарантією прав, свобод та законних інтересів потерпілого має стати й обов'язкова участь у кримінальному провадженні представника потерпілого, коли його особистої участі для такого захисту недостатньо. Такими особами, для яких процесуальний закон має передбачати обов'язкову участь представника, мають бути: 1) неповнолітні, тобто особи, які на момент учинення щодо них кримінального правопорушення не досягли 18-річного віку; 2) особи, які у встановленому законом порядку (ст. 39 ЦК та гл. 2 розділу 4 ЦПК України) судом уже визнані недієздатними або обмежено дієздатними, а також інші особи, які внаслідок

¹ Юхно О. О. Проблеми прав захисту потерпілого на досудовому слідстві та у кримінальному судочинстві / О. О. Юхно // Вісник Одеського юрид. ін-ту внутр. справ. – 2006. – № 2. – С. 141–145.

² Кочура О. О. Правовий інститут представництва неповнолітнього потерпілого, як один з видів кримінальних процесуальних гарантій забезпечення прав та законних інтересів осіб у кримінальному провадженні. / О. О. Кочура // Вісник Харківського нац. ун-ту внутр. справ. – Харків, ХНУВС, 2013. – № 3 (62). – С. 80–88; Кочура А. А. Отдельные аспекты правового института представительства несовершеннолетних потерпевших в уголовном процессе Украины: история и современность / А. А. Кочура // Междунар. науч.-практ. правовой журнал «Закон и Жизнь» («*Leges et vitae*»). – Молдавия, Кишинёв, 2014. – № 4/3 (268). – С. 10–14.

психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права; 3) близькі родичі особи, смерть якої настала внаслідок учинення щодо неї кримінального правопорушення, які залучені до участі у провадженні як потерпілі; 4) особи, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження.

У цих випадках, а також в інших випадках, коли потерпілий не може самостійно залучити представника через відсутність коштів або з інших об'єктивних причин, але завив клопотання про залучення представника, або коли слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі представника, він своєю постановою (ухвалою) доручає відповідному органу, уповноваженому на надання безоплатної вторинної правової допомоги призначити адвоката для здійснення представництва потерпілого за призначенням та забезпечити його прибуття у зазначені в постанові (ухвалі) час і місце для участі в кримінальному провадженні. Таким чином, при відсутності таких гарантій прав особи, близькі родичі осіб, які загинули внаслідок учинення злочину, найчастіше літнього віку матері, намагаються самотужки з'ясувати обставини загибелі своїх рідних. Але ж швидше й успішніше таку роботу виконав би адвокат-представник потерпілого¹.

Загальновідомо, що необізнаність особи є одним із факторів порушення її конституційних прав і свобод зі сторони органів, які уповноважені здійснювати кримінальне провадження. При цьому, не маючи коштів для залучення адвоката до провадження, такі особи залишаються здебільшого пасивними учасниками, а їх роль зводиться лише до формальної участі у провадженні. На сьогодні законодавцем так і не вирішено проблему щодо обов'язкової участі представника-адвоката, який би надав кваліфіковану допомогу таким особам. У цьому разі, як відмітили Г. В. Коновалова та І. В. Бояров, найбільш складними є ситуації, коли слідчий або прокурор не зацікавлені (в т. ч. з меркантильних (об'єктивних) міркувань) у встановленні істини у справі і фактично протидіють якісному досудовому розслідуванню,

¹ Шибіко В. П. Проблеми забезпечення прав потерпілого за новим КПК України 2012 року / В. П. Шибіко // Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ. – 2013. – № 1. – С. 311–312.

з метою, наприклад, недопущення притягнення до кримінальної відповідальності винного. Це може бути умисне затягування розслідування, фальсифікація доказів або їх навмисна втрата та ін. Дослідники цього питання підкреслюють наявність такої негативної тенденції, якою є різке збільшення числа корумпованих працівників правоохоронних органів, які виступають суб'єктами приховування злочинної діяльності¹.

Досить проблематичною для потерпілого може бути також можливість самостійно (без професійного представника його законних інтересів) визначитися щодо можливості та доцільності укладення угоди про примирення з підозрюваним чи обвинуваченим (ст. 469 КПК України)², що ми підтримуємо і вважаємо доцільно внести зміни та доповнення з цих питань.

Продовжуючи аналіз положень КПК України в частині надання правової допомоги у кримінальному провадженні, слід відмітити, що залучення захисника здійснюється у двох формах: по-перше, залучення, яке безпосередньо здійснюється підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами за проханням чи згодою останніх (ст. 48 КПК України); по-друге, це залучення за призначенням, яке здійснюється слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом у випадках і порядку, передбаченому КПК України (ст. 49). У той же час, випадків і порядку залучення представника потерпілого у КПК України не передбачено. На нашу думку, відсутність чітко закріплених положень щодо залучення представника потерпілого пов'язано з тим, що законодавець не включив потерпілого до переліку осіб, які мають права на захист. Як доречно зазначив Г. А. Васильєв, що коли ми ведемо мову про демократичність щодо прав особи, то не можна однобічно ставитися до цієї справи - пом'якшуючи норми щодо затриманого, підозрюваного, обвинуваченого і не посилюючи заходи захисту прав потерпілого, який часто виявляється беззахисним і після розкриття злочину³, що ми підтримуємо.

¹ Коновалова Г. В. Деякі проблемні питання представництва інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві / Г. В. Коновалова, І. В. Бояров // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 1(14). – С. 116.

² Шибіко В. П. Вказана праця. – С. 310.

³ Васильєв Г. Новий Кримінально-процесуальний кодекс України: кого він захища-

Крім того, на нашу думку, питання залучення захисника більш вдало було врегульовано у ст. 47 КПК України 1960 р. Зокрема, в положеннях даної статті використовувались поняття «запрошення захисника» і «призначення захисника». Так, запрошення захисника здійснювалось безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим, підсудним чи засудженим, їх законними представниками, а також іншими особами за проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, а призначення захисника здійснювалось особою, яка провадила дізнання, слідчим або судом. У зв'язку з цим, О. В. Мартовицька зазначила, що з прийняттям чинного КПК України указані поняття замінено на «залучення захисника», а процесуальні питання залучення захисника до участі у кримінальному провадженні регламентовано параграфом 3 глави 3 «Сторона захисту» КПК України. Фактично законодавець в одну дефініцію вклав два різнопланових поняття, що за своєю суттю визначають як реалізацію права підозрюваного, обвинуваченого на захист адвокатом, так і обов'язок слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду з цього питання. Зокрема, з одного боку це залучення захисника підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами за їх проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого до участі у кримінальному провадженні, а з іншого це залучення за призначенням, що у разі потреби здійснюється слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для захисту у випадках і у порядку, передбаченому статтями 49 та 53 КПК України. У той же час, у ч. 2 ст. 53 чинного КПК України законодавець використовує поняття «запрошення захисника», випадки та порядок якого зовсім не регламентовано. У зв'язку з цим, на нашу думку, доцільно внести зміни та доповнення до чинного КПК України, зокрема у ч. 1 ст. 48 слід вести мову про запрошення захисника, яке здійснюється підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами за запрошення або проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого до участі у кримінальному провадженні, а у ч. 2 ст. 48 слід вести мову про залучення, оскільки у випадку залучення захисника слідчий, прокурор виносять постанову, а слідчий суддя та суд

постановляють ухвалу¹, що ми цілком підтримуємо.

У юридичній літературі одним із дискусійних і невіршених проблемних питань залишається представництво юридичної особи. На нашу думку, на сьогодні зазначена проблема набула нового поштовху, що пов'язано з визнанням юридичної особи потерпілою у кримінальному провадженні. Однак, незважаючи на закріплення концептуально нових новел, спрямованих на вдосконалення кримінального процесуального законодавства в частині забезпечення та реалізації прав і законних інтересів юридичної особи у кримінальному провадженні, окремі положення вимагають свого подальшого вдосконалення.

Як свідчить аналіз ч. 2 ст. 58 КПК України, правом представництва юридичної особи наділені: 1) її керівник; 2) інша особа, уповноважена законом або установчими документами; 3) працівник юридичної особи за довіреністю; 4) особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні, тобто адвокат.

Дослідивши зазначені положення, можна зазначити, що: по-перше, законодавець знов ведучи мову про представника вказує на захисника; по-друге, як свідчить проведений аналіз, на сьогодні як захист, так і представництво у кримінальному провадженні здійснюється професійною особою – адвокатом. І це, на нашу думку, цілком виправдано. Однак, аналіз положення ч. 2 ст. 58 КПК України дає змогу стверджувати, що поряд із професійним захистом можливий і непрофесійний, оскільки керівник юридичної особи, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю не зобов'язані бути адвокатами. У зв'язку з цим, виникає питання: чому ж тоді законодавець позбавив можливості фізичних осіб, які визнані потерпілими, залучати фахівців у галузі права, про яких вище ми вели мову. Крім того, у даному випадку порушується принцип рівності всіх перед законом. У цьому разі, на нашу думку, доцільно вести мову саме про законне представництво. Тобто, у випадках оголошення банкрутства або ліквідації підприємства, таку юридичну особу

¹ Мартовицька О. В. Реалізація правової допомоги на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О. В. Мартовицька. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2014. – С. 84–85.

необхідно забезпечити законним представником, який буде приймати участь у кримінальному провадженні поряд із представником–адвокатом.

Досліджуючи процесуальний статус юридичних осіб з цих питань у кримінальному провадженні, С. В. Толокольников запропонував замість терміну «керівник» використовувати термін «орган юридичної особи»¹. Однак, на нашу думку, пропонуючи своє бачення щодо вирішення даного визначення, учений не врахував, що дана пропозиція не вирішить головного це надання кваліфікованої та професійної допомоги юридичній особі у кримінальному провадженні, оскільки зазначені особи не зобов'язані бути адвокатом.

Враховуючи вищевикладене, на нашу думку, чинний КПК України доцільно доповнити додатковою ст. 58–1 «Обов'язкова участі представника потерпілого» і викласти її в наступній редакції:

1. Участь представника потерпілого у кримінальному провадженні є обов'язковою та забезпечується у випадках: 1) якщо в наслідок вчинення кримінального правопорушення настала смерть особи, а її процесуальні права поширюються на близьких родичів або членів його сім'ї, – з моменту смерті особи та залучення таких осіб до провадження як потерпілого; 2) якщо потерпілий недієздатний або обмежений у дієздатності, – з моменту встановлення факту недієздатності або обмежений у дієздатності; 3) якщо потерпілий є малолітньою або неповнолітньою особою, – з моменту встановлення малоліття або неповноліття, а також виникнення сумнівів у тому, що особа є такою; 4) якщо потерпілий страждає психічними або фізичними вадами, що ускладнює в повній мірі реалізувати свої процесуальні права, – з моменту встановлення таких вад; 5) якщо потерпілий не володіє мовою, якою ведеться кримінальне провадження, – з моменту встановлення такого факту; 6) якщо до потерпілого застосовано заходи забезпечення безпеки, – з моменту застосування таких заходів; 7) якщо потерпілою визнано юридичну особу, яку в порядку, передбаченому чинним законодавством, обмежено у дієздатності, – з моменту встановлення

¹ Толокольников С. В. Процесуальний статус юридичних осіб у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... кандид. юрид. наук: 12.00.09 / С. В. Толокольников. – К., 2013. – С. 7.

такого факту; 8) якщо між потерпілим і підозрюваним, обвинуваченим досягнута домовленість стосовно укладення угоди про примирення, – з моменту досягнення такої домовленості; 9) якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення в суді, а потерпілий висловив бажання його підтримувати, – з моменту відмови прокурора від підтримування державного обвинувачення і отримання письмової згоди від потерпілого на його підтримання.

2. Слідчий, прокурор, слідчий суддя або суд зобов'язані забезпечити участь представника потерпілого у випадках, передбачених частиною першою цієї статті. У цьому разі слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя, суд постановляє ухвалу, якою доручає відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення захисту за призначенням та забезпечити його прибуття у зазначені у постанові (ухвалі) час і місце для участі у кримінальному провадженні.

3. Постанова (ухвала) про доручення призначити адвоката негайно направляється відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, і є обов'язковою для негайного виконання. Невиконання, неналежне або несвоєчасне виконання постанови (ухвали) про доручення призначити адвоката тягнуть відповідальність, встановлену законом.

Законодавче закріплення запропонованих положень стане додатковою гарантією забезпечення прав потерпілого у кримінальному провадженні, оскільки саме обов'язкова участь професійного представника-адвоката якнайкраще надасть можливість вирішити завдання кримінального провадження в частині забезпечення та реалізації правового захисту. На сьогодні надання кваліфікованої правової допомоги є одним із принципів міжнародного права, а його обмеження визнається однією з умов порушення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження.

На нашу думку, відсутність запропонованих положень може призвести до того, що представник потерпілого не може своєчасно заявляти клопотання про застосування заходів безпеки, про призначення деяких судових експертиз, зокрема, судово-психологічної, в ході якої встановлюється розмір моральної шкоди, спричиненої діями (бездіяльністю)

підозрюваного, обвинуваченого та ін. Така прогалина не може бути прийнятною, оскільки не відповідає загальним засадам кримінального провадження. Отже, окреслені питання повинні бути позитивно вирішені для створення умов, за яких представник-адвокат потерпілого повинен обов'язково бути залучений для активної участі у кримінальному провадженні.

У зв'язку з цим, В. П. Шибіко доречно зазначив, що важливе значення для того, щоб під час кримінального провадження і у процесуальному рішенні за результатами такого провадження, були враховані права та законні інтереси потерпілого, має своєчасне залучення особи як потерпілого до участі у кримінальному провадженні, ознайомлення із своїми процесуальними правами й активна участь у провадженні самого потерпілого та осіб, які представляють його законні інтереси – представника та законного представника¹.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зазначити, що одним із пріоритетних напрямів удосконалення кримінального процесуального законодавства України в частині надання правової допомоги є його приведення у відповідність до міжнародних правових актів, зокрема до «Основних положень про роль адвокатів»², прийнятих у 1990 році VIII Конгресом ООН щодо запобігання злочинам; «Стандартів незалежності юридичної професії»³, прийнятих у вересні 1990 р. Міжнародною асоціацією юристів; Резолюції № R 78 (8) Комітету міністрів Ради Європи про юридичну допомогу і юридичні консультації від 2 березня 1978 р.⁴; Рекомендації № R (81) 7 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя від 14 травня 1981 р.⁵; Загального кодексу правил для адвокатів

¹ Шибіко В. П. Проблеми забезпечення прав потерпілого за новим КПК України 2012 року / В. П. Шибіко // Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ. – 2013. – № 1. – С. 308.

² Основні положення про роль адвокатів від 01.08.1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_835.

³ Юхно О. О. Теоретичні та прикладні аспекти застосування нового Кримінального процесуального кодексу України у кримінальному судочинстві / О. О. Юхно // Митна справа. – 2012. – № 4 (82). – Ч. 2, кн. 2. – С. 320–326.

⁴ Про безоплатну правову допомогу і юридичні консультації : Резолюція (78) 8 Комітету Міністрів Ради Європи від 28.06.1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgsu.arbitr.gov.ua/files/pages/pd07072014_3.pdf.

⁵ Щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя : Рекомендація № R (81) 7 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 14.05.1981 р. [Електронний ресурс]. –

країн Європейського Співтовариства¹, прийнятого 10 жовтня 1988 р. та інші.

Як свідчить дослідження зазначених міжнародних правових актів, основна їх ідея полягає в тому, що всі вони гарантують будь-якій особі право на звернення за правовою допомогою до адвоката за власним вибором для захисту прав і законних інтересів на всіх стадіях кримінального судочинства. При цьому, держава повинна гарантувати ефективну процедуру та дієвий правовий механізм для реального і рівного доступу до права скористатися правовою допомогою адвоката кожною особою. Позитивним слід визнати положення щодо забезпечення необхідного фінансування та інших ресурсів щодо надання правової допомоги малозабезпеченим особам. У цьому разі, професійні асоціації адвокатів мають співпрацювати в організації та створенні умов надання такої допомоги. Зазначені положення цілком відповідають нормам статті 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини. У той же час, здебільшого, міжнародні правові акти наголошують на необхідності надання такої допомоги особам, які арештовані, затримані, поміщені в тюрму або підозрюються, обвинувачуються в вчиненні кримінального правопорушення. Разом із тим, положення міжнародних правових актів не врегульовують це право потерпілого, що є невиправданим. Таким чином, надані пропозиції, на нашу думку, сприятимуть удосконаленню законодавчої бази та практичному застосуванню реалізації прав і законних інтересів потерпілого на стадії досудового розслідування.

Режим доступу: http://vgsu.arbitr.gov.ua/files/pages/pd07072014_1.pdf.

¹ Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства від 01.10.1988 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_343.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження, виконаного на основі положень Конституції України, чинного кримінального процесуального законодавства і міжнародних правових актів у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, пов'язаного з розробкою положень практичного характеру щодо реалізації прав потерпілого на стадії досудового розслідування. На підставі проведеного дослідження сформульовані наступні загальні висновки та пропозиції, спрямовані на досягнення поставленої мети і завдань.

Дослідження наукових уявлень щодо поняття, сутності та значення правового захисту особи, щодо якої вчинено кримінальне правопорушення, дає підстави визначити, що він є однією із конституційних гарантій, а також першочерговим завданням кримінального провадження. Однак, у чинному КПК України відсутнє законодавче закріплення цього поняття, а окремі положення інших законів досить неоднозначно його тлумачать, що призводить до проблем реалізації захисту прав і законних інтересів учасників кримінального провадження у практичній діяльності правоохоронних органів. Потерпілого як учасника кримінального судочинства доцільно розглядати у чотирьох аспектах: 1) кримінально-правовому; 2) кримінальному процесуальному; 3) кримінологічному; 4) міжнародному. Кожний із вказаних аспектів має специфічні риси, виконує свої функції та завдання. Потерпілим у кримінальному провадженні визнається особа за наявності заподіяння саме їй моральної, фізичної та майнової шкоди, а з моменту подання нею заяви або її залучення як потерпілої вона наділяється процесуальними правами і обов'язками.

З урахуванням вивчення та аналізу різноманітних наукових позицій, на нашу думку, поняття правового захисту особи, щодо якої вчинено кримінальне правопорушення, слід розуміти як врегульовану законом систему процесуаль-

них дій працівників органів досудового розслідування, прокуратури, слідчого судді, суду, відомств, організацій та установ, що спрямовані на поновлення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також відшкодування (компенсації) завданої кримінальним правопорушенням шкоди.

Не зважаючи на існуючі наукові погляди та новели чинного КПК України, у яких визнано потерпілим фізичну та юридичну особу, в окремих випадках потерпілою доцільно визнавати й державу в особі її компетентних органів (наприклад, у злочинах проти основ національної безпеки та ін.). З прийняттям чинного КПК України розширено права та обов'язки потерпілого, а момент визнання особи потерпілим не залежить від винесення постанови або ухвали, на відміну від КПК України 1960 р. У зв'язку з цим, на нашу думку, під поняттям потерпілого слід розуміти фізичну особу, якій кримінальним правопорушенням завдано моральну, фізичну та майнову шкоду і юридичну особу, якій завдано майнову шкоду або підрив діловій репутації, а також державу в особі її компетентних органів, яким завдано матеріальну шкоду та приниження авторитету. Під діловою репутацією запропоновано розуміти будь-яку діяльність, що не заборонена національним і міжнародним законодавством, яку здійснює особа як учасник суспільних правовідносин.

Для ефективної та повної реалізації завдань та засад (принципів) кримінального провадження теорією та практикою вироблено комплекс кримінальних процесуальних гарантій, які закріплено в Конституції України, зокрема: права на захист у суді, на оскарження рішень, дій чи бездіяльності державних органів, право знати свої права і обов'язки та інші. Кримінальні процесуальні гарантії взаємопов'язані між собою, утворюють єдину та нерозривну правову систему, оскільки недодержання одних гарантій тягне за собою невиконання інших, що призводить до порушення прав учасників кримінального провадження. На нашу думку, до переліку ст. 7 КПК України «Загальні засади кримінального провадження» необхідно внести додаткову засаду, зокрема про відшкодування (компенсацію) шкоди у кримінальному провадженні. Аргументованість такої пропозиції підтверджується новелою КПК України щодо виді-

лення цього правового інституту в окрему главу 9 «Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні», але відсутністю вказаного серед переліку загальних заasad кримінального провадження.

Проте, з прийняттям чинного КПК України окремі проблемні питання й досі потребують свого вирішення, оскільки кримінальне процесуальне законодавство постійно знаходиться у динаміці розвитку, що потребує нових підходів до подальшого вдосконалення.

Правові підстави реалізації прав і законних інтересів потерпілого на стадії досудового розслідування залежать від моменту їх виникнення. Згідно чинного КПК України таким моментом є подання заяви потерпілим або заяви особи про залучення її до кримінального провадження як потерпілого, оскільки у неї виникають процесуальні права і обов'язки. У чинному КПК України розширено та уточнено перелік прав потерпілого (з'явилося близько десяти нових прав), що надає йому можливість більш активно сприяти реалізації своїх прав і законних інтересів на стадії досудового розслідування. При цьому, на потерпілого покладено й процесуальні обов'язки, які також розширено, зокрема не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю. Новелою чинного КПК України є законодавче закріплення понять «малолітня» і «неповнолітня» особа, однак у більшості випадків їх захист закріплено лише у статусі підозрюваного, обвинуваченого.

Аналіз засобів забезпечення прав і законних інтересів потерпілого органами досудового розслідування, дає можливість визначити їх основні завдання, зокрема з однієї сторони це забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування з тим, щоб підозрюваний, обвинувачений був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а з іншої сторони, щоб до кожного потерпілого була застосована належна правова процедура та захист. Слід констатувати, що діяльність таких органів у цьому напрямі обумовлюється правоохоронною спрямованістю, наділенням посадових осіб процесуальними правами та обов'язками, а втручання в їх діяльність особами, що не мають на те законних повнова-

жень, заборонено законом. З метою уникнення фактів формального вручення слідчим, прокурором, судом пам'ятки про процесуальні права і обов'язки потерпілого, а також більш ефективної реалізації його прав і законних інтересів, доцільно внести зміни до чинного КПК України. Зокрема, ч. 1 ст. 55 доповнити обов'язком слідчого, прокурора, суду щодо чіткого та повного роз'яснення його процесуальних прав і обов'язків та впевненості і отримання від потерпілого інформації щодо їх розуміння. Також ст. 40 КПК України доцільно доповнити обов'язком слідчого КПК України щодо залучення представника-адвоката потерпілого і забезпечення правової допомоги, у тому числі безоплатної.

Особливостями повноважень прокурора у забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого є процесуальне керівництво і здійснення прокурорського нагляду, що сприяє більш ефективній реалізації конституційних і процесуальних прав, свобод і законних інтересів, зокрема потерпілого на стадії досудового розслідування. Повноваження прокурора доцільно розглядати як провідну функцію у забезпеченні прав і законних інтересів, а також координаційну щодо процесуальної діяльності органів досудового розслідування з досліджених питань. Новелою чинного КПК України є надання права прокурору щодо ініціювання укладання угоди про визнання винуватості між ним та підозрюваним чи обвинуваченим у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої та середньої тяжкості, тяжких злочинів, якщо шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам, про практичне значення і актуальність чого свідчить анкетування та підтримка цього права 89 % слідчих і 63 % прокурорів. Відтак, у частині 7 ст. 469 КПК України доцільно закріпити за слідчим, прокурором обов'язок не тільки проінформувати потерпілого про його право на примирення, а й роз'яснення про можливе настання правових наслідків укладення такої угоди.

Щодо міжнародних правових актів у сфері захисту прав і законних інтересів особи, зокрема й потерпілого, то вони втілюють основоположні засади (принципи) і досвід міжнародного права, мають універсальний та узагальнюючий характер, але не є усталеними, а постійно вдосконалюються та імплементуються у національне законодавство.

Одним із перших актів, у якому звернено увагу на потерпілого (жертви злочинів) стала Конвенція про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів. Пізніше, у 1985 р. Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято Декларацію основних принципів правосуддя жертв злочинів і зловживання владою, у якій вперше розкрито поняття «жертви злочинів», а одним із найважливіших прав визнано право на відшкодування шкоди. Особливістю зазначених актів є те, що їх положення закріплюються загальними зусиллями держав за взаємною згодою, вони є єдиними для усіх держав-учасниць, а встановлені вимоги мають однаковий ступінь імперативності. Чинним КПК України закріплено нове положення щодо застосовування практики Європейського суду з прав людини (ст.ст. 8,9 КПК України). Відтак, вказане положення доцільно закріпити додатково й до інших загальних засад (принципів) кримінального провадження.

Порівняльний аналіз КПК України 1960 р. та КПК України 2012 р. надає можливість відмітити, що інститут відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні введено як новелу (глава 9). Однак, не зважаючи на вдосконалення даного правового інституту, доцільно внесення змін і доповнень у КПК України, зокрема: 1) у положеннях ст. 128 закріпити право потерпілого на відшкодування (компенсацію) йому фізичної шкоди; право на пред'явлення цивільного позову представником потерпілого; право на пред'явлення цивільного позову під час судового провадження; звільнення потерпілого та цивільного позивача від державного мита, якщо позов пред'явлено в межах кримінального провадження; право відмови від пред'явленого позову, але до моменту виходу суду до нарадчої кімнати та права повторної подачі цього ж позову у кримінальному провадженні; 2) у ст. 129 КПК «Вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні» закріпити наступні вимоги: щодо визначення розміру моральної, фізичної та майнової шкоди; визнання за потерпілим або цивільним позивачем права на задоволення позову та передачі позову в частині визначення його розміру на розгляд в порядку цивільного провадження при неможливості здійснити детальний розрахунок за пред'явленим позовом без відкладення розгляду справи; строк для добровільного виконання

за ухваленим обвинувальним вироком в частині пред'явленого позову; міри, що приймається судом щодо конфіскації майна, якщо це не було забезпечено в ході кримінального провадження.

Під час дослідження встановлено, що у чинному КПК України процесуальний статус захисника і представника фактично поєднано в одному із учасників кримінального провадження – в адвокаті, а їх процесуальні права і обов'язки не розмежовано, врегульовано не чітко, вони мають загальний характер, що на практиці призводить до труднощів у реалізації ефективного захисту. Відтак, однією із умов ефективної реалізації прав потерпілого у кримінальному провадженні є обов'язкова участь представника-адвоката потерпілого з чітко відокремленим правовим статусом, який з урахуванням завдань, мети та засад (принципів) кримінального провадження не повинен збігатися з правовим статусом захисника-адвоката. Крім цього, подальші зміни та вдосконалення у сфері забезпечення та реалізації прав потерпілого у кримінальному провадженні повинні бути направлені на виконання принципу рівності та змагальності сторони захисту та обвинувачення. Чинний КПК України доцільно доповнити КПК України додатковою ст. 58-1 «Обов'язкова участь представника потерпілого», у якій чітко регламентувати права і обов'язки представника-адвоката потерпілого. При цьому, на нашу думку, доцільно у ч. 1 ст. 58 КПК України замінити слово «захисник» на «адвокат».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абасов А. И. Показания обвиняемого в советском уголовном процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А. И. Абасов. – М. : Всесоюзный науч.-исслед. институт. совет. зак-ва, 1986. – 27 с.
2. Абдрахманов Р. С. Эффективность принципа состязательности / Р. С. Абдрахманов // Российский судья. – 2003. – № 6. – С. 10–11.
3. Абламський С. Є. Актуальні проблеми надання безоплатної правової допомоги та ефективність правової допомоги захисника при застосуванні нового КПК України / С. Є. Абламський // Международный научно-практический правовой журнал «Закон и жизнь». – 2013. – № 12 (264). – С. 52–55.
4. Аблязов Д. Е. Соціальна, правова держава та права людини і громадянина / Д. Е. Аблязов // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 10–14.
5. Акинча Н. . Подозреваемый и обвиняемый на предварительном следствии / Н. А. Акинча. – Саратов : Приволж. кн. изд-во, 1964. – 80 с.
6. Алексеев Н. С. Очерк развития науки советского уголовного процесса / Н. С. Алексеев, В. Г. Даев, Л. Д. Кокорев. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1980. – 162 с.
7. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С. С. Алексеев. – М., 2001. – 752 с.
8. Алексеев С. С. Общая теория права : курс в 2-х т. – Т. 1. – М. : Юрид. лит., 1981. – 360 с.
9. Аленін Ю. П. Деякі проблеми початку досудового розслідування за новим КПК України / Ю. П. Аленін // Впровадження нового Кримінального процесуального кодексу України в правоохоронну діяльність та навчальний процес: досвід та шляхи удосконалення : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 5 квіт. 2013 р. / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2013. – С. 35–41.
10. Амирбеков К. И. Функции прокуратуры в правообеспечительной юридической деятельности власти: теоретический подход / К. И. Амирбеков // Государственная власть и местное самоуправление. – 2014. – № 2. – С. 34–38.
11. Андреев Р. Про відшкодування (компенсацію) шкоди потерпілому та арешт майна у кримінальному провадженні, розслідуваних слідчими органами безпеки та органів внутрішніх справ / Р. Андреев // Вісник Прокуратури. – 2013. – № 6. – С. 59–62.

12. Анощенко С. В. Уголовно-правовое учение о потерпевшем / С. В. Анощенко ; отв. ред. Н. А. Лопашенко. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 248 с.

13. Анощенко С. В. Учение о потерпевшем в российском уголовном праве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / С. В. Анощенко. – Саратов : Мордовский гос. ун-т им. Н. П. Огарева, 2004. – 22 с.

14. Багаутдинов Ф. Н. Процессуальное положение заявителя / Ф. Н. Багаутдинов // Законность. – 2003. – № 1. – С. 30.

15. Бандурка О. М. Прокуратура: думки про її реорганізацію / О. М. Бандурка // Право України. – 1995. – № 9. – С. 40.

16. Бандурка О. М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності : моногр. / О. М. Бандурка. – Х. : Золота миля, 2012. – 620 с.

17. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підруч. / О. М. Бандурка. – Х. : Ун-т внут. справ, 1998. – 480 с.

18. Банин В. А. Структура предмета доказывания в советском уголовном процессе. Вып. 2 / В. А. Банин. – Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 1976. – 80 с.

19. Баршев Я. И. Основания уголовного судопроизводства с применением к российскому уголовному судопроизводству / Я. И. Баршев. – М. : ЛексЭст, 2001. – 240 с.

20. Басков В. И. Прокурорский надзор при рассмотрении судами уголовных дел / В. И. Басков. – М. : Юрид. лит-ра, 1982. – 286 с.

21. Батюкова В. Е. Потерпевший в уголовном праве : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В. Е. Батюкова. – М. : Юрид. ин-т МВД Россия, 1995. – 212 с.

22. Баулін О. В. Концептуальні засади досудового розслідування в Україні / О. В. Баулін // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів : матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 136–145.

23. Бахин В. П. Проблемы соотношения прав личности и методов борьбы с преступностью / В. П. Бахин, Н. С. Карпов // 50 лет в криминалистике. К 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина : матер. Международ. науч. конф. – Воронеж, 24–25 июня 2002 / отв. ред. О. Я. Баев. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2002. – С. 68–69.

24. Белякова А. М. Возмещение причиненного вреда / А. М. Белякова. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – 101 с.

25. Беляцкий С. А. Возмещение морального (неимущественного) вреда / С. А. Беляцкий. – М. : Юридическое бюро Городец, 1996. – 75 с.

26. Береский Я. О. Признание обвиняемым своей вины в совершении преступления (процессуальные, тактические, психоло-

гические вопросы) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Я. О. Береский. – Львов, 1991. – 24 с.

27. Беседа С. В. Повноваження прокурора згідно проекту КПК України / С. В. Беседа // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів : матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 66–68.

28. Білозьоров Є. В. Правові гарантії прав і свобод людини та громадянина у сфері діяльності міліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Є. В. Білозьоров. – К. : Київський нац. ун-т внутр. справ, 2008. – 18 с.

29. Бірюкова А. М. Забезпечення адвокатурою конституційного права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А. М. Бірюкова. – Одеса : Одеська нац. юрид. академія, 2006. – 20 с.

30. Боброва Н. А. Об организационно-правовых гарантиях статуса личности / Н. А. Боброва // Правопорядок и правовой статус личности в развитии социалистическом обществе. – Саратов : Изд-во Саратов. – 1980. – С. 233–235.

31. Божьев В. К вопросу о состязательности в российском уголовном процессе / В. К. Божьев // Уголовное право. – 2000. – № 1. – С. 52–53.

32. Божьев В. П. К вопросу о понятии потерпевшего в советском уголовном процессе / Вячеслав Петрович Божьев // Избранные труды. – М. : Юрайт, 2010. – 716 с.

33. Бойков А. Д. Жертвы преступлений в России: правовые и социальные проблемы их защиты [Електронний ресурс] / А. Д. Бойков // Третья власть в России. Книга вторая. Продолжение реформ. – М., 2002. – Режим доступа: <http://kalinovskiy-k.narod.ru/b/boikov2/05.htm>.

34. Бойков А. Д. Третья власть в России. Очерки о правосудии, законности и судебной реформе 1990–1996 гг. / А. Д. Бойков. – М. : Изд-во НИИСЗ, 1997. – 264 с.

35. Болдырев С. Н. Юридические гарантии обеспечения прав и свобод личности в деятельности органов внутренних дел: теоретико-правовой аспект : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук.: 12.00.01 / С. Н. Болдырев. – Ростов-на-Дону, 2001. – 27 с.

36. Борисов В. І. Загальна характеристика Особливої частини нового Кримінального кодексу України / В. І. Борисова // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення : матер. міжнар. наук.-практ. конф. [Харків] 25–26 жовт. 2001 р. / Редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. – К. – Х. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 101.

37. Братановский С. Н. Прокуратура Российской Федерации в механизме защиты конституционных прав и свобод человека и

гражданина : моногр. / С. Н. Братановский, А. В. Урываев. – М. : Директ-Медиа, 2012. – 235 с.

38. Бущенко А. П. Коментар до проекту Кримінально-процесуального кодексу України, запропонованого до другого читання у Верховній Раді / А. П. Бущенко // Права людини та основні свободи в проекті Кримінально-процесуального кодексу України. / Худож.-оформлювач Захаров Б. – Х. : Фоліо, 2004. – С. 7–20.

39. Быков В. М. О возможности использования виктимологического анализа при расследовании преступлений / В. М. Быков // Вопросы криминалистической тактики. – Ташкент, 1978. – С. 24–32.

40. Васильев Г. Новый Кримінально-процесуальний кодекс України: кого він захищатиме? / Г. Васильев // Голос України. – 2003. – № 195. – С. 6.

41. Введенська В. В. Кримінально-процесуальні гарантії реалізації права на юридичну допомогу осіб, постраждалих від злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В. В. Введенська. – К. : Нац. акад. прокуратури України, 2009. – 22 с.

42. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Перун, 2002. – 1440 с.

43. Веніамінова В. Моральна шкода: практичні аспекти доказування її наявності [Електронний ресурс] / В. Веніамінова // Юридичний журнал. – 2003. – № 6. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=258>.

44. Винокуров Ю. Е. Прокурорский надзор : учеб. / под общ. ред. А. Ю. Винокурова. – М. : Юрайт, 2013. – 418 с.

45. Витрук Н. В. О юридических средствах обеспечения реализации и охраны прав советских граждан / Н. В. Витрук // Правоведение. – 1964. – № 4. – С. 29–38.

46. Витрянский В. В. Проблемы арбитражно-судебной защиты гражданских прав участников имущественного оборота : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / В. В. Витрянский. – М., 1996. – 55 с.

47. Відшкодування матеріальної і моральної шкоди та компенсаційні виплати. Нормативні акти, роз'яснення, коментарі / за ред. П. І. Шевчука – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 928 с

48. Володина Л. М. Механизм защиты прав личности в уголовном процессе / Л. М. Володина. – Тюмень, 1999. – 172 с.

49. Гаврилов Б. Я. Реализация органами предварительного следствия правовых норм о защите конституционных прав и свобод человека и гражданина [Електронний ресурс] / Б. Я. Гаврилов // Черные дыры в российском законодательстве. – 2001. – № 1. – Режим доступу: http://www.cfin.ru/press/black/2001-1/05_01_gavriloff.shtml.

50. Гамбаров Ю. С. Курс гражданского права : в 2-х т. – Т. 1. / Ю. С. Гамбаров. – СПб., 1911– 779 с.

51. Гарник М. Проблеми захисту прав потерпілих від злочину / М. Гарник // Вісник прокуратури. – 2002. – № 3 (15). – С. 3–8.

52. Герасимчук О. П. Диспозитивні засади участі потерпілого у слідчих діях на досудовому розслідуванні / О. П. Герасимчук // Часопис Академії адвокатури України. – 2011. – № 1 (10). – С. 1–8.
53. Герасимчук О. П. Теоретичні та практичні аспекти професійного захисту потерпілого / О. П. Герасимчук // Часопис Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – № 1 (3). – С. 1–10.
54. Головатий С. П. Конституція України 1996 року у системі європейського конституціоналізму / С. П. Головатий // Право України. – 1997. – № 8. – С. 38–43.
55. Головацький І. Ю. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі : навч. посіб. / І. Ю. Головацький. – К. : Атіка, 2003. – 352 с.
56. Головкин Л. В. Дознание и предварительное следствие в уголовном процесс Франции / Л. В. Головкин. – М. : Фирма «СПАРК», 1995. – 130 с.
57. Голубев К. И. Компенсация морального вреда как способ защиты неимущественных благ личности / К. И. Голубев, С. В. Нарыжный. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 302 с.
58. Государственное право РФ : курс лекцій / под ред. О. Е. Кутафина. – М., 1993. – Т. 1. – 235 с.
59. Гошовський М. І. Потерпілий у кримінальному процесі України / М. І. Гошовський, О. П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 189 с.
60. Гражданское право : учеб. Ч. I / под общ. ред. Т. И. Илларионовой, Б. М. Гонгало, В. А. Плетнева. – М. : Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 464 с.
61. Гриненко А. Обеспечение права на защиту в стадии возбуждения уголовного дела / А. Гриненко // Уголовное право. – 2001. – № 1. – С. 47–49.
62. Гриноров С. А. Об обеспечении некоторых прав потерпевших от преступлений / С. А. Григоров // Вестник Московского ун-та МВД России. – 2012. – № 5. – С. 124–126.
63. Грицаєнко Л. Правова природа діяльності прокурора на досудовому слідстві: процесуальне керівництво чи прокурорський нагляд / Л. Грицаєнко // Вісник прокуратури. – 2008. – № 11. – С. 68–76.
64. Грищук О. В. Окремі питання історії відшкодування моральної (немайнової) шкоди / О. В. Грищук // Наук. вісник Волинського держ. ун-ту. Юридичні науки. – № 2. – Луцьк, 1999. – С. 67–72.
65. Грошевий Ю. Актуальні проблеми кримінально-процесуальної теорії та проект КПК України / Ю. Грошевий, О. Капліна // Право України. – 2009. – № 12. – С. 209–215.
66. Грошевий Ю. Кримінально-процесуальні аспекти оперативно-розшукової діяльності / Ю. Грошевий, Е. Дідоренко, Б. Розовський // Право України. – 2003. – № 1. – С. 73–78.

67. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. – К. : КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2006. – 272 с.

68. Гурджі Ю. О. Забезпечення правової захищеності особи в кримінальному процесі: питання теорії та методології [Електронний ресурс] / Ю. О. Гурджі // Часопис Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія «Право». – 2010. – №1. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n1/10hyotim.pdf>.

69. Гуреев П. П. Гражданский иск в уголовном процессе / П. П. Гуреев. – М. : Госюриздат, 1961. – 95 с.

70. Гуреев П. П. Защита личных и имущественных прав / П. П. Гуреев ; под ред. : В. С. Тадевосян. – М. : Наука, 1964. – 112 с.

71. Гуськова А. П. Вопросы защиты прав личности по международному уголовно-процессуальному праву / А. П. Гуськова // Роль университетской науки в региональном сообществе : матер. междунауч.-практ. конф. – Москва-Оренбург, 2003. – С. 217–220.

72. Гуськова А. П. Проблемные вопросы функции уголовного преследования / А. П. Гуськова // Унификация законодательства, борьба с преступностью в условиях союзного государства : матер. Междунауч.-практ. конф. (19 октября 2001 г.). – М. : РАЮН, ЮИ МВД России, Смоленск : Универсум, Мн. : Академия МВД Республики Беларусь, 2001. – С. 130–135.

73. Давиденко Л. М. Місце прокуратури у системі державної влади України / Л. М. Давиденко // Вісник Академії правових наук України. –1995. – № 3. – С. 63–67.

74. Давиденко С. В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.09 / С. В. Давиденко – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2007. – 20 с.

75. Давыдова Е. В. Примирение с потерпевшим в уголовном праве : моногр. / Е. В. Давыдова, А. Г. Кибальник, И. Г. Соломоненко. – Ставрополь : Ставропольсервисшкола, 2002. – 80 с.

76. Дагель П. С. «Вина потерпевшего» в уголовном праве / П. С. Дагель // Советская юстиция. – 1967. – № 6. – С. 10–11.

77. Даев В. Г. Основы теории прокурорского надзора / В. Г. Даев, М. Н. Маршунов. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1990. – 136 с.

78. Даев В. Г. Основы теории прокурорского надзора / В. Г. Даев, М. П. Маршунов. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1990. – 135 с.

79. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4-х т. – Т. 1 : А-З. / В. И. Даль ; вступ. ст. А. М. Бабкина, В. П. Вомперского. – Репринт. изд. – М. : Русский язык, 1995.– 699 с.

80. Де Сальвиа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных

свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. / Микеле де Сальвиа ; перевод с французского А. А. Жуковой, Г. А. Пашковской – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 1072 с.

81. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою від 29.11.1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_114.

82. Демидов И. Ф. Заявитель в советском уголовном процессе / И. Ф. Демидов // Вопросы борьбы с преступностью. – 1982. – Вып. 36. – С. 85–90.

83. Демченко Е. В. Участие потерпевшего и его представителя в доказывании : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Е. В. Демченко. – М. : Москов. гос. юрид. акад., 2001. – 28 с.

84. Денежкин Б. А. Подозреваемый в советском уголовном процессе / Б. А. Денежкин. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1982. – 177 с.

85. Деришев Ю. Стадия возбуждения уголовного дела – реликт «социалистической законности» / Ю. Деришев // Российская юстиция. – 2003. – № 8. – С. 34–35.

86. Джамалов И. Д. Проблемы обеспечения прав личности в досудебном уголовном производстве / Илькин Джалил оглы Джамалов // Альманах современной науки и образования. – 2010. – № 3 (34), часть 2. – С. 26–34.

87. Джига М. Права та суть потерпілого в системі учасників кримінального процесу / М. Джига, О. Михайленко // Вісник прокуратури. – 2006. – № 4. – С. 63–68.

88. Діденко Є. В. Забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Є. В. Діденко. – Ірпінь : Нац. ун-т. держ. подат. Служби України, 2013. – 18 с.

89. Добровольская Т. Н. Гарантии прав граждан в уголовном судопроизводстве / Т. Н. Добровольская // Советское государство и право. – 1980. – № 2. – С. 129–135.

90. Донцов С. Е. Возмещение вреда по советскому законодательству / С. Е. Донцов, В. В. Глянцев. – М. : Юридическая литература, 1990. – 272 с.

91. Донцов С. Я. Имущественная ответственность за вред, причиненный личности / С. Я. Донцов, М. Я. Маринина. – М. : Юрид. лит.-ра, 1986. – 159 с.

92. Доронін І. М. Форми реалізації права учасників процесу подавати докази у кримінальному судочинстві / І. М. Доронін // Адвокат. – 2003. – № 4. – С. 15–17.

93. Дубринный В. А. Потерпевший на предварительном следствии в советском уголовном процессе / В. А. Дубринный ; под ред. А. Л. Цыпкина. – Саратов : Приволж. кн. изд-во, 1966. – 100 с.

94. Європейська конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів (ETS N 116) від 24.11.1983 р. [Елект-

ронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_319.

95. Загальна декларація прав людини : прийнята та проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.

96. Загальна теорія держави і права : підруч. / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришин. – Х. : Право, 2002. – 432 с.

97. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства від 01.10.1988 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_343.

98. Загальні засади призначення покарань в Україні : навч. посіб. / Л. С. Горбач, О. Г. Колб ; за ред. О. Г. Колба. – Луцьк, 2006. – 256 с.

99. Задерако В. Г. Институт отводов в советском уголовном процессе : дисс. ... канд. юрид. наук / В. Г. Задерако. – Ростов-на-Дону, 1977. – 187 с.

100. Зайцев О. А. Государственная защита участников уголовного процесса / О. А. Зайцев. – М. : Экзамен, 2001. – 512 с.

101. Зайцев О. А. Теоретические и правовые основы государственной защиты участников уголовного судопроизводства в Российской Федерации : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / О. А. Зайцев. – М. : Всероссийский науч.-исслед. институт МВД РФ, 1999. – 50 с.

102. Застосування кримінально-процесуального законодавства, що передбачає захист прав потерпілого (за матеріалами узагальненої судової практики) // Вісник Верховного Суду України. – 1999. – № 1 (11). – С. 25–36.

103. Зейкан Я. П. Захист у кримінальній справі : наук.-практ. посіб. / Я. П. Зейкан. – К. : «ВИПА ШКОЛА», 2002. – 271 с.

104. Зеленецкий В. С. Возбуждение уголовного дела / В. С. Зеленецкий; НИИ изучения проблем преступности Акад. правовых наук Украины. – Х. : Крым АРТ, 1998. – 340 с.

105. Зеленецкий В. С. Функциональная структура прокурорской деятельности : учеб. пособ. / В. С. Зеленецкий – Х., 1978. – 78 с.

106. Зернова Е. Возмещение морального вреда причиненного преступлением / Е. Зернова // Кодекс-INFO. – 1996. – № 11. – С. 25.

107. Иващенко М. А. Место и роль прокуратуры в системе органов государственной власти / М. А. Иващенко // Молодой ученый. – 2014. – № 8. – С. 675–677.

108. Истина... И только истина!: пять бесед о судебно-правовой реформе: Проблемы, дискуссии, предложения: Круглый стол изд-ва «Юрид. лит.» / Ю. М. Антонян, В. И. Басков, В. И. Басков и др ; сост. Ю. М. Хотченков, ред. Ю. И. Стецовский. – М. : Юрид. лит-ра, 1990. – 431 с.

109. Інструкція про порядок ведення єдиного обліку в орга-

нах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події : Наказ МВС України від 19.11.2012 р. № 1050 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z2095-12>.

110. Кабаченко Т. С. Психология управления / Т. С. Кабаченко. – М. : Рос. пед. агенство, 1997. – 323 с.

111. Калугін В. Ю. Права потерпілого при відкритті матеріалів кримінального провадження за новим КПК України [Електронний ресурс] / В. Ю. Калугін. – Режим доступу: <http://www.corp-iguvd.lg.ua/dl130102.html>.

112. Капинус Н. И. Процессуальные гарантии прав личности при применении мер пресечения в уголовном процессе : моногр. / Н. И. Капинус. – М. : Буквоед, 2007. – 416 с.

113. Капліна О. В. Міжнародно-правові стандарти захисту прав потерпілих у кримінальному процесі: інтерпретація і проблеми імплементації в національне законодавство України / О. В. Капліна // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 1-2. – С. 223-228.

114. Карабуг Л. В. Актуальні питання реформування кримінально-процесуального законодавства в частині регламентації стадії порушення кримінальної справи / Л. В. Карабуг // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. м. Луганськ 20 квітня 2012 року. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 175-179.

115. Карпец И. И. Индивидуализация наказания в советском головном праве / И. И. Карпец – М. : Госюриздат, 1961. – 152 с.

116. Кікінчук В. Ю. Критерії оцінки діяльності працівників органів внутрішніх справ України / В. Ю. Кікінчук // Актуальні проблеми застосування нового кримінально-процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Кримінологічна асоціація України. – Х. : ХНУВС, 2012. – С. 43-45.

117. Климковська Н. Моральну шкоду можна виміряти так само точно, як температуру тіла [Електронний ресурс] / Н. Климковська // Хрещатик. – 2002. – 11 січня. – Режим доступу: <http://www.kreschatic.kiev.ua/ua/2694/art/2733.html>.

118. Ковальова Я. О. Організаційно-правові основи відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Я. О. Ковальова. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2009. – 20 с.

119. Кожевников А. В. Участие адвоката-представителя потерпевшего, гражданского истца и гражданского ответчика в уголовном процессе // Применение норм процессуального права (про-

цессуальные средства реализации уголовной ответственности). Межвуз. сб. науч. трудов: Научные труды Свердловского юридического института. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1977. – Вып. 57. – С. 60–64.

120. Козицький В. І. Правовий статус керівника органу до судового розслідування / В. І. Козицький // Актуальні проблеми застосування нового кримінально-процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Кримінологічна асоціація України. – Х. : ХНУВС, 2012. – С. 31–34.

121. Кокорев Л. Д. Адвокат-представитель потерпевшего в советском уголовном процессе / Л. Д. Кокорев, Г. Д. Побегайло. – Воронеж : Изд. Воронежского ун-та, 1969. – 88 с.

122. Кокорев Л. Д. Потерпевший от преступления в советском уголовном процессе / Л. Д. Кокорев. – Воронеж : Изд. Воронежского ун-та, 1964. – 139 с.

123. Кокорев Л. Д. Процессуальные гарантии прав и законных интересов личности в уголовном судопроизводстве / Л. Д. Кокорев, В. З. Лукашевич // Вестник Ленинградского ун-та. – 1977. – № 11. – С. 109–116.

124. Кокорев Л. Д. Уголовный процесс: доказательства и доказывание / Л. Д. Кокорев, Н. П. Кузнецов. – Воронеж. – 1995. – 272 с.

125. Колесніченко В. В. Принципи права Європейського Союзу: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В. В. Колесніченко. – Одеса : Одеська нац. юрид. академії, 2010. – 22 с.

126. Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 270.

127. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: національна практика застосування в кримінальному судочинстві : навч.-метод. посіб. для суддів. – К. : Гештальт Консалтинг Груп, 2008. – 82 с.

128. Конвенція Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини від 26.05.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/997_070.

129. Коновалова Г. В. Деякі проблемні питання представництва інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві / Г. В. Коновалова, І. В. Бояров // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 1 (14). – С. 114–118.

130. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине / Ю. Н. Тодыка, О. Ю. Тодыка. – К. : Концерн «ВД «н Юре», 2004. – 368 с.

131. Конституция Российской Федерации (принята всенародным голосованием 12.12.1993 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

<http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=2875>.

132. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

133. Конференция по обзору Римского статута Международного уголовного суда / Кампала, 31 мая – 11 июня 2010 года [Официальный отчет]. – Гаага : Издание Международного уголовного суда. – 160 с.

134. Концепція реформування кримінальної юстиції України : указ Президента України від 15.02.2008 р. №311 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» // Офіційний вісник Президента України. – 2008. – № 12. – Ст. 486.

135. Корнуков В. М. Конституционные основы положения личности в уголовном судопроизводстве / В. М. Корнуков ; под ред. В. А. Познанского. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 180 с.

136. Корчева Т. В. Проблемні питання оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України / Т. В. Корчева // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2013. – Випуск 5. Том 2. – С. 112–115.

137. Корчева Т. В. Щодо забезпечення права на захист особи у кримінальному провадженні за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / Т. В. Корчева // Теорія і практика правознавства. Електр. наук. фах. видання Нац. ун-ту «Юридична академія України ім. Я. Мудрого». 2013. – № 1. – С. 1–9.

138. Корчева Т. В. Щодо питання реалізації прав учасників процесу у кримінальному провадженні за новим кримінальним процесуальним кодексом України / Т. В. Корчева // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 367–371.

139. Костенко Н. И. Место прокуратуры в государственном механизме / Н. И. Костенко // Государство и право. – 1995. – № 11. – С. 19.

140. Костін М. І. Природа негласних слідчих (розшукових) дій у системі «логічного доказування» / М. І. Костін // Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ. – 2013. – № 2. – С. 250–256.

141. Кочура А. А. Отдельные аспекты правового института представительства несовершеннолетних потерпевших в уголовном процессе Украины: история и современность / А. А. Кочура // Междун. науч.-практ. правовой журнал «Закон и Жизнь» («Legea și viața»). – Молдавия, Кишинёв, 2014. – № 4/3 (268). – С. 10–14.

142. Кочура О. О. Правовий інститут представництва неповнолітнього потерпілого, як один з видів кримінальних процесуа-

льних гарантій забезпечення прав та законних інтересів осіб у кримінальному провадженні. / О. О. Кочура // Вісник Харківського нац. ун-ту внутр. справ. – Харків, ХНУВС, 2013. – № 3 (62). – С. 80–88.

143. Кравченко Ю. Ф. Актуальні проблеми реформування ОВС України (організаційно-правові питання) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.07 / Ю. Ф. Кравченко. – Х. : Ун-т внутр. справ, 1998. – 21 с.

144. Красноокий О. Встановлення правопорушень при здійсненні нагляду за додержанням та застосуванням законів з питань прав громадян / О. Красноокий // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 11. – С. 63–68.

145. Кримінальний процес України : підруч. / за ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця. – Х. : Право, 2000. – 494 с.

146. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651–VI // Голос України № 90–91 (5340–5341) від 19.05.2012 р. – С. 9–49.

147. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. – Т. 2 / Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація та ін. – Х. : Право, 2012. – 664 с.

148. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.

149. Крючко Ю. Л. Проблеми підтримання державного обвинувачення у справах про навмисні вбивства / Ю. Л. Крючко. – Х. : ТОВ «Легас», 2000. – 248 с.

150. Кудрявцев В. М. Объективная сторона преступления / В. М. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1960. – 123 с.

151. Кузнецов Н. П. Доказывание в стадии возбуждения уголовного дела / Н. П. Кузнецов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1983. – 117 с.

152. Кузнецова Н. Ф. Уголовное значение «вины потерпевшего» / Н. Ф. Кузнецова // Советская юстиция. – 1967. – № 17. – С. 16–17.

153. Курс советского уголовного процесса. Общая часть / под ред. А. Д. Войкова, И. И. Карпеца. – М. : Юрид. лит., 1989. – 640 с.

154. Кухта К. И. Правовой статус жертвы преступления (потерпевшего) в уголовном процессе США : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук.: 12.00.09 / К. И. Кухта. – М. : Российский ун-т дружбы народов, 2006. – 28 с.

155. Кухта, К. И. Правовой статус жертвы преступления (потерпевшего) в уголовном процессе США / К. И. Кухта, В. Н. Махов. – М. : Юрлитинформ, 2008. – 216 с.

156. Кучинська О. П. Поняття гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження / О. П. Кучинська // Адвокат. – 2012. – № 7 (142). – С. 4–8.

157. Кучинська О. П. Проблеми захисту прав потерпілих в кримінальному процесі України / О. П. Кучинська // Адвокат : загальнодержавний професійний журнал. – 2009. – № 5 (104). – С. 10–12.

158. Кучинська О. П. Проблеми розгляду заяв про відводи в кримінальному процесі України / О. П. Кучинська // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – № 3 (19). – С. 104–106.

159. Лапкін А. В. Організаційно-правові основи діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А. В. Лапкін. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2011. – 21 с.

160. Лапкін А. В. Участь прокурора у відшкодуванні потерпілому заподіяної злочином шкоди / А. В. Лапкін // Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти : зб. тез доповідей за матер. IV Міжнародної наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (11–12 грудня 2009 року) / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – С. 177–178.

161. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции / А. М. Ларин. – М. : Юрид. лит., 1986. – 160 с.

162. Лисюк Ю. В. Процесуальна форма як гарант прав і свобод людини у кримінальному провадженні / Ю. В. Лисюк // Впровадження нового Кримінального процесуального кодексу України в правоохоронну діяльність та навчальний процес: досвід та шляхи удосконалення : матер. наук.-практ. конф., м. Харків, 5 квіт. 2013 р. / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2013. – С. 52–56.

163. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: курс лекцій : навч. посіб. / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2005. – 456 с.

164. Лобойко Л. М. Межі кримінально-процесуальної компетенції / Л. М. Лобойко // Наук. вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ. – 2007. – №1. – С. 236–247.

165. Лобойко Л. М. Методи кримінально-процесуального права : моногр. / Л. М. Лобойко. – Дніпр., 2006. – 352 с.

166. Лобойко Л. М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006–2011 роки). Ч. 1. Загальні положення і досудове провадження : моногр. / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2012. – 288 с.

167. Лукашевич В. З. Принцип состязательности сторон в новом УПК РФ / В. З. Лукашевич, А. Б. Чичканов // Правоведение. – 2002. – № 2. – С. 103–104.

168. Лысенко В. В. Расследование вымогательств : учеб.-практ. пособ. – Х. : Универ. внутр. дел, 1996. – 156 с.

169. Магомедова Х.А.-к. Институт отводов в советском уголовном судопроизводстве : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ха-

нум Али кызы Магомедова. – М. : Академия наук СССР, 1984. – 192 с.

170. Мазалов А. Г. Гражданский иск в уголовном процессе : 2-е изд., испр. и доп. / А. Г. Мазалов. – М. : Юрид. лит., 1977. – 176 с.

171. Малеин Н. С. Гражданский закон и права личности в СССР / Н. С. Малеин. – М. : Юрид. лит., 1981. – 216 с.

172. Малеин Н. С. Современные проблемы юридической ответственности / Н. С. Малеин // Российская юстиция. – 1994. – № 6. – С. 18–21.

173. Малеина М. Н. Компенсация за неимущественный вред / М. Н. Малеина // Вестник Верховного Суда СССР. – 1991. – № 5. – С. 27–29.

174. Маляренко В. Т. Окремі проблеми реформування кримінальної юстиції в Україні: академічні читання / Київський регіональний центр Академії правових наук України (Київ, 22.10.2008 р.) / доповідь члена-кореспондента Академії правових наук України, д-ра юрид. наук В.Т. Маляренко // Правова інформатика. – 2008. – № 4 (20). – С. 84–93.

175. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : моногр. / В. Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер. – 2005. – 512 с.

176. Маляренко В. Т. Щодо постанови про порушення кримінальної справи / В. Т. Маляренко // Голос України. – № 169 (4419). – 6 вересня 2008 р.

177. Мартовицька О. В. Реалізація правової допомоги на стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О. В. Мартовицька. – Х. : Харк. Нац. ун-т внутр. справ, 2014. – 20 с.

178. Мартовицька О. В. Реалізація правової допомоги на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О. В. Мартовицька. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2014. – 229 с.

179. Марцеляк О. В. Контрольно-наглядові органи в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав і свобод громадян України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / О. В. Марцеляк. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 1997. – 22 с.

180. Матіск Т. В. Узагальнення практики застосування судами законодавства, що забезпечує захист прав потерпілих у кримінальному судочинстві / Т. В. Матіск // Адвокат. – 2004. – № 2. – С. 51–60.

181. Мезенцева І. Нагляд прокурора за дотриманням вимог закону щодо відшкодування шкоди, заподіяної злочином у системі конституційних функцій органів прокуратури / І. Мезенцева, О. Назарук // Вісник прокуратури. – 2009. – № 9 (99). – С. 17–24.

182. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила): Резолюцией 45/110 Генераль-

ной Ассамблеи ООН от 14.12.1990 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_907.

183. Минская В. С. Виктимологические факторы и механизм преступного поведения / В. С. Минская, Г. И. Чечель. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1988. – 152 с.

184. Митрофанов І. І. «Шкода» та «збитки»: співвідношення понять / І. І. Митрофанов, Т. В. Гайкова // Вісник КрНУ ім. Михайла Остроградського. – 2012. – Випуск 3 (74). – С. 196–200.

185. Михайленко А. Р. Проблемы обеспечения законности на предварительном следствии в советском уголовном процессе. Теория и практика : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / А. Р. Михайленко. – К. : М-во высш. и сред. спец. образования УССР ; КГУ им. Т. Г. Шевченко, 1989. – 51 с.

186. Михайленко А. Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан / А. Р. Михайленко. – К. : Юринком Інтер, 1999. – 448 с.

187. Михайлова Н. В. Інститут захисту прав потерпілого за новим КПК України / Н. В. Михайлова // Право і суспільство. – 2013. – № 2. – С. 203–206.

188. Михеенко М. М. О необходимости преобразования прокуратуры / М. М. Михеенко // Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні : вибрані твори. – К. : Юринком Інтер, 1999. – 240 с.

189. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. – К. : Либідь, 2003. – 355 с.

190. Мичко М. І. Проблеми функцій і організаційного устрою прокуратури України : автореф дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.10 / М. І. Мичко. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2001. – 38 с.

191. Міжнародне дослідження правових основ та практики надання органами прокуратури допомоги потерпілим [Електронний ресурс] / підготовлено для Міжнародної асоціації прокурорів; Хайк Гремков, Сюзанн Сейферт. – Національний Центр Державних Судів Арлінгтон, США. – 2007. – Режим доступу: http://www.uap.org.ua/ua/iap/activity/vypusk_5.html.

192. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнародний документ від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

193. Мороз І. Роль і статус адвоката в кримінальному процесі / І. Мороз // Юрид. вісн. України. – 2011. – № 50 (17–23 грудня). – С. 13–14.

194. Мотовиловкер Я. О. Понятие потерпевшего в советском уголовном процессе / Я. О. Мотовиловкер // Правоведение. – 1969. – № 3. – С. 123–126.

195. Музика А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : моногр. / А. А. Музика, Є. В. Лацук. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2011. – 192 с.

196. Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, нормы, реальность / Р. А. Мюллерсон. – М. :Юрид. лит., 1991. – 160 с.
197. Наливайко Л. Р. Особливості позивної діяльності прокурора у кримінальному провадженні як засобу реалізації конституційної функції прокуратури: актуальні питання у світлі прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України / Л. Р. Наливайко, О. Р. Мала // Наук. вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ. – 2012. – № 1. – С. 156–163.
198. Наливайко О. І. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / О. І. Наливайко. – К. : Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2002. – 18 с.
199. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. і доповн. / відповід. ред. С. С. Яценко. – К. : А.С.К., 2005. – 848 с.
200. Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Б. С. Никифоров. – М. : Госюриздат, 1960. – 232 с.
201. Никоненко М. Я. Поняття, види і зміст кримінально-процесуальних гарантій / М. Я. Никоненко // Науковий вісник НАВСУ. – К., 2001. – Вип.1. – С. 59–69.
202. Новиков С. А. Показания обвиняемого в современном уголовном процессе России / С. А. Новиков. – СПб. : Издательский Дом С-Петербур. гос. ун-та., Изд-во юрид. ф-та С-Петербур. гос. ун-та, 2004. – 240 с.
203. Нор В. Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве / В. Т. Нор. – К. : Главное изд-во «Вища школа», 1989. – 286 с.
204. Нягу А. Гарантии прав человека: сущность, значение и классификация / А. Нягу // Закон и жизнь. – 2012. – № 8 (248). – С. 28–32.
205. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 20-е изд., с тип. – М. : Рус. яз., 1988. – 750с.
206. Омельченко Т. В. Інституалізація правової допомоги в Україні / Т. В. Омельченко // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 25 (64). – 2012. – № 2. – С. 88–93.
207. Омельченко Т. В. Конституційне право особи на правову допомогу і його реалізація на досудових стадіях кримінального процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Т. В. Омельченко. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004 – 20 с.
208. Орлов М. В. Кримінально-процесуальні гарантії відшкодування матеріальної шкоди, заподіяні злочинцем: [Обґрунтування гарантій контролю та примусу на виконання відшкодування збитків винуватця потерпілій стороні, огляд законодавства] / М. В. Орлов // Право України. – 2004. – №5. – С. 68–71.

209. Основні положення про роль адвокатів від 01.08.1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_835.

210. Палиюк В. П. Возмещение морального (неимущественного) вреда : моногр. / В. П. Палиюк. – Изд. второе, испр. и доп. – К. : Право, 2000. – 272 с.

211. Панарин В. Я. Защита имущественных прав личности в уголовном процессе России / В. Я. Панарин. – М. : Юр-Книга, 2007. – 348 с.

212. Пащук Т. І. Право людини на ефективний державний захист її прав та свобод : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Т. І. Пащук. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2006. – 21 с.

213. Півненко В. П. Про презумпцію правоти і пріоритетності прав потерпілого / В. П. Півненко, Є. О. Мірошниченко // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 8. – С. 39–41.

214. Плаксін В. Відшкодування моральної шкоди за трудовим правом / В. Плаксін // Право України. – 1995. – № 2. – С. 14–16.

215. Плачков Д. В. Місце відносин відшкодування шкоди державою, завданої фізичній особі злочином, у цивільному праві України / Д. В. Плачко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2011. – № 4 – С. 120–122.

216. Погребняк С. Втілення принципів права в юридичних актах / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 2 (45). – С. 21–32.

217. Пожар В. Г. Процесуальний статус потерпілого за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: позитивні кроки та прогалини правової регламентації / В. Г. Пожар // Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ. – 2013. – № 2. – С. 126–131.

218. Полубинская С. В. Уголовно-правовое значение поведения потерпевшего / С. В. Полубинская // Проблемы совершенствования советского законодательства: труды : [сб. ст.] / Всесоюз. науч.-исслед. ин-т совет. законодательства. – М-во юстиции СССР. – 1977. – Вып. 9. – С. 210–212.

219. Права людини і професійні стандарти для працівників правоохоронних органів в документах міжнародних організацій. – К. : Сфера, 2002. – 413 с.

220. Права человека : сб. международно-правовых документов / сост. В. Щербов, А. Селиванов. – Минск : Белфранс, 1999. – 1146 с.

221. Правила Организации Объединенных Наций, касающиеся защиты несовершеннолетних, лишенных свободы : Резолюцией 45/113 Генеральной Ассамблеи от 14.12.1990 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_205.

222. Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : Наказ Міністерства охорони здоров'я

України від 17.01.1995 р. № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>.

223. Практика застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів [узаг.] : Лист Верховного Суду України від 01.01.2005 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 1. – С. 25–31.

224. Присяжнюк Т. І. Актуальні питання охорони прав потерпілого від злочину / Т. І. Присяжнюк // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 12. – С. 23–26.

225. Присяжнюк Т. І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Т. І. Присяжнюк. – К. : Нац. акад. наук України, 2006. – 20 с.

226. Присяжнюк Т. І. Потерпілий в кримінальному праві України: окремі питання / Т. І. Присяжнюк // Право України. – 2004. – № 10. – С. 95–97.

227. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2013. – № 27. – Ст. 282.

228. Про безоплатну правову допомогу і юридичні консультації : Резолюція (78) 8Комітету Міністрів Ради Європи від 28.06.1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgsu.arbitr.gov.ua/files/pages/pd07072014_3.pdf.

229. Про деякі питання порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 09.11.2012 р. № 1640/0/4-12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1640740-12>.

230. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням моральної шкоди : Роз'ясненні Вищого Арбітражного Суду України від 29.02.1996 р. №02-5/95. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v5_95800-96.

231. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням шкоди : Роз'яснення Вищого господарського суду України від 29.02.1996 р. № 02-5/95 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v5_95800-96.

232. Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві : постанова Пленуму Верховного суду України від 24.10.2003 р. № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-03>.

233. Про мліцію : Закон України від 20.12.1990 р. № 565-XII // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991 – №4. – Ст. 20.

234. Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві : Основоположне рішення Ради Європейського Союзу

2001/220/ЖНА від 15.03.2001 р. // Відновне правосуддя в Україні. – 2005. – № 3. – С. 25–29.

235. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні : Наказ Генеральної прокуратури України від 19.12.2012 р. № 4гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102.

236. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 01.12.1994 р. № 266/94-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – № 1. – Ст. 1.

237. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів : Постанова Пленуму Верховного суду України від 02.07.2004 р. № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04>.

238. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991 р. № 1789-ХІІ // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1991. – № 53. – Ст. 793.

239. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.02. 2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» : указ Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>.

240. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>.

241. Проект Кримінально-процесуального кодексу України від 13.10.2007 р. № 1233 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2?pf3516=1233&skl=7.

242. Прокурорский надзор за законностью рассмотрения в судах уголовных дел / Р. Д. Рахунов, И. Г. Сапожников, Л. М. Казак, М. Г. Коржик. – М. : Юрид. лит-ра, 1963. – 148 с.

243. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 464 с.

244. Рахунов Р. Д. Признание обвиняемым своей вины / Р. Д. Рахунов. – М., 1975. – 165 с.

245. Рахунов Р. Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву : научн. изд. / Р. Д. Рахунов. – М. : Госюриздат, 1961. – 277 с.

246. Рекомендации относительно международного сотрудничества в области предупреждения преступности и уголовного правосудия в контексте развития : Резолюцией 45/107 Генеральной

Ассамблеи ООН от 14.12.1990 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_832.

247. Рекомендация № R (92) 16 Комитета министров государствам-членам о Европейских правилах по общим санкциям и мерам от 14.10.1992 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_047.

248. Рекомендация R (85) 11 Комитета министров государствам-членам относительно положения потерпевшего в рамках уголовного права и уголовного процесса от 28.06.1985 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_127.

249. Рекомендация № R (99) 19 Комитету министров Рады Європи державам-членам Рады, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах від 15.09.1999 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_828.

250. Римский статут международного уголовного суда от 17.07.1998 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_588/.

251. Рішення Конституційного Суду України від 08.04.1999 р. у справі № 1-1/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 15. – С. 5.

252. Руденко М. В. Про сутність прокурорського процесуального керівництва досудовим розслідуванням / М. В. Руденко, В. П. Півненко // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 277–283.

253. Руднев В. О состязательности на предварительном следствии / В. О. Руднев // Уголовное право. – 1999. – № 1. – С. 86–88.

254. Руководящие принципы в области предупреждения и уголовного правосудия в контексте развития и нового международного экономического порядка : приложение к Миланскому плану действий, принятому на седьмом Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, Милан (Италия) 26 августа-6 сентября 1985 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://kdnzp.midural.ru/files/k_milanskomu_planu_rukovodjashhie_principy_v.pdf.

255. Рыбальская В. Я. Уголовно-правовое, уголовно-процессуальное и виктимологическое понятия потерпевшего / В. Я. Рыбальская // Правоведение. – 1975. – № 3. – С. 121–127.

256. Савицкий В. М. Кризис прокурорского надзора / В. М. Савицкий // Социалистическая законность. – 1991. – № 1. – С. 31–35.

257. Савицкий В. М. Потерпевший в советском уголовном процессе / В. М. Савицкий, И. И. Потеружа. – М., Госюриздат, 1963. – 169 с.

258. Савицкий В. М. Стержневая функция прокуратуры осуществление уголовного преследования / В. М. Савицкий // Российская юстиция. – 1994. – № 10. – С. 24–28.

259. Савицкий В. М. Язык процессуального закона. Вопросы терминологии / В. М. Савицкий. – М. : Наука, 1987. – 288 с.

260. Савченко В. А. Кримінально-процесуальні гарантії (за законодавством України) / В. А. Савченко // Прикарпатський юридичний випуск. – 2011. – Вип. 1. – С. 278–288.

261. Сборник постановлений Пленумов Верховного Суда РФ (РСФСР) и Верховного Суда СССР по уголовным делам / сост. Г. А. Есаков. – М. : Проспект, 2010. – 448 с.

262. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : моногр. / М. В. Сенаторов ; за наук. ред. В. І. Борисова. – Х. : Право, 2006. – 208 с.

263. Середа Г. Історичний розвиток та сучасні проблеми органів прокуратури / Г. Середа // Прокуратура України: історія, сьогодення та перспективи: матер. міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листопада 2011 року) / [редкол.: Ю.М. Дьомін (відпов. ред.), М. К. Якимчук, І. М. Козьяков та ін.]. – К. : Наці. Акад. прокур. України, 2012. – 152 с.

264. Сидоренко Э. Л. Отрицательное поведение потерпевшего и Уголовный закон / Э. Л. Сидоренко. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 310 с.

265. Сиротинко С. Є. Деякі теоретично-практичні питання визначення розміру відшкодування моральної (немайнової) шкоди / С. Є. Сиротинко // Вісник Верховного суду України. – 2002. – № 6. – С. 44.

266. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.

267. Слінько С. В. Проблеми правового статусу суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності : моногр. / С. В. Слінько. – Х., 2003. – 229 с.

268. Смоленский М. Б. Прокурорский надзор : учеб. / под ред. М. Б. Смоленского, И. А. Жильцова. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко»; Академцентр, 2011. – 240 с.

269. Спасович В. Д. Учебник уголовного права / В. Д. Спасович. – Вып.1. – СПб : Типография Иосафата Огризко, 1863. – Т. 1. – 428 с.

270. Справа «Загородній проти України» (Заява № 27004/06) : рішення Європейський суду з прав людини від 24.11.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_739.

271. Справа «Кучерук проти України» (Заява № 2570/04) : Рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_839.

272. Справа «Шабельник проти України» (Заява № 16404/03) : Рішення Європейський суд з прав людини від 19.02.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_457.

273. Стремовский В. А. Предварительное расследование / В. А. Стремовский. – М., 1989. – 134 с.
274. Стремовский В. А. Участники предварительного следствия в советском уголовном процессе / В. А. Стремовский ; отв. ред. В. Е. Чугунов. – Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1966. – 260 с.
275. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. Т. 1. Основные положения науки советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1968. – 470 с.
276. Стройкова А. С. Гарантии прав обвиняемого на предварительном следствии : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А. С. Стройкова. – Краснодар : Ростовский гос. ун-т, 2005. – 21 с.
277. Строков І. В. Організаційні та правові заходи забезпечення прав потерпілого від злочину / І. В. Строков // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – № 1. – С. 280–283.
278. Сухарев А. Я. Долг науки жертвам преступлений / А. Я. Сухарев // Сб. науч. и нормат. матер. – М., 1997. – С. 5–8.
279. Суховіліна А. О. Інститут реабілітації в кримінально-процесуальному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А. О. Суховіліна. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2012. – 20 с.
280. Сухонос В. В. Зміст принципу поваги до гідності та честі особи на стадії порушення кримінальної справи, дізнання та досудового слідства та процесуальні механізми його реалізації / В. В. Сухонос, О. Є. Звірко // Правовий вісник Укр. акад. банківської справи. – 2011. – № 1. – С. 128–132.
281. Таганцев Н. С. Русское уголовное право : в 2-х т. – Т. 2 : Общая часть. / Н. С. Таганцев. – Тула : Автограф, 2001. – (Юридическое наследие).–688 с.
282. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Общая часть : у 2-х т. – Т.1. / Н. С. Таганцев. – Тула : Автограф, 2001.– 798 с.
283. Танцеров М. В. Потерпевший и его функция в уголовном процессе Российской Федерации : моногр. / М. В. Танцеров, Н. Г. Стойко ; отв. ред. Н. Г. Стойко. – Красноярск, 2003. – 101 с.
284. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України : моногр. / О. Ю. Татаров. – Донецьк : Промінь, 2012. – 640 с.
285. Тацій В. Я. Прокуратура в системі поділу влади / В. Я. Тацій // Вісник прокуратури. – 1999. – № 2. – С. 27.
286. Теория государства и права / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – 672 с.
287. Теория доказательств в советском уголовном процессе / отв. ред. Н. В. Жогин. – Изд. 2-е испр. и доп. – М. : Юрид. лит., 1973. – 736 с.
288. Тertiшник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі : моногр. / В.М. Тertiшник. – Днепропетровськ : Юрид. акад. МВС України, Арт-Прес, 2002. – 432 с.
289. Тertiшник В. М. Уголовный процесс / В. М. Тertiшник. – Х. : Арсис, 1999. – 426 с.

290. Титов А. М. Основні принципи та особливості участі захисника на досудовому слідстві : моногр. / А. М. Титов. – Донецьк, 2005. – 256 с.
291. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав та основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України : навч. посіб. / авт. кол. : М. В. Мазур, С. Р. Тагієв, А. С. Беніцький, В. В. Кострицький ; відп. ред. В. М. Карпунов. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. – 600 с.
292. Толокольніков С. В. Процесуальний статус юридичних осіб у кримінальному процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / С. В. Толокольніков. – К., 2013. – 16 с.
293. Толочко О. Процесуальна діяльність прокурора у кримінальному провадженні: структурно-функціональний аспект / О. Толочко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – № 4. – С. 49–55.
294. Точилівський В. М. Про місце прокуратури в системі державних органів (до проекту нової Конституції України) / В. М. Точилівський // Право України. – 1992. – № 6. – С. 18–23.
295. Трагнюк Р. Р. Принципи і стандарти захисту учасників кримінального судочинства у міжнародних документах / Р. Р. Трагнюк // Право України. – 2002. – № 8. – С. 26–30.
296. Трофименко В. М. Процесуальна форма: сутність і значення у кримінальному судочинстві / В. М. Трофименко // Проблеми законності. – 2012. – № 120. – С. 202–209.
297. Трубин Н. С. Прокурорський надзор за соблюдением законов органами дознания / Н. С. Трубин. – М., 1982. – 124 с.
298. Туманянц А. Р. Суб'єкти оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час досудового розслідування (за КПК України 2012 р.) / А. Р. Туманянц // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 769–776.
299. Тушев А. Роль прокурора в реализации принципа состязательности в уголовном процессе / А. Тушев // Российская юстиция. – 2003. – № 4. – С. 34.
300. Уваров В. Г. Застосування практики Європейського Суду з прав людини та норми міжнародних-правових актів в удосконаленні кримінального процесуального судочинства України : моногр. / В. Г. Ударов ; за заг. ред. В. М. Тертишника. – Дніпр., 2012. – 268 с.
301. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики : Закон Азербайджанской Республики от 14.07.2000 г. № 907-IQ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.
302. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 г. № 174-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_160121/?frame=5.

303. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л. В. Головки, Н. Е. Крыловой ; пер. с франц. и предисл. Н. Е. Крыловой. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 650 с.
304. Уголовный процесс : учеб. / под ред. К. Ф. Гуценко. – М. : Зерцало, Теис, 1996. – 509 с.
305. Уголовный процесс. Общая часть уголовного процесса и досудебные стадии : учеб.-метод. пособ. / О. П. Копылова. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2007. – 128 с.
306. Уголовный-процессуальный кодекс Грузии от 9.10.2009 г. № 1772-Пс. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_09_10_2009.pdf.
307. Удовенко Г. И. Обеспечение прав человека / Г. И. Удовенко // Голос Украины. – 2003. – № 233–234 (3233–3234). – 9 декабря. – С. 8–12.
308. Ульянов В. Г. Реализация прав потерпевших в российском уголовном процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В. Г. Ульянов. – Краснодар : Кубанский гос. ун-т, 1998. – 26 с.
309. Устав уголовного судопроизводства от 2011.1864 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137/>.
310. Фаринник В. І Проблеми органів досудового слідства у проєкті КПК України / В. І Фаринник, Л. Д Удалова, Д. П. Письменний // Митна безпека. – 2010. – № 2. Серія «Право» – С. 120.
311. Федорчук Н. Б. Відновне судочинство як альтернатива кримінальному: огляд його у Великій Британії та інших країнах прецедентної системи права / Н. Б. Федорчук // Вісник Львівського ун-ту. Серія юридична. Випуск 42. – Львів, 2006. – С. 360–365.
312. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства : в 2-х т. – Т. 2. / под ред. А. В. Смирнова. – СПб. : Альфа, 1996. – 607 с.
313. Фоміна Т. Г. Дискусійні питання щодо визначення системи кримінально-процесуальних гарантій / Т. Г. Фоміна // Право і безпека. – 2010. – № 5. – С. 185–188.
314. Франк Л. В. Виктимология и виктимность : учеб. пособ. / Л. В. Франк. – Душанбе, 1972. – 126 с.
315. Харитонов Є. О. Цивільне право України : підруч. / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. – К. : Істина, 2003. – 776 с.
316. Хрестоматія з історії держави і права України: з найдавніших часів до початку ХХ ст. : навч. посіб. : у 2-х т. – Т. 1. / за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре. – 1997. – 799 с.
317. Церетели Т. В. Причинная связь в уголовном праве / Т. В. Церетели. – М. : Госюриздат, 1963. – 382 с.
318. Цивільне право України: академічний курс : підруч. у 2-х т. – Т. 1. Загальна частина / за заг. ред. Я. М. Шевченко. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 183 с.

319. Чайка Р. А. Участь захисника на досудовому слідстві : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Р. А. Чайка. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2008. – 19 с.

320. Червякова Е. Б. Защита конституционных прав граждан средствами прокурорского надзора (проблемы общенадзорной деятельности) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Е. Б. Червякова. – Х. : Укр. юрид. Акад., 1992. – 25 с.

321. Черкова М. Ю. Процесуальні особливості набуття особою статусу підозрюваного в кримінальному провадженні / М. Ю. Черкова // Науковий вісник Львівського держ. ун-ту внутр. справ. – 2012. – № 4. – С. 457–468.

322. Шадрин В. С. Обеспечение прав личности при расследовании преступлений / В. С. Шадрин. – М. : Юрлитинформ, 2000. – 232 с.

323. Шаповалова Л. І. Потерпілий в досудовому провадженні / Л. І. Шаповалова. – Донецьк : ДІВС, 2002. – 160 с.

324. Шевченко Є. Питання удосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства / Є. Шевченко, В. Соколкін // Вісник прокуратури. – 2009. – № 2. – С. 72–80.

325. Шейфер С. А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования / С. А. Шейфер. – М. : Норма, 2008. – 240 с.

326. Шейфер С. А. О формах осуществления прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве / С. А. Шейфер // Прокуратура в системе политических и правовых институтов общества. – М. : ВНИИПП, 1994. – С. 135–142.

327. Шибіко В. П. Проблеми забезпечення прав потерпілого за новим КПК України 2012 року / В. П. Шибіко // Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ. – 2013. – № 1. – С. 307–313.

328. Шилова Д. В. Захист прав та законних інтересів учасників кримінального провадження при його закритті на стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Д. В. Шилова. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2014. – 20 с.

329. Шимон С. І. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України : у 2 т-х. – Т. 1 / за заг. ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2011– 808 с.

330. Шимон С. І. Про розмір відшкодування моральної шкоди / С. І. Шимон // Право України. – 1998. – № 12. – С. 89–95.

331. Щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя : Рекомендація № R (81) 7 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 14.05.1981 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgsu.arbitr.gov.ua/files/pages/pd07072014_1.pdf.

332. Щодо ролі прокуратури в системі кримінального судочинства : Рекомендація РЕС(2000) № 19 Комітету Міністрів держав-членів Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1568277&Site=DC>.

333. Элькин П. С. Цели и средства их достижения в совет-

ском уголовно-процессуальном праве / П. С. Элькиндр. – Лен.-д. : Изд-во ЛГУ, 1976. – 143 с.

334. Энциклопедический словарь правовых знаний / ред. кол. В. М. Чхиквадзе (гл. ред). – М. : Сов. зн., 1965. – 680с.

335. Эрделевский А. М. Компенсация морального вреда в России и за рубежом : пособ. – М. : БЭК, 2006. – 214 с.

336. Эрделевский А. М. Компенсация морального вреда: анализ законодательства и судебной практики / А. М. Эрделевский. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 320 с.

337. Эрделевский А. М. Моральный вред и компенсация за страдания : науч. практ. пособ. / А. М. Эрделевский. – М. : Изд-во ВЕК, 1998. – 188 с.

338. Эрделевский А. О. О размере возмещения морального вреда / А. О. Эрделевский // Российская юстиция. – 1994. – № 10. – С. 17–18.

339. Юридическая энциклопедия / под. ред. Л. В. Тихомирова, М. Ю. Тихомиров – М. : Юринформцентр, 1997. – 526 с.

340. Юридичний словник / за ред. Б. С. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цветкова. – К. ред. укр рад. енцикл. АН УРСР, 1974. – 871 с.

341. Юрін Г. Ю. Право фізичної особи на відшкодування завданої шкоди від злочину / Г. Ю. Юрін // Юридична наука та правоохоронна діяльність. – 2005. – Вип. 6. – С. 13–16.

342. Юрченко Л. В. Особливості початку досудового розслідування за новим Кримінальним процесуальним законодавством України / Л. В. Юрченко // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского : Серия «Юридические науки». – 2013. – № 1. Т. 26 (65). – С. 338–343.

343. Юхно О. О. Окремі аспекти реалізації статусу керівника органу досудового розслідування за новим кримінальним процесуальним законодавством України / О. О. Юхно // Актуальні проблеми застосування нового кримінально-процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Кримінологічна асоціація України. – Х. : ХНУВС, 2012. – С. 55–62.

344. Юхно О. О. Проблеми прав захисту потерпілого на досудовому слідстві та у кримінальному судочинстві / О. О. Юхно // Вісник Одеського юридичного ін-ту внутр. справ. – 2006. – № 2. – С. 141–145.

345. Юхно О. О. Теоретичні та прикладні аспекти застосування нового Кримінального процесуального кодексу України у кримінальному судочинстві / О. О. Юхно // Митна справа. – 2012. – № 4 (82). – Ч. 2, кн. 2. – С. 320–326.

346. Ягофаров С. М. Международные стандарты по правам человека и российское уголовное судопроизводство: учеб. пособ. /

С. М. Ягофаров ; под ред. доктора юр. наук, проф. А. П. Гуськовой. – Оренбург : Издательский центр ОГАУ, 2006 – 91 с.

347. Яни П. С. Законодательное определение потерпевшего от преступления / П. С. Яни // Российская юстиция. – 1995. – № 4. – С. 40–41.

348. Яновська О. Г. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні / О. Г. Яновська // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – № 2 (27). – С. 12–17.

349. Ярьмыш Н. Н. Уголовная ответственность за доведение до самоубийства : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Н. Н. Ярьмыш. – Х. : Укр. юрид. акад., 1992. – 196 с.

350. Case of S. v. Switzerland (Application no. 12629/87; 13965/88): Judgement. – Strasbourg, 28 November 1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-57709?TID=gppdowgtxt>.

351. Craig M. Bradley. Criminal Procedure. A Worldwide Study / Craig M. Bradley. – Durham : North Carolina, 2007. – 234 p.

352. Liszt F. Die Privatklage in Oesterreich // Gerichtssaal. – В. 29. – S. 189–192.

353. Victim and Witness Protection Act. – Public Law. 97–291–Oct. 12–1982.

ДОДАТОК А

АНКЕТА

ОПИТУВАННЯ СЛІДЧИХ ПРАКТИЧНИХ ПІДРОЗДІЛІВ МВС УКРАЇНИ, ПРОКУРОРІВ З МЕТОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Шановні колеги! На кафедрі кримінального процесу Харківського національного університету внутрішніх справ проводиться дослідження питань реалізації прав потерпілого на стадії досудового розслідування.

З метою вивчення проблемних питань, пов'язаних із реалізації прав потерпілого на стадії досудового розслідування, просимо Вас відповісти на запитання та висловити свою думку з питань, що містяться в анкеті. При цьому важливим є врахування Вашого досвіду і міркувань щодо визначення цих проблем та ефективних шляхів їх вирішення.

Анкетування носить анонімний характер, а отриманні результати будуть використані в якості узагальнення при вирішенні проблемних питань. Вдячні Вам за те, що ви погодилися заповнити дану анкету. У ході анкетування Вам необхідно відповісти на поставленні запитання, підкреслюючи потрібний варіант або надати у вільній формі письмову відповідь на поставлене запитання

1. Ваш стаж роботи слідчим або прокурором:

- а) до 3-х років;
- б) до 5-ти років;
- в) до 10-ти років;
- г) понад 10 років.

2. Вік:

- а) 18-25 років;
- б) 25-35 років;
- в) понад 35 років.

3. Якою мірою, на Вашу думку, чинне кримінальне процесуальне законодавство забезпечує реалізацію прав

потерпілого на стадії досудового розслідування?

- а) так, повною мірою;
- б) частково;
- в) важко відповісти;
- г) практично не забезпечую.

4. Чи потребує існуючий процесуальний порядок повідомлення прав і обов'язків потерпілого, закріплений у чинному КПК України, вдосконалення?

а) так, існуючий процесуальний порядок повідомлення про процесуальні права і обов'язки потерпілого та вручення письмової пам'ятки з цих питань потребує незначного корегування шляхом внесення змін та доповнень до законодавства;

б) ні, існуючий процесуальний порядок повідомлення про процесуальні права і обов'язки потерпілого та вручення письмової пам'ятки з цих питань повністю відповідає сучасним вимогам;

в) інше (свій варіант відповіді) _____

5. На Вашу думку, чи сприятиме повній та ефективній реалізації законодавчо передбачене розширення прав потерпілого?

а) так, але тільки при чіткому дотримання правоохоронними органами чинного кримінального процесуального законодавства;

б) скоріше ні, оскільки зберігається нерівність між законодавчо закріпленими правами потерпілого і підозрюваного, обвинуваченого;

в) інше (свій варіант відповіді) _____

6. Чи доцільно доповнити КПК України положенням, відповідно до якого юридичну особу також необхідно визнавати за умови завдання шкоди її діловій репутації, а також державу в особі її компетентних органів, яким завдано матеріальну шкоду та приниження її авторитету?

- а) так;
- б) скоріше за все так, чим ні;
- в) важко відповісти;
- г) скоріше ні, чим так;
- д) інше (свій варіант відповіді) _____

7. Чи вважаєте Ви, що саме прокурор зобов'язаний ініціювати укладання угоди про визнання винуватості між ним

та підозрюваним, обвинуваченим у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої та середньої тяжкості, тяжких злочинів, якщо шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам?

- а) так, абсолютно;
- б) скоріше за все так, чим ні;
- в) важко відповісти;
- г) скоріше ні, чим так.
- д) це доцільно роботи слідчому.

8. Як Ви вважаєте, чи потребує закріплення у КПК України обов'язку прокурору роз'яснити потерпілому не тільки право на укладення угоди про примирення з підозрюваним, обвинуваченим, а й можливе настання правових наслідків такої угоди?

а) так, потребує, оскільки потерпілий може не усвідомлювати подальших правових наслідків укладення такої угоди;

б) ні, не потребує, оскільки це повинен зробити представник потерпілого;

в) інше (свій варіант відповіді) _____

9. Чи вважаєте Ви за доцільним винесення слідчим або прокурором постанови про початок досудового розслідування або відмови в його початку та направлення копії постанови заінтересованим учасникам кримінального провадження, яка може бути оскаржена слідчому судді?

а) так, оскільки сприятиме більш повній реалізації прав заінтересованих учасників кримінального провадження, зокрема й потерпілого;

б) ні, оскільки це необґрунтовано збільшить навантаження на зазначених посадових осіб;

в) важко відповісти;

г) інше (свій варіант відповіді) _____

10. Як Ви ставитесь до ідею про доповнення КПК України положенням щодо обов'язкової участі представника потерпілого?

а) позитивно;

б) не є доцільним, оскільки не сприятиме реалізації прав потерпілого;

в) важко відповісти;

г) інше (свій варіант відповіді) _____

11. Як на Вашу думку, з якого моменту необхідно допускати представника потерпілого до участі у кримінальному провадженні?

а) після визнання особи потерпілим, але до першого допиту;

б) після визнання особи потерпілою, а також проведення першого допиту;

в) після закінчення проведення досудового слідства для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування.

г) інше (свій варіант відповіді) _____

12. Як Ви ставитеся до закріплення у КПК України можливості застосовування практики Європейського суду з прав людини як окремої загальної засади (принципу) кримінального провадження?

а) позитивно, оскільки це відповідає міжнародним правовим принципам у сфері захисту прав людини та практичній діяльності у сфері кримінального судочинства;

б) не буде зайвим, але суттєвих кроків у напрямі вдосконалення національного кримінального процесуального законодавства не надасть;

в) ні, оскільки законодавче закріплення застосовування практики Європейського суду з прав людини як окремої загальної засади (принципу) кримінального провадження не матиме безпосереднього практичного значення;

ДЯКУЄМО ЗА ДОПОМОГУ У ПРОВЕДЕННІ ДОСЛІДЖЕННЯ

ДОДАТОК Б

**Результати анкетного опитування
За спеціально розробленою анкетною, яка містить питання,
пов'язані з дисертаційним дослідженням, було опитано
357 осіб, з яких: 232 – слідчих, 125 – працівників
прокуратури. За підсумками аналізу анкетного опитуван-
ня були отримані наступні дані**

Питання	Результати в %	
Загальна кількість опитаних:	357	
з них за видами діяльності	слідчі	працівники прокуратури
	264	93
1. Ваш стаж роботи слідчим або прокурором: а) до 3-х років; б) до 5-ти років; в) до 10-ти років; г) понад 10 років.	91 особа (34,5%) 116 осіб (43,9%) 44 особи (16,7%) 13 осіб (4,9%)	19 осіб (20,4%) 55 осіб (59,2%) 12 осіб (12,9%) 7 осіб (7,5%)
2. Вік: а) 18-25 років; б) 25-35 років; в) понад 35 років.	89 осіб (33,7%) 149 осіб (56,4%) 26 осіб (9,9%)	22 особи (23,7%) 59 осіб (63,4%) 12 осіб (12,9%)
3. Якою мірою, на Вашу думку, чинне кримінальне процесуальне законодавство забезпечує реалізацію прав потерпілого на стадії досудового розслідування? а) так, повною мірою; б) частково; в) важко відповісти; г) практично не забезпечую.	98 осіб (37,1%) 61 особа (23,1%) 24 особи (9,1%) 81 особа (30,7%)	37 осіб (39,8%) 19 осіб (20,4%) 11 осіб (11,8%) 26 осіб (28%)
4. Чи потребує існуючий процесуальний порядок повідомлення прав і обов'язків потерпілого, закріплений у чинному КПК України, вдосконалення? а) так, існуючий процесуальний порядок повідомлення про процесуальні права і обов'язки потерпілого та вручення письмової пам'ятки потребує незначного корегування шляхом внесення змін та доповнень до законодавства;	107 осіб (40,5%)	28 осіб (30,1%)

<p>б) ні, існуючий процесуальний порядок повідомлення про процесуальні права і обов'язки потерпілого та вручення письмової пам'ятки повністю відповідає сучасним вимогам;</p> <p>в) інші (свій варіант) - зазначили, що необхідно отримати від потерпілого інформацію про їх розуміння</p>	<p>122 особи (46,2%)</p> <p>35 осіб (13,3%)</p>	<p>46 осіб (49,5%)</p> <p>19 осіб (20,4%)</p>
<p>5. На Вашу думку, чи сприятиме повній та ефективній реалізації законодавчо передбачене розширення прав потерпілого?</p> <p>а) так, але тільки при чіткому дотримання правоохоронними органами чинного кримінального процесуального законодавства;</p> <p>б) скоріше ні, оскільки зберігається нерівність між законодавчо закріпленими правами потерпілого і підозрюваного, обвинуваченого;</p> <p>в) інші</p>	<p>155 осіб (58,7%)</p> <p>109 осіб (41,3%)</p> <p>0 осіб (0%)</p>	<p>62 особи (66,7%)</p> <p>31 особа (33,3%)</p> <p>0 осіб (0%)</p>
<p>6. Чи доцільно доповнити КПК України положенням, відповідно до якого юридичну особу також необхідно визнавати за умови завдання шкоди її діловій репутації, а також державу в особі її компетентних органів, яким завдано матеріальну шкоду та пониження її авторитету?</p> <p>а) так;</p> <p>б) скоріше за все так, чим ні;</p> <p>в) важко відповісти;</p> <p>г) скоріше ні, чим так;</p> <p>д) інші – зазначили, що необхідно визнавати всіх осіб, чиї права перебувають під охороною закону про кримінальну відповідальність</p>	<p>129 особи (48,9%)</p> <p>53 особи (20%)</p> <p>39 осіб (14,8%)</p> <p>43 осіб (16,3%)</p> <p>0 осіб (0%)</p>	<p>47 осіб (50,6%)</p> <p>11 осіб (11,8%)</p> <p>4 особи (4,3%)</p> <p>19 осіб (20,4%)</p> <p>12 осіб (12,9%)</p>
<p>7. Чи вважаєте Ви, що саме прокурор зобов'язаний ініціювати укладання угоди про визнання винуватості між ним та підозрюваним, обвинуваченим у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої та середньої тяжкості, тяжких злочинів, якщо шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам?</p> <p>а) так, абсолютно;</p> <p>б) скоріше за все так, чим ні;</p> <p>в) важко відповісти;</p> <p>г) скоріше ні, чим так.</p> <p>д) це доцільно роботи слідчому</p>	<p>71 особа (26,9%)</p> <p>49 осіб (18,6%)</p> <p>39 осіб (14,8%)</p> <p>83 особи (31,4%)</p> <p>22 особи (8,3%)</p>	<p>57 осіб (61,3%)</p> <p>13 осіб (14%)</p> <p>7 осіб (7,5%)</p> <p>9 осіб (9,7%)</p> <p>7 осіб (7,5%)</p>

<p>8. Як Ви вважаєте, чи потребує закріплення у КПК України обов'язку прокурору роз'яснити потерпілому не тільки право на укладення угоди про примирення з підозрюваним, обвинуваченим, а й можливе настання правових наслідків такої угоди?</p> <p>а) так, потребує, оскільки потерпілий може не усвідомлювати подальших правових наслідків укладення такої угоди;</p> <p>б) ні, не потребує, оскільки це повинен зробити представник потерпілого;</p> <p>в) інші – вважають, що це доцільно зробити на прохання потерпілого</p>	<p>117 осіб (44,3%)</p> <p>98 осіб (37,1%)</p> <p>49 осіб (18,6%)</p>	<p>52 особи (55,9%)</p> <p>36 осіб (38,7%)</p> <p>5 осіб (5,4%)</p>
<p>9. Чи вважаєте Ви за доцільним винесення слідчим або прокурором постанови про початок досудового розслідування або відмови в його початку та направлення копії постанови заінтересованим учасникам кримінального провадження, яка може бути оскаржена слідчому судді?</p> <p>а) так, оскільки сприятиме більш повній реалізації прав заінтересованих учасників кримінального провадження, зокрема й потерпілого;</p> <p>б) ні, оскільки це необґрунтовано збільшить навантаження на зазначених посадових осіб;</p> <p>в) важко відповісти;</p> <p>г) інші – вважають за необхідне винесення постанови про визнання особи потерпілою</p>	<p>92 особи (34,9%)</p> <p>121 особа (45,8%)</p> <p>37 осіб (14%)</p> <p>14 осіб (5,3%)</p>	<p>42 особи (45,2%)</p> <p>39 осіб (41,9%)</p> <p>7 осіб (7,5%)</p> <p>5 осіб (5,4%)</p>
<p>10. Як Ви ставитесь до ідею про доповнення КПК України положенням щодо обов'язкової участі представника потерпілого?</p> <p>а) позитивно;</p> <p>б) не є доцільним, оскільки не сприятиме реалізації прав потерпілого;</p> <p>в) важко відповісти;</p> <p>г) інше:</p> <p>1) тільки щодо малолітніх і неповнолітніх осіб;</p> <p>2) якщо потерпілий має психічні та фізичні вади;</p> <p>3) щодо малозабезпечених осіб.</p>	<p>59 осіб (22,4%)</p> <p>83 особи (31,4%)</p> <p>43 особи (16,3%)</p> <p>32 особи (12,1%)</p> <p>11 осіб (4,2%)</p> <p>36 осіб (13,6%)</p>	<p>19 осіб (20,4%)</p> <p>27 осіб (29,1%)</p> <p>11 осіб (11,8%)</p> <p>16 осіб (17,2%)</p> <p>9 осіб (9,7%)</p> <p>11 осіб (11,8%)</p>
<p>11. Як на Вашу думку, з якого моменту необхідно допускати представника потерпілого до участі у кримінальному провадженні?</p>		

<p>а) після визнання особи потерпілим, але до першого допиту;</p> <p>б) після закінчення проведення досудового слідства для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування;</p> <p>г) інші – зазначили, що це необхідно роботи за бажанням потерпілого.</p>	<p>87 осіб (32,9 %)</p> <p>115 осіб (43,6%)</p> <p>62 особи (23,5%)</p>	<p>34 особи (36,6%)</p> <p>52 особи (55,9%)</p> <p>7 осіб (7,5%)</p>
<p>12. Як Ви ставитеся до закріплення у КПК України можливості застосування практики Європейського суду з прав людини як окремої загальної засади (принципу) кримінального провадження?</p> <p>а) позитивно, оскільки це відповідає міжнародним правовим принципам у сфері захисту прав людини та практичній діяльності у сфері кримінального судочинства;</p> <p>б) не буде зайвим, але суттєвих кроків у напрямі вдосконалення національного кримінального процесуального законодавства не надасть;</p> <p>в) ні, оскільки законодавче закріплення застосування практики Європейського суду з прав людини як окремої загальної засади (принципу) кримінального провадження не матиме безпосереднього практичного значення;</p>	<p>176 осіб (66,7 %)</p> <p>69 осіб (26,1%)</p> <p>19 осіб (7,2%)</p>	<p>58 осіб (62,4%)</p> <p>27 осіб (29 %)</p> <p>8 осіб (8,6%)</p>

Наукове видання

АБЛАМСЬКИЙ Сергій Євгенович

**ЗАХИСТ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора О. О. Юхна

Монографія

Підписано до друку 02.08.2015 р. Формат 60х84/16. Друк офсетний.

Папір офсетний. Умов. друк. арк. 14,0. Обл.-вид. арк. 13,5.

Наклад 300 прим. Замовл. №27/15.

Видавець і виготовлювач –

ФОП Панов А. М., м. Харків, 61002, вул. Раднаркомівська, 10, оф. 6.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4847 от 06.02.2015